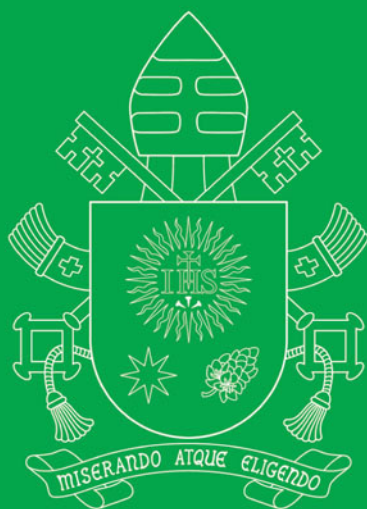

Papež František

LAUDATO SI'

Bud' pochválen

ENCYKLIKA
O PÉČI O SPOLEČNÝ DOMOV

e-knihy

Děkujeme Vám za nákup této e-knihy. Jsme rádi, že můžeme touto cestou přinášet dobré zprávy do světa digitálních médií. Jestliže se Vám podařilo dokument stáhnout z nějakého webu bez placení, tak si jej, prosím, pořídte ještě jednou, férově, na našich webových stránkách <http://www.paulinky.cz/obchod/eknihy>. Může se Vám zdát, že je to zbytečné a že chceme na e-knihách vydělávat. I vydání e-knihy nás něco stojí, zejm. autorská práva, překlad a redakční práci. Vaše platby nám tak umožňují vydávání dalších elektronických titulů.

Nakladatelství Paulínky
www.paulinky.cz

*Církevní schválení předsedy České biskupské konference,
kardinála Dominika Duky OP, č. j. 61/2018 ze dne 15. ledna 2018.*

© Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2015
Czech edition © Česká biskupská konference, 2015

© Nakladatelství PAULÍNKY, 2018
Petrská 9, 110 00 PRAHA 1
Tel.: 222 311 206
E-mail: paulinky@paulinky.cz
www.paulinky.cz

Druhé, jazykově a odborně revidované vydání

ISBN 978-80-7450-280-4 (Tištěná kniha)
ISBN 978-80-7450-294-1 (PDF)
ISBN 978-80-7450-295-8 (ePub)
ISBN 978-80-7450-296-5 (Mobipocket)

ENCYKLIKA

LAUDATO SI'
papeže Františka

O PÉČI O SPOLEČNÝ DOMOV

Ediční poznámka

V tomto druhém vydání jsme vyšli vstříc početným žádostem, aby český překlad encykliky *Laudato si'* obsahoval co nejméně cizích či málo známých odborných výrazů. Tam, kde to bylo jednoduše proveditelné (tedy v češtině byl k dispozici dobrý jednoslovný výraz), záměnu cizích výrazů za české jsme udělali přímo v textu. Tam, kde taková možnost nebyla, případně by nahrazení bylo příliš kostrbaté, opatřili jsme příslušné cizí nebo odborné výrazy vysvětlujícími poznámkami. Na rozdíl od poznámek, které jsou i v originálu encykliky (zpravidla odkazy u citací dokumentů, které jsou uváděny prostými čísly), jsou naše vysvětlující poznámky vyznačeny čísly v hranatých závorkách []. Je jich celkem osmnáct a doufáme, že napomohou čtenářům tuto encykliku lépe pochopit.

1. „Buď pochválen, můj Pane,“ zpíval svatý František z Assisi. V tomto krásném chvalozpěvu nám připomínal, že náš společný domov je též jako naše sestra, s níž sdílíme společný život, a jako milá matka, která nás přijímá do své náruče: „Ať tě chválí, můj Pane, naše sestra matka země, která nás živí a slouží nám a rodí rozličné plody, pestré květy a byliny.“¹

2. Tato sestra protestuje proti zlu, které jí působíme svým nezodpovědným užíváním a zneužíváním dober, která do ní vložil Bůh. Vyrůstali jsme s představou, že jsme jejími vlastníky a vládci, kteří mají právo ji vykořisťovat. Násilí, které tkví v lidském srdci zraněném hříchem, se projevuje i v příznacích nemocí, které nacházíme v půdě, vodě, ovzduší a u živých tvorů. Proto se mezi ty chudé, kteří jsou nejpouštěnější a nejvíc týraní, řadí i naše utiskovaná a devastovaná země, která „sténá a trpí“ (Řím 8,22). Zapomínáme, že i my sami jsme prach země (srov. Gn 2,7). Naše tělo se skládá z prvků této planety a ona nám dává dýchat ze svého ovzduší a ve svých vodách nás oživuje a občerstvuje.

Nic z tohoto světa nám není lhostejné

3. Před více než padesáti lety, když se svět potácel na pokraji nukleární krize, svatý papež Jan XXIII. napsal encykliku, v níž se neomezil pouze na odmítnutí války, ale také navrhol mír. Své poselství *Pacem in terris* adresoval sice celému „katolickému světu“, ale dodal též: „všem lidem dobré vůle“. Chci se proto, tváří v tvář globálnímu zhoršování životního

1 Srov. Chvalozpěv stvoření, *Františkánské prameny*, 263.

prostředí, obrátit ke každému člověku této planety. Ve své exhortaci *Evangelii gaudium* jsem napsal těm, kdo patří do církve, aby zahájili proces misijní reformy, kterou je třeba uskutečnit. V této encyklice se obracím ke všem s úmyslem navázat dialog týkající se našeho společného domova.

4. Osm let po encyklice *Pacem in terris* se v roce 1971 blahoslavený papež Pavel VI. zmínil o ekologické problematice a představil ji jako krizi, která je „dramatickým důsledkem“ nekontrolované lidské činnosti: „Neuváženým vykořisťováním přírody riskují, že přírodu zničí a že se sami stanou obětí tohoto hanobení.“² Mluvil také k Organizaci pro výživu a zemědělství (FAO) o možnosti „opravdové ekologické katastrofy [...] způsobené prudkým rozvojem industriální civilizace“ a zdůrazňoval „naléhavou potřebu radikální změny v chování lidstva“, protože „i nejužasnější vědecký pokrok, nejoslnivější technické vymoženky a nejobdivuhodnější ekonomický růst se v konečném důsledku obrátí proti člověku, není-li spojen s autentickým sociálním a morálním pokrokem“.³

5. S rostoucím zájmem se tomuto tématu věnoval svatý Jan Pavel II. Ve své první encyklice poznamenal, že „člověk jako by nevnímal žádný jiný význam přírodního prostředí, kromě toho, který slouží bezprostřednímu cíli využití a spotřeby“.⁴ Později vyzýval ke globální ekologické *konverzi*.⁵ Současně

2 PAVEL VI.: apoštolský list *Octogesima adveniens*, 21 (14. května 1971), 21: AAS 63 (1971) 416–417 [česky Praha, Zvon 1996].

3 Promluva při příležitosti 25. výročí FAO (16. listopadu 1970), 4: AAS 62 (1970), 883.

4 JAN PAVEL II.: encyklika *Redemptor hominis* (4. března 1979), 15: AAS 71 (1979), 287 [česky Praha, Zvon 1996].

5 Srov. JAN PAVEL II.: *Katecheze* (17. ledna 2001), 4: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 179.

však upozorňoval, že se vyvíjí málo úsilí o „zachování morálních podmínek věrohodné humánní ekologie“.⁶ Ničení životního prostředí je něčím velmi závažným nejen proto, že svět svěřil člověku Bůh, ale též proto, že samotný lidský život je darem, který musí být chráněn před různými formami úpadku. Každá snaha o kultivaci a zlepšování světa vyžaduje radikální změnu „způsobu života, modelů výroby a spotřeby a zkostnatělých mocenských struktur, jež dnes ovládají společnost“.⁷ Autentický lidský rozvoj má mravní charakter a předpokládá naprosté respektování lidské osoby, nicméně musí též věnovat pozornost přírodnímu prostředí a mít na zřeteli „přirozenost každé bytosti a jejich vzájemné propojení v uspořádaném systému“.⁸ Schopnost lidské osoby přetvářet skutečnost se tedy musí rozvíjet „na základě prvotního daru věcí od Boha“.⁹

6. Můj předchůdce Benedikt XVI. opakovaně vyzýval k tomu, aby se „odstranily strukturální příčiny nefunkčnosti světové ekonomiky a opravily modely rozvoje, které zjevně nejsou schopny zaručit respektování životního prostředí“.¹⁰ Připomínal, že svět nemůžeme analyzovat tak, že se izolovaně zaměříme pouze na jeden z jeho aspektů, protože „kniha přírody je jedna a nedělitelná“ a zahrnuje životní prostředí, život, sexualitu, rodinu, sociální vztahy a jiné aspekty. Platí

6 JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 38: AAS 83 (1991), 841 [česky Praha, Zvon 1996].

7 *Ibid.*, 58.

8 JAN PAVEL II.: encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), 34: AAS 80 (1988), 559 [česky Praha, Zvon 1996].

9 Srov. ID.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 37: AAS 83 (1991), 840 [česky Praha, Zvon 1996].

10 BENEDIKT XVI.: *Přemluva k diplomatickému sboru u Svatého stolce* (8. ledna 2007): AAS 99 (2007), 73.

totiž, že „zhoršování stavu přírody jde ruku v ruce s kulturou utvářející lidské soužití“.¹¹ Papež Benedikt nás vybídl k uznání toho, že životní prostředí je plné ran způsobených naším nezodpovědným chováním. I sociální prostředí má svá zranění. Všechna jsou však v konečném důsledku způsobena jediným zlem, totiž přesvědčením, že neexistují žádné nepopíratelné pravdy, které by vedly naše životy, a že lidská svoboda proto nemá žádná omezení. Zapomíná se, že „člověk [...] není pouze svoboda, která utváří sebe samu. Člověk netvoří sebe sama. Je duchem a vůlí, avšak rovněž přirozeností“.¹² S otcovskou starostlivostí nás vybídl, abychom uznali, že stvoření je ohrožováno „tam, kde se sami činíme posledními instancemi, kde je všechno pouze naším majetkem a všechno spotřebováváme jenom my sami. Stvořením se začíná mrhat tam, kde nad sebou neuznáváme žádnou instanci, ale vidíme jenom sami sebe“.¹³

Spojení toutéž starostí

7. Tyto příspěvky papežů shrnují reflexe bezpočtu vědců, filozofů, teologů a sociálních organizací, kteří myšlení církve v těchto otázkách obohatili. Nemůžeme však nevidět, že mimo katolickou církev také jiné církve a křesťanská společenství – jakož i jiná náboženství – vyjádřily hlubokou starost a rozvinuly hodnotnou reflexi témat, která leží na srdci

11 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 51: AAS 101 (2009), 687 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

12 BENEDIKT XVI.: *Promluva k německému Bundestagu*, Berlín (22. září 2011): AAS 103 (2011), 664.

13 BENEDIKT XVI.: *Promluva ke kněžím diecéze Bolzano-Bressanone* (6. srpna 2008): AAS 100 (2008), 634.

nám všem. Chtěl bych jako obzvláště významný příklad krátce citovat drahého ekumenického patriarchu Bartoloměje, se kterým sdílím naději v plné církevní společenství.

8. Patriarcha Bartoloměj poukázal zejména na nezbytnost toho, aby každý litoval svého špatného zacházení s planetou, protože „v míře, v jaké každý z nás působí malé ekologické škody“, jsme povoláni uznat „svůj malý či velký vliv na zhoršování a poškozování životního prostředí“.¹⁴ Opakovaně se rozhodně a podnětně vyjádřil k tomuto tématu, přičemž vybízel, abychom uznali své hříchy proti stvoření: „Když lidské bytosti ničí biodiverzitu^[1] v Božím stvoření nebo narušují integritu^[2] Země tím, že působí změny jejího klimatu, že ji zbavují přírodních lesů nebo ničí její mokřady, když znečišťují vodu, zemi, vzduch – to všechno jsou hříchy.“¹⁵ Protože „zločin proti přírodě je zločinem proti nám samotným a hříchem proti Bohu“.¹⁶

9. Zároveň Bartoloměj obrátil pozornost k etickým a duchovním kořenům environmentálních^[3] problémů, aby hledal jejich řešení nejenom v technice, ale také ve změně lidské bytosti, protože jinak bychom se zabývali pouze symptomy. Vybídl nás, abychom se od spotřeby obrátili k obětavosti, od nenasytosti ke štědrosti, od plýtvání ke schopnosti sdílet,

14 *Poselství ke Dni modliteb za ochranu stvoření* (1. září 2012).

15 *Promluva v Santa Barbara, Kalifornie* (8. listopadu 1997); srov. John CHRYSAVGIS, *On Earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*. Bronx, New York 2012.

16 *Ibid.*

[1] **Biodiverzita** – biologická (přírodní) rozmanitost, druhová pestrost.

[2] **Integrita** – neporušenost, celistvost.

[3] **Environmentální** – týkající se životního prostředí.

k postoji askeze, která „znamená, že se učíme dávat, a nikoli si jen odříkat. Je to způsob, jak projevovat lásku a jak postupně přecházet od toho, co chci já, k tomu, co potřebuje Boží svět. Je to osvobození od strachu, nenasytlosti a závislosti“.¹⁷ My křesťané jsme navíc povoláni „přijímat svět jako svátost společnosti, jako způsob, jak se o něj dělit s Bohem a s bližním v globálním měřítku. Podle našeho skromného přesvědčení se božské a lidské setkává v tom nejmenším detailu nesešivané suknice Božího stvoření, ba dokonce v tom posledním zrnku prachu naší planety“.¹⁸

Svatý František z Assisi

10. Na tomto místě encykliky chci uvést jeden krásný a podnětný příklad. Vybral jsem si jeho jméno, jeho vedení a inspiraci ve chvíli, kdy jsem byl zvolen římským biskupem. Věřím, že František je povýtce příkladem péče o to, co je slabé, a také příkladem radostně a autenticky prožívané integrální ekologie^[4]. Je svatým patronem všech, kdo studují a pracují na poli ekologie; oblíbili si jej i mnozí nekřesťané. Projevoval zvláštní pozornost k Božímu stvoření i vůči chudým a opuštěným. Miloval a byl milován pro svoji radost, velkorysou oddanost a pro svoje všeobjímající srdce. Byl mystikem a poutníkem, který žil v jednoduchosti a obdivuhodné harmonii s Bohem,

17 *Přednáška v klášteře v Utstein, Norsko (23. června 2003).*

18 *Promluva Global Responsibility and Ecological Sustainability: Closing Remarks. Summit v Halki, Istanbul (20. června 2012).*

[4] **Integrální ekologie** (celistvá ekologie) – jde o přístup k životnímu prostředí a péči o něj, který zahrnuje také lidský a sociální rozměr.

s druhými, s přírodou a sám se sebou. V něm je patrné, do jaké míry jsou neoddělitelné starost o přírodu, spravedlnost vůči chudým, nasazení pro společnost a vnitřní pokoj.

11. Jeho svědectví nám také ukazuje, že integrální ekologie vyžaduje otevřenost kategoriím, které přesahují slovník exaktních věd či biologie a vztahují se k podstatě toho, co je lidské. Pokaždé když František pohlédl na slunce, měsíc i ty nejdrobnější živočichy, reagoval zpěvem a zapojil do své chvály každého tvora způsobem, jaký známe, když se zamilujeme do nějaké osoby. Komunikoval s veškerým stvořením, a kázal dokonce květům, „které vybízel, aby chválily a milovaly Hospodina jako bytosti obdařené rozumem“.¹⁹ Jeho reakce byla něčím více než intelektuálním oceněním nebo ekonomickou vypočítavostí, protože pro něho bylo každé stvoření bratrem či sestrou, s nimiž jej pojilo citové pouto. Proto se cítil povolán pečovat o všechno, co existuje. Jeho učedník svatý Bonaventura o něm vyprávěl, že „když nahlížel společný původ všech věcí, cítil se naplněn ještě větší zbožností a nazýval i ta nejmenší stvoření bratrem či sestrou“.²⁰ Tímto přesvědčením nelze pohrdat jako nějakým iracionálním romantismem, protože ovlivňuje rozhodnutí, jimiž se řídí naše jednání. Přistupujeme-li k přírodě a k životnímu prostředí bez této otevřenosti pro úžas a obdiv, nemluvíme-li ve svém vztahu ke světu jazykem bratrství a krásy, budou naše postoje podobné postojům vládce, spotřebitele anebo pouhého vykořisťovatele přírodních zdrojů, neschopného klást meze svým bezprostředním zájmům. A naopak,

19 TOMÁŠ Z CELANA: *První životopis svatého Františka*, XXIX, 81, *Františkánské prameny*, 460.

20 *Legenda Maior*, VIII, 6, *Františkánské prameny*, 1145.

pokud se cítíme vnitřně sjednoceni se vším, co existuje, pak se spontánně rodí střídmost a péče. Chudoba a střídmost svatého Františka nebyly pouze vnějším asketismem, nýbrž něčím radikálnějším: odmítnutím dělat z reality pouhý předmět užití a nadvlády.

12. Svatý František, věrný Písmu, nás též vybízí, abychom v přírodě rozpoznali nádhernou knihu, v níž k nám promlouvá Bůh a sděluje nám něco ze své krásy a dobroty: „Neboť z velikosti a krásy tvorů může být srovnáním poznán původce jejich bytí“ (Mdr 13,5) a „jeho věčnou moc a jeho božské bytí je možné už od počátku světa poznat světlem rozumu z toho, co stvořil“ (srov. Řím 1,20). Proto požadoval, aby se v konventu vždy část zahrady ponechávala neobdělaná, aby tam mohly růst divoké rostliny a aby ti, kdo je obdivují, mohli pozvedat mysl k Bohu, původci tolikeré krásy.²¹ Svět je něčím víc než jen problémem, který je třeba vyřešit. Je radostným tajemstvím, jež kontemplujeme s plesáním a chválou.

Moje výzva

13. Naléhavá výzva k ochraně našeho společného domova zahrnuje snahu sjednotit celou lidskou rodinu v hledání udržitelného a integrálního rozvoje, protože víme, že se věci mohou změnit. Stvořitel nás neopouští, nikdy ve svém plánu lásky nečiní krok zpět, nelituje, že nás stvořil. Lidstvo má ještě schopnost spolupracovat při vytváření svého společného domova. Rád

21 Srov. TOMÁŠ Z CELANA: *Druhý životopis svatého Františka*, CXXIV, 165, *Františkánské prameny*, 750.

bych vyjádřil uznání, dodal odvalu a poděkoval všem, kdo se v nejrůznějších oblastech lidské aktivity snaží zajistit ochranu domova, který sdílíme. Zvláštní vděčnost si zasluhují zvláště ti, kdo usilovně bojují za řešení dramatických následků, které zhoršování životního prostředí přináší do životů nejchudších lidí tohoto světa. Mladí lidé od nás žádají změnu. Ptají se, jak je možné chtít budovat lepší budoucnost, a nemyslet přitom na krizi životního prostředí a utrpení vyloučených.

14. Naléhavě vyzývám k novému dialogu o tom, jak se bude utvářet budoucnost planety. Je třeba, abychom se do jednání zapojili všichni, vždyť krize životního prostředí a její lidské kořeny se týkají a dotýkají nás všech. Světové ekologické hnutí již ušlo dlouhou a bohatou cestu a dalo vzniknout početným občanským sdružením, která přispěla k obecnému povědomí. Mnohé snahy nalézt konkrétní řešení krize životního prostředí bohužel často narážejí nejenom na odpor mocných, ale také na nezáměr ostatních. Postoje, které i mezi věřícími kladou překážky na cestách k těmto řešením, sahají od popírání problému až ke lhostejnosti, pohodlné rezignaci anebo slepé důvěře v řešení technická. Potřebujeme novou všeobecnou solidaritu. Jak řekli biskupové Jihoafrické republiky, „k nápravě škod způsobených lidmi na Božím stvoření je nezbytný talent a zapojení všech“.²² Všichni můžeme spolupracovat jako nástroje Boží na péči o stvoření, každý podle vlastní kultury a zkušenosti, vlastní iniciativy a vlastních schopností.

22 KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ JIŽNÍ AFRIKY: *Pastoral Statement on the Environmental Crisis* (5. září 1999).

15. Doufám, že tato encyklika, která se řadí k sociálnímu učení církve, nám pomůže uznat velikost, naléhavost a krásu výzvy, před níž stojíme. Nejprve krátce proberu různé aspekty nynější ekologické krize s cílem shrnout ty nejlepší plody dnes dostupného vědeckého bádání, abychom se jimi nechali v hloubce oslovit a položili konkrétní základ následného etického a duchovního zaměření. Vycházejí z tohoto přehledu pojednám o některých argumentech plynoucích z židovsko-křesťanské tradice, aby naše nasazení za životní prostředí bylo soudržnější. Potom se pokusím dobrat se kořenů nynější situace s cílem pochopit nejen příznaky, ale i hlubší příčiny. Takto bychom mohli předložit model ekologie, která bude v různých svých dimenzích zahrnovat specifické místo člověka v tomto světě a jeho vztahy ke skutečnosti, která jej obklopuje. Ve světle těchto reflexí bych chtěl načrtnout širší perspektivy dialogu a činnosti, které umožní zapojit jednotlivce i mezinárodní politiku. A nakonec – protože jsem přesvědčen, že každá změna potřebuje motivace a výchovný proces – načrtnu některé linie lidského zrání inspirované pokladem křesťanské duchovní zkušenosti.

16. Každá kapitola, třebaže má svoje vlastní téma a specifickou metodologii, přejímá v nové perspektivě důležité otázky probírané v předchozích kapitolách. To se týká zvláště některých nosných témat, která prostupují celou encykliku. Například: vnitřní souvislost mezi chudými a zranitelností planety; přesvědčení, že všechno je ve světě vnitřně provázáno; kritika nového paradigmatu^[5] a forem moci odvozených

[5] **Paradigma** – obecně přijímané schéma, vzorec myšlení či model, na jehož základě se skutečnost nahlíží, vykládá a prožívá.

z technického rozvoje; výzva ke hledání jiných koncepcí ekonomie a pokroku; vlastní hodnota každého stvoření; lidský smysl pro ekologii; nutnost upřímných a poctivých diskusí; závažná odpovědnost mezinárodní i lokální politiky; kultura typu „použij a vyhod“ a návrh nového životního stylu. Tato témata nebudou nikdy uzavřena nebo ponechána stranou, ale budeme se k nim neustále vracet a doplňovat je.

KAPITOLA PRVNÍ

CO SE DĚJE NAŠEMU DOMOVU

17. Teologické či filozofické reflexe situace lidstva a světa mohou působit jednotvárně a bezobsažně, pokud se nově nekonfrontují s tím, co je v nynějším kontextu pro dějiny lidstva dosud neznámé. Proto navrhuji, abychom se – dříve, než se zaměříme na to, jaké nové motivace a výzvy tváří v tvář světu, jehož jsme součástí, nabízí víra – nejprve krátce zastavili a uvažovali o tom, co se děje našemu společnému domovu.

18. Nepřetržitá akcelerace změn lidstva a planety se dnes pojí se zintenzivňováním rytmů života a práce, čemuž někteří španělsky říkají „*rapidación*“ (urychlování). Ačkoli změna je součástí dynamičnosti komplexních systémů, rychlost, kterou jí dnes vnucuje lidská aktivita, je v rozporu s přirozenou pomalostí biologické evoluce. K tomu se přidává problém, že cíle této rychlé a nepřetržité změny nejsou vždy zaměřeny k obecnému dobru a k udržitelnému a integrálnímu lidskému rozvoji. Změna je něco žádoucího, je však znepokojující, vede-li ke zhoršování světa i kvality života velké části lidstva.

19. Po období iracionální důvěry v pokrok a v lidské schopnosti vstupuje část společnosti do uvědomělejší fáze. Lze pozorovat rostoucí vnímavost k životnímu prostředí a k péči

o přírodu a uzrává upřímná a bolestná starost ohledně toho, co se děje naší planetě. Vydejme se na cestu – která bude zajištěná neúplná – skrze otázky, které nás dnes zneklidňují a nelze je už zametat pod koberec. Cílem není hromadit informace nebo sytit zvědavost, nýbrž si uvědomit a odvážně přijmout jako své vlastní utrpení to, co se děje světu, a pak poznávat, jakým způsobem může každý z nás pomoci.

I. ZNEČIŠTĚNÍ A KLIMATICKÁ ZMĚNA

Znečištění, odpady a kultura typu „použij a vyhod“

20. Existují formy znečištění, které se lidí dotýkají dennodenně. Znečištění ovzduší způsobuje řadu zdravotních obtíží, zejména u těch nejchudších lidí, a působí miliony předčasných úmrtí. Mnozí onemocní již v důsledku vdechování množství kouře z paliv, která používají na vaření či na topení. Úplně všech se dále týká znečištění z dopravních prostředků, průmyslových odpadních látek vypouštěných do ovzduší, úniků látek, které přispívají k okyselování půdy a vody, znečištění z hnojiv i přípravků proti škůdcům a plevelům (insekticidů, fungicidů, herbicidů a pesticidů), které jsou všechny jedovaté. Technologie, jež v sepětí s finanční mocí předstírá, že je jediným řešením problémů, však fakticky není schopna vnímat tajemství rozmanitých vztahů mezi vším, co existuje, a proto nezřídka tímto řešením problému vytváří problémy další.

21. Je třeba se též zamyslet nad znečištěním způsobeným odpady, které se vyskytují v různých prostředích a z nichž řada je nebezpečná. Ročně jsou vyprodukovány stovky milionů

tun odpadů, z nichž mnohé nejsou biologicky rozložitelné: odpadky z domácností a obchodů, demoliční odpad, dále klinický, elektronický či průmyslový odpad nebo vysoce toxický a radioaktivní odpad. Zdá se, že Země, náš domov, se stále více mění na obrovskou skládku. Na mnoha místech planety staří lidé s nostalgií vzpomínají na dřívější krajinu, která je nyní zavalena odpadky. Jak průmyslový odpad, tak chemické produkty používané ve městech i na polích mohou vyvolat růst koncentrace chemických látek v organismech místních obyvatel, k čemuž dochází i tehdy, je-li hladina toxických látek v dané oblasti nízká. Častokrát jsou přijímána nějaká opatření teprve tehdy, když se již projeví nezvratné následky na lidském zdraví.

22. Tyto problémy jsou vnitřně spojeny s kulturou typu „použij a vyhoď“, která se týká jak lidských bytostí na okraji společnosti, tak věcí, jež se rychle mění na odpadky. Uvědomme si například, že většina vyrobeného papíru se vyhazuje a nerecykluje. Neumíme si vzít příklad z fungování přirozených ekosystémů: rostliny syntetizují živiny, které sytí býložravce, kteří se pak stávají potravou masožravců. Ti pak vytvářejí značné množství organického odpadu, který umožňuje vznik nové generaci rostlin. Průmyslový systém však na konci svého výrobního a spotřebního cyklu nerozvinul schopnost absorbovat a znovu použít zbytky a odpad. Dosud jsme nedokázali vytvořit cyklický model produkce, který by zajistil zdroje pro všechny, i pro budoucí generace, který by maximálně omezil využívání neobnovitelných zdrojů, snížil spotřebu, maximalizoval efektivitu využití a byl schopen opětovného používání nebo recyklace. Pokud bychom vyřešili tuto otázku, mohli bychom se postavit kultuře typu „použij

a vyhod“; která ohrožuje celou planetu. Konstatujeme však, že pokrok v tomto směru je zatím velmi skrovný.

Klima jako obecné dobro

23. Klima je obecným dobrem všech a pro všechny. Na globální úrovni jde o složitý systém, jenž v sobě propojuje mnoho pro lidský život podstatných podmínek. Existuje velmi silný vědecký konsenzus, který poukazuje na znepokojující oteplování klimatického systému. V posledních desetiletích je toto oteplování provázeno stálým zvyšováním hladiny moří a nelze ho nedávat do souvislosti s rostoucím počtem extrémních meteorologických jevů; nehledě na to, že není možné každému jednotlivému jevu přiřadit vědecky zjistitelnou příčinu. Lidstvo je povoláno si uvědomit, že je nezbytné změnit způsob života, produkce a spotřeby, aby bylo možné bojovat proti tomuto oteplování nebo alespoň proti příčinám, které způsobuje či zintenzivňuje lidská činnost. Je pravda, že existují i jiné faktory (jako vulkanická činnost, variace oběžné dráhy a zemské osy, solární cyklus), ale četné vědecké studie ukazují, že globální oteplování posledních desetiletí je z větší části způsobeno velkou koncentrací skleníkových plynů (oxid uhličitý, metan, oxid dusný a další) vznikajících především lidským působením. Jejich koncentrace v atmosféře zabraňuje tomu, aby se teplo ze slunečních paprsků pohlcených Zemí následně rozplynulo v kosmickém prostoru. To je ještě umocňováno modelem rozvoje založeným na intenzivním používání fosilních paliv, která stojí v centru světového energetického systému. Svůj vliv měla také rostoucí praxe měnit původní využívání půdy, zvláště jejím odlesňováním pro zemědělské účely.

24. Oteplování má pak vliv na koloběh uhlíku. Vytváří se bludný kruh, který situaci ještě zhoršuje a ovlivňuje dostupnost nezbytných zdrojů, jako jsou pitná voda, z přírodních zdrojů získaná energie a zemědělská výroba v teplejších oblastech, dochází k vyhynutí druhů, které jsou součástí biodiverzity naší planety. Při tání polárních a vysokohorských ledovců hrozí vysoce rizikový únik metanu a rozklad zamrzlé organické hmoty by mohl ještě více zvýšit emise oxidu uhličitého. Situaci zhoršuje úbytek tropických pralesů, které jinak pomáhají zmírňovat klimatickou změnu. Znečištění způsobené oxidem uhličitým zvyšuje kyselost oceánů a narušuje mořský potravní řetězec. Pokud bude nynější tendence pokračovat, mohlo by být toto století svědkem nevídané klimatické změny a dosud nebývalého zničení ekosystémů, což by mělo vážné důsledky pro nás všechny. Např. zvýšení hladiny moří může vytvořit extrémně závažné situace, vezmeme-li v úvahu, že čtvrtina světové populace žije na mořských březích nebo velmi blízko moře a většina velkoměst leží v pobřežních zónách.

25. Klimatická změna je globálním problémem, který má vážné ekologické, sociální, ekonomické, distribuční a politické důsledky, a představuje pro lidstvo jednu z hlavních současných výzev. Nejtěživější dopady pravděpodobně v příštích desetiletích pocítí rozvojové země. Mnozí chudí žijí v místech obzvláště zasažených jevy souvisejícími s oteplováním a prostředky jejich obživy silně závisejí na přírodních zdrojích a ekosystémových službách, jako v případě zemědělství, rybolovu a využívání lesů. Chudí nemají jiné ekonomické možnosti a jiné zdroje, které by jim umožnily přizpůsobit se klimatickým vlivům nebo čelit katastrofickým situacím, a mají omezený přístup k sociálním

službám a sociálnímu zabezpečení. Klimatická změna kupříkladu způsobuje migraci živočichů a rostlin, jež se nedokážou vždy adaptovat. To se dotýká výrobních zdrojů těch nejchudších, kteří jsou nuceni rovněž migrovat, přičemž trpí velkou nejistotou ohledně budoucnosti svého života i života svých dětí. Tragicky se zvyšuje počet migrantů, kteří utíkají před bídou umocněnou devastací životního prostředí, nedostává se jim statusu uprchlíků podle mezinárodních konvencí a nesou tíži vlastního života zbaveného jakýchkoli ochranných norem. Vůči těmto tragédiím, ke kterým doposud dochází v různých částech světa, panuje bohužel všeobecná lhostejnost. Chybějící reakce na tato dramata našich bratří a sester je znamením ztráty smyslu pro odpovědnost za naše bližní, na kterém stojí každá civilizovaná společnost.

26. Zdá se, že mnozí z těch, kteří mají více zdrojů a ekonomickou či politickou moc, se soustřeďují především na zastírání problémů či skrývání jejich příznaků a usilují pouze o zmírnění některých negativních dopadů klimatické změny. Mnohé příznaky však ukazují, že tyto následky se mohou stále zhoršovat, pokud se budeme řídit nynějšími mechanismy produkce a spotřeby. Proto se stal naléhavým a neodkladným rozvoj politických strategií, které by v příštích letech radikálně snížily emise oxidu uhličitého a ostatních znečišťujících plynů, například nahrazením fosilních paliv a rozvojem zdrojů obnovitelné energie. Ve světě jsou jen málo dostupné čisté a obnovitelné zdroje energie. Je zapotřebí rozvinout adekvátní technologie k akumulaci energie. Nicméně v některých zemích už došlo k pokroku, který začíná být zásadní, byť ještě nedosahuje významných rozměrů. Došlo také k některým investicím do způsobů výroby a dopravy,

které spotřebovávají méně energie a menší množství surovin, jakož i do stavebních metod či regenerace budov s cílem zlepšit jejich energetickou účinnost. Tato dobrá praxe však není ještě všeobecně rozšířená.

II. OTÁZKA VODY

27. Další ukazatele nynější situace souvisejí s vyčerpáním přírodních zdrojů. Dobře víme, že je nemožné udržet nynější stupeň spotřeby rozvinutých zemí a bohatých sektorů společnosti, kde zvyk plýtvat a zahazovat dosáhl nevídaných rozměrů. Byly již překonány maximální meze drancování planety, aniž by byl vyřešen problém chudoby.

28. Pitná a čistá voda představuje otázku primární důležitosti, protože je nezbytná pro lidský život a pro udržování pevninských a vodních ekosystémů. Sladkovodní zdroje zásobují zdravotnický, zemědělský a průmyslový sektor. Dostupnost vody byla dlouhou dobu poměrně stálá, ale nyní na mnoha místech poptávka překračuje udržitelnou nabídku, což má vážné krátkodobé i dlouhodobé důsledky. Velká města závislá na důležitých vodních zdrojích trpí obdobími nedostatku a v kritických momentech tyto zdroje nejsou vždy spravovány adekvátně a nestranně. Nedostatek veřejně dostupné vody se projevuje zvláště v Africe, kde velké skupiny lidí nemají přístup k nezávadné pitné vodě nebo trpí suchem, které ztěžuje produkci potravin. V některých zemích jsou regiony s hojností vody, zatímco jiné regiony trpí jejím vážným nedostatkem.

29. Obzvláště vážný problém představuje kvalita vody dostupné chudým lidem, což denně způsobuje mnohá úmrtí. Mezi chudými je velký výskyt nemocí souvisejících s vodou, včetně těch, které jsou působeny mikroorganismy a chemickými látkami. Úplavice a cholera, vyvolané neodpovídající kvalitou hygienických služeb a vodních zdrojů, jsou významným faktorem utrpení a dětské úmrtnosti. Podzemní prameny jsou na mnoha místech ohroženy znečištěním způsobeným některými těžebními, zemědělskými a průmyslovými činnostmi zejména v zemích, kde chybí dostatečná regulace a kontrola. Nemáme na mysli jenom odpady z továren. Prací a čisticí prostředky i chemické produkty, které používá obyvatelstvo mnoha míst světa, se nadále vylévají do řek, jezer a moří.

30. Zatímco kvalita dostupné vody se stále snižuje, v některých místech se prosazuje tendence privatizovat tento drahocenný zdroj a proměnit jej na zboží podléhající zákonům trhu. *Ve skutečnosti je přístup k pitné a nezávadné vodě podstatným, základním a všeobecným lidským právem, protože na něm závisí přežití, a je tedy podmínkou uplatňování ostatních lidských práv.* Tento svět má velký sociální dluh vůči chudým, kteří nemají přístup k pitné vodě, čímž je jim upíráno právo na život zakořeněné v jejich nezcizitelné důstojnosti. Tento dluh se částečně splácí většími ekonomickými příspěvky na dodávky čisté vody a na čističky těm nejchudším obyvatelům. Plýtvání vodou se však vyskytuje nejenom v rozvinutých, ale i rozvojových zemích, které mají velké zásoby. Z toho plyne, že problém vody je částečně otázkou výchovy a kultury, neboť tam, kde jsou velké nerovnosti, chybí vědomí o závažnosti takového jednání.

31. Větší nedostatek vody v budoucnu způsobí zvýšení nákladů na potraviny a na další produkty závislé na jejím užívání. Některé studie varovaly před rizikem prudkého úbytku vody během několika desetiletí, nebude-li se neprodleně jednat. Miliardy lidí by tak mohly být postiženy ekologickými dopady. Lze předpokládat, že ovládnutí vody velkými světovými koncerny přeroste do jednoho z hlavních zdrojů konfliktů tohoto století.¹

III. ZTRÁTA BIODIVERZITY

32. Také pozemní zdroje jsou drancovány v důsledku takového pojetí ekonomických, obchodních a výrobních aktivit, které jsou příliš zaměřeny na bezprostřední výsledek. Úbytek pralesů a lesů v sobě zároveň skrývá úbytek určitých živočišných a rostlinných druhů, které by v budoucnosti mohly představovat extrémně důležité prostředky využitelné nejenom k výživě, ale také k léčbě nemocí či k mnohým jiným službám. Různé živočišné a rostlinné druhy obsahují geny, které se mohou v budoucnosti stát klíčovým zdrojem odpovědi na lidské potřeby nebo při řešení environmentálních problémů.

33. Nestačí však myslet na různé druhy pouze jako na eventuální využitelné „zdroje“, a zapomínat přitom, že mají hodnotu samy o sobě. Každý rok vyhynou tisíce rostlinných a živočišných druhů, které už nikdy nepoznáme a naše děti je neuvidí, protože zmizely navždy. Drtivá většina vyhyne z důvodů, které souvisejí s nějakou lidskou aktivitou. Kvůli nám tisíce druhů

1 Srov. *Pozdrav pracovníkům FAO* (20. listopadu 2014): AAS 106 (2014), 985.

už nevzdají Bohu chválu svou existencí ani nám nebudou moci předat svoje poselství. Na to nemáme právo.

34. Možná nás znepokojí informace o tom, že vyhynul nějaký savec či pták, protože jsou více viditelní. Avšak pro dobré fungování ekosystémů jsou nezbytné také houby, řasy, červi, drobný hmyz, plazi a bezpočet druhů mikroorganismů. Některé málo početné druhy, které obvykle zůstanou nepovšimnuty, hrají zásadní a rozhodující roli pro zachování rovnováhy určitého místa. Je pravda, že člověk musí zasáhnout, když geosystém vykazuje kritický stav, ale úroveň lidských zásahů do tak složité reality, jakou je příroda, je dnes taková, že neustálé pohromy způsobené člověkem vyžadují jeho další zásahy, takže se lidská činnost stává všudypřítomnou spolu se všemi riziky, která to přináší. Vytváří se bludný kruh, ve kterém lidské jednání zaměřené na vyřešení nějaké těžkosti situaci častokrát ještě zhoršuje. Například mnozí ptáci a hmyz, kteří zanikají v důsledku průmyslově vyráběných toxických pesticidů, jsou pro samotné zemědělství užiteční a jejich vyhynutí bude nutno kompenzovat dalším technologickým zásahem, který pravděpodobně bude mít nové škodlivé účinky. Snahy vědců a odborníků, kteří usilují o řešení problémů vytvořených člověkem, jsou chvályhodné a často obdivuhodné. Když však pozorujeme svět, vidíme, že tato úroveň lidského zasahování – nezřídká ve službách finančního sektoru a konzumismu – ve skutečnosti způsobuje, že země, na které žijeme, přichází o své bohatství a krásu, stává se stále více omezenou a šedivou, zatímco technologický rozvoj a konzumní nabídky nadále neomezeně rostou. Zdá se, že podléháme iluzi, že můžeme nahradit neopakovatelnou a neobnovitelnou krásu nějakým svým výtvořem.

35. Když se analyzuje ekologický dopad nějaké hospodářské iniciativy, obvykle se bere v úvahu působení na půdu, vodu a vzduch, ale ne vždy je do toho zahrnuto pozorné studium dopadu na biodiverzitu, jako by zánik některých živočišných či rostlinných druhů byl málo důležitý. Silnice, nová pole, oplocení, přehrady a jiné stavby se zmocňují jejich přirozených stanovišť a někdy rozdělují živočišné populace, takže již nemohou migrovat ani se volně pohybovat, a některým druhům proto hrozí vyhynutí. Existují alternativy, které alespoň zmírňují tyto následky, jako je vytváření biokoridorů, ale tuto péči a pozornost jim věnuje málo zemí. Jsou-li některé druhy využívány komerčně, ne vždy se zohledňuje způsob jejich množení, aby se předešlo jejich nadměrnému úbytku a následné nerovnováze ekosystému.

36. Péče o ekosystémy vyžaduje pohled přesahující to, co je bezprostřední, protože hledá-li se pouze rychlý a snadný ekonomický profit, nikoho jejich ochrana nezajímá. Avšak cena za škody vyvolané egoistickou nedbalostí je mnohem vyšší než dosažitelný ekonomický zisk. V případě vyhynutí nebo vážného narušení některých druhů mluvíme o hodnotách, které přesahují jakoukoli kalkulaci. Proto když usilujeme o velké zisky, můžeme se stát němými svědky závažných nepravostí, přičemž zaplacení vysokých účtů za devastaci životního prostředí přenecháváme zbytku nynějšího i budoucího lidstva.

37. Některé země udělaly pokrok v účinné ochraně určitých suchozemských i mořských lokalit a zón, kde je zakázán jakýkoli lidský zásah, jenž by modifikoval jejich vzhled nebo měnil jejich původní uspořádání. V péči o biodiverzitu odborníci

zdůrazňují nezbytnost věnovat zvláštní péči zónám, které jsou nejbohatší na rozmanitost ohrožených, endemických^[6], ojedinělých či méně chráněných druhů. Jsou místa, která vyžadují zvláštní péči vzhledem k jejich mimořádné důležitosti pro světový ekosystém anebo jsou velkými rezervoáry vody, a zajišťují tak jiné formy života.

38. Připomeňme například ony plíce planety překypující biodiverzitou, jakými jsou Amazonie, povodí Konga, ale i další vodní zdroje a ledovce. Význam těchto míst pro celek planety a pro budoucnost lidstva je dobře znám. Ekosystémy tropických pralesů mají velmi složitou biodiverzitu, kterou je takřka nemožné kompletně probádat, ale když se tyto pralesy vypalují nebo kácí za účelem rozšíření zemědělské půdy, vyhyne v několika letech bezpočet druhů, anebo se tyto oblasti dokonce změňí ve vyschlé pustiny. V diskusích o ochraně těchto oblastí je nutné zachovat citlivou rovnováhu, protože vliv mezinárodních ekonomických zájmů je obrovský a pod záminkou péče o ně může dojít k ohrožení národní svrchovanosti. Skutečně existují „záměry internacionalizovat Amazonii, které však slouží pouze ekonomickým zájmům nadnárodních společností“.² Je třeba chválit angažovanost mezinárodních organizací a občanských sdružení, které dělají osvětu mezi obyvatelstvem a i za použití legitimních nátlakových mechanismů rozvážně spolupracují na tom, aby každá vláda plnila svoji vlastní a nezastupitelnou povinnost chránit životní prostředí a přírodní zdroje vlastní země, aniž

2 V. GENERÁLNÍ KONFERENCE EPISKOPÁTU LATINSKÉ AMERIKY A KARIBIKU: *Dokument z Aparecidy* (29. června 2007), 86.

[6] Endemický – trvale se vyskytující jen na určitém místě.

by se zaprodávala pochybným zájmům, ať už místním, či mezinárodním.

39. Ani nahrazení původní vegetace vysazováním lesů, které jsou všeobecně monokulturní, není většinou podrobena náležitě analýze. Ve skutečnosti totiž může těžce postihnout biodiverzitu, která není zvyklá na nově zaváděné druhy. I mokřady, které jsou přetvářeny na zemědělskou půdu, přicházejí o obrovskou biodiverzitu, kterou skýtaly. V některých pobřežních oblastech dochází ke znepokojujícímu úbytku ekosystémů tvořených mangrovy^[7].

40. Oceány zahrnují nejenom převážnou část vod planety, ale také největší část rozmanitého spektra živých organismů, z nichž mnohé jsou nám dosud neznámé a jsou z různých příčin ohroženy. Těž život v řekách, jezerech, mořích a oceánech, jenž živí velkou část světové populace, je postižen nekontrolovaným výlovem ryb, což vyvolává drastický úbytek některých druhů. Nadále se rozvíjí selektivní způsoby rybolovu, při nichž se vyhazuje velká část ulovených druhů. Zvláště ohroženy jsou mořské organismy, které ani nejsou brány v úvahu, jako určité formy *planktonu*. Ty představují velmi důležitou složku mořského potravního řetězce a na nich jsou v konečném důsledku závislé druhy, které se užívají pro lidskou výživu.

41. Zavítáme-li do tropických a subtropických moří, najdeme korálové útesy, které odpovídají velkým pralesům na pevnině, protože hostí přibližně milion druhů, včetně ryb, krabů,

[7] Mangrovy – porosty dřevin v plochých teplých přílivových oblastech.

měkkýšů, hub a řas. Mnohé korálové útesy světa jsou dnes už neplodné anebo ve stavu postupného zániku: „Kdo proměnil podivuhodný mořský svět v podvodní hřbitovy zbažené života a barev?“³ Tento úkaz je do velké míry způsoben znečištěním, které plyne do moře v důsledku odlesňování, zemědělských monokultur, průmyslového odpadu a destruktivních metod rybolovu, zvláště takových, které užívají kyanid anebo dynamit. Zhoršuje ho též zvyšování teploty oceánů. To všechno nám pomáhá pochopit, že jakékoli působení na přírodu může mít důsledky, které na první pohled nevidíme, a že jisté způsoby využívání zdrojů probíhají za cenu devastace, která sahá až na dno oceánů.

42. Je nezbytné mnohem více investovat do výzkumu, abychom lépe pochopili fungování ekosystémů a mohli náležitě analyzovat parametry dopadů jakékoli významné změny životního prostředí. Poněvadž všichni tvorové jsou mezi sebou spojeni, musí se citlivě a s obdivem uznávat hodnota každého z nich; my všechny stvořené bytosti se navzájem potřebujeme. Jsme jedna rodina a svou odpovědnost za celek nese každý region, a proto by si měl pořádit přesný inventář druhů, které v něm žijí, a rozvíjet programy a strategie ochrany se zvláštní pozorností k zanikajícím druhům.

³ KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ FILIPÍN: pastýřský list *What Is Happening to Our Beautiful Land?* (29. ledna 1988).

IV. ZHORŠENÍ KVALITY LIDSKÉHO ŽIVOTA
A SOCIÁLNÍ ÚPADEK

43. Bereme-li v úvahu skutečnost, že také lidská bytost je pozemským tvorem, který má právo žít a být šťastný, a navíc má zvláštní důstojnost, nemůžeme přehlížet účinky devastace životního prostředí, aktuálního modelu rozvoje a kultury typu „použij a vyhod“ na život lidí.

44. Dnes se setkáváme například s neúměrným a neuspořádaným růstem mnoha měst, která se ze zdravotního hlediska stala nevhodná pro život, nejenom vinou znečištění způsobeného toxickými emisemi, ale také vlivem velkoměstského chaosu, dopravních problémů a světelného i zvukového znečištění. Mnohá města jsou obrovské neefektivní struktury, které spotřebovávají nadměrné množství vody a energie. Jsou čtvrti, které sice byly vybudovány nedávno, ale jsou ucpané, neuspořádané a postrádají dostatečné plochy zeleně. Není vhodné, aby obyvatelé této planety žili stále více obklopeni cementem, asfaltem, sklem a kovy, zbaveni fyzického kontaktu s přírodou.

45. Privatizace prostorů v některých venkovských i městských krajinách ztížila přístup občanů do obzvláště krásných oblastí. Někde vznikly „ekologické“ rezidenční čtvrti, které jsou k dispozici jen málokomu a které jsou spravovány tak, aby tam jiní nepřicházeli rušit umělý klid. Často se v některých „bezpečných“ oblastech nachází krásné město plné kultivované zeleně, ale není tomu tak ve skrytějších částech, kde žijí ti, které společnost odvrhla.

46. Mezi sociální činitele globální změny patří dopad některých technologických inovací na zaměstnanost, sociální vyloučení, nerovnost v dostupnosti a spotřebě energie a dalších služeb, rozdrobenost společnosti na izolované skupiny, vzestup násilí a vznik nových forem sociální agresivity, obchod s narkotiky a stoupající spotřeba drog mezi nejmladšími, ztráta identity. Jsou to zjevné známky toho, jak růst posledních dvou staletí nevedl po všech stránkách ke skutečnému integrálnímu pokroku a ke zlepšení kvality života. Některé z těchto projevů jsou zároveň příznaky opravdového sociálního úpadku, tichého rozpadu svazků sociální integrace a společenství.

47. K tomu přistupuje vliv médií a digitálního světa, který – je-li všudypřítomný – nepodporuje rozvoj schopnosti moudře žít, hloubavě přemýšlet a velkodušně milovat. Moudrým osobnostem minulosti by v tomto kontextu hrozilo, že budou svědky toho, jak se jejich moudrost dusí uprostřed chaotického hluku informací. Vyžaduje se od nás snaha o to, aby se tyto prostředky staly nositeli nového kulturního rozvoje lidstva, a nikoli devastace jeho největšího bohatství. Pravé moudrosti, která je plodem uvažování, dialogu a velkodušného setkávání mezi lidmi, nelze dosáhnout pouhým shromažďováním dat, která nakonec jako jistý druh mentálního znečištění pouze zahlcují a matou. Současně existuje též tendence nahrazovat reálné vztahy s druhými lidmi a všechny výzvy, které se s nimi pojí, komunikací zprostředkovanou internetem. To nám umožňuje vybírat si či eliminovat vztahy podle naší libovůle. Vzniká tak často nový typ nepřirozených emocí, které se vážou spíše k zařízením a obrazovkám než k lidem a k přírodě. Současné prostředky nám umožňují vzájemně komunikovat, sdílet poznatky i pocity. Nicméně někdy nám

také brání vstupovat do přímého kontaktu s úzkostí, s rozechvělostí i radostí druhého a se složitostí jeho osobní zkušenosti. Proto by nás neměla udivovat skutečnost, že dotěrnou nabídku těchto produktů provází hluboké a melancholické neuspokojení v meziosobních vztazích či škodlivá izolace.

V. GLOBÁLNÍ NEROVNOST

48. Lidské i přírodní prostředí upadají společně a nebudeme moci náležitě čelit environmentální devastaci, pokud nebudeme věnovat pozornost příčinám, které souvisejí s lidským a sociálním úpadkem. Environmentální a sociální devastace ve skutečnosti postihuje zejména ty nejslabší na této planetě: „Jak obecná zkušenost běžného života, tak i vědecké bádání dokazují, že ty nejzávažnější důsledky každého narušení životního prostředí zakoušejí ti nejchudší lidé.“⁴ Například vyčerpání rybích zásob penalizuje zvláště ty, kteří žijí z rybářské profese a nemají ji čím nahradit, znečištění vody zasahuje zvláště ty nejchudší, kteří nemají možnost kupovat si balenou vodu, a zvýšení hladiny moře postihuje hlavně chudou pobřežní populaci, která se nemá kam odstěhovat. Dopad současné nerovnováhy se projevuje také předčasnou úmrtností mnoha chudých lidí v konfliktech způsobených nedostatkem zdrojů a mnoha jinými problémy, jimž ve světové agendě není dán dostatek prostoru.⁵

4 BOLÍVIJSKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: pastýřský list o životním prostředí a lidském rozvoji v Bolívii *El universo, don de Dios para la vida* (2012), 17.

5 Srov. NĚMECKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE. RADA PRO SOCIÁLNÍ OTÁZKY: *Der Klimawandel: Brennpunkt globaler, intergenerationeller und ökologischer Gerechtigkeit* (září 2006), 28–30.

49. Chtěl bych poznamenat, že často chybí jasné vědomí problémů, kterými jsou postiženi obzvláště ti vyloučení. Oni tvoří většinu planety, jsou to miliardy lidí. Jsou sice zmiňováni v mezinárodních politických a ekonomických debatách, nicméně je zjevné, že jejich problémy jsou považovány za jakýsi přívěsek, který se přidává jen z povinnosti či okrajově, pokud nejsou rovnou chápány jako pouhý škodlivý vedlejší produkt. Ve chvíli konkrétního řešení zůstávají opakovaně na posledním místě. Je to způsobeno jednak tím, že mnozí odborníci, novináři, sdělovací prostředky a mocenská ústředí bydlí daleko od nich v izolovaných městských zónách bez přímého kontaktu s jejich problémy. Žijí a uvažují v dimenzích pohodlí, rozvoje a kvality života, které jsou většině světové populace nedostupné. Tento nedostatek fyzického kontaktu a setkání, který je někdy podporován fragmentací našich měst, vede k znečitlivění svědomí a k tomu, že v dílčích analýzách se část reality zcela ignoruje, a to někdy klidně ruku v ruce se „zelenou“ rétorikou. Dnes však nemůžeme neuznat, že *opravdový ekologický přístup je stále více přístupem sociálním*, který musí v diskusích o životním prostředí brát v úvahu spravedlnost, aby se dopřálo sluchu *jak křiku země, tak i křiku chudých*.

50. Namísto řešení problémů chudých lidí a hledání nové koncepce světa se někteří spokojí s tím, že navrhují redukci porodnosti. Nechybí mezinárodní nátlak na rozvojové země, který podmiňuje ekonomickou pomoc politikou „reprodukčního zdraví“. Avšak „jestliže je pravdou, že nestejněměrné rozdělení populace a zdrojů, které jsou k dispozici, představuje překážku rozvoje a trvale udržitelného užívání životního prostředí, pak je zároveň třeba uznat, že demografický růst

je plně slučitelný s integrálním a solidárním rozvojem“.⁶ Obviňovat demografický růst, a nikoli extrémní a selektivní konzumismus některých je způsob, který problémy neřeší. Chce se tím legitimizovat nynější distribuční model, ve kterém si menšina přisuzuje právo spotřeby v míře, kterou by nebylo možné poskytnout všem, protože by pak planeta odpady z takové spotřeby nebyla schopná pojmout. Kromě toho víme, že se vyplývá přibližně třetina vyprodukovaných potravin a „potraviny, které zahazujeme, jako bychom kradli ze stolu chudých“.⁷ V každém případě je jisté, že je třeba věnovat pozornost nerovnováze v územním rozložení populace na rovině národní i globální, protože zvýšení spotřeby by vedlo ke složitým regionálním situacím v důsledku kombinace problémů spojených se znečišťováním prostředí, dopravou, zpracováním odpadů, vyčerpáním zdrojů a kvalitou života.

51. Nerovnost nepostihuje pouze jednotlivce, ale celé země, a nutí nás přemýšlet o etice mezinárodních vztahů. Existuje totiž skutečný „ekologický dluh“, především mezi Severem a Jihem, související s obchodní nerovnováhou, jež má dopad na ekologii, jakož i s neúměrným využíváním přírodních zdrojů, kterého se v průběhu dějin dopouštěly některé země. Export určitých surovin k uspokojení trhů na průmyslovém Severu způsobil lokální škody, jako je znečištění rtutí při těžbě zlata a oxidem siřičitým při těžbě mědi. Zvláště je třeba počítat s užíváním ekologického prostoru celé planety při ukládání plynného odpadu, který se během dvou staletí nahromadil a vytvořil situaci, která nyní postihuje všechny

6 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 483 [Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

7 *Katecheze* (5. června 2013): *Insegnamenti* 1/1 (2013), 280.

země světa. Oteplování, způsobené enormní spotřebou některých bohatých zemí, se odráží na těch nejchudších místech světa, zvláště v Africe, kde má zvyšování teploty spojené se suchem katastrofální účinky na úrodu. K tomu přistupují škody způsobené jednak vyvážením tuhých i kapalných toxických odpadů do rozvojových zemí, jednak znečišťující aktivitou podniků, které v méně rozvinutých zemích dělají to, co nemohou dělat v zemích, kde shromažďují svůj kapitál: „Konstatujeme, že podniky, které pracují tímto způsobem, jsou často nadnárodní korporace, jež dělají to, co jim není dovoleno v rozvinutých zemích či takzvaném prvním světě. Všeobecně platí, že když pak ukončí svou činnost a odjedou, zanechávají obrovské lidské i environmentální škody, jakými jsou nezaměstnanost, vesnice bez života, vyčerpání některých přírodních zdrojů, odlesnění, ochuzení místní zemědělské a živočišné výroby, krátery, zdevastovaná pohoří, znečištěné řeky a několik neudržitelných sociálních programů.“⁸

52. Jestliže se zahraniční dluh chudých zemí proměnil v nástroj kontroly, s ekologickým dluhem je to jinak. Národy rozvojových zemí, ve kterých se nacházejí nejvýznamnější biosférické rezervace, nadále různými způsoby živí rozvoj nejbohatších zemí za cenu vlastní současnosti i budoucnosti. Země chudých lidí Jihu je bohatá a málo znečištěná, ale přístup k těmto hodnotám a ke zdrojům potřebným k uspokojování jejich vlastních životních potřeb je jim znemožněn zvráceným systémem obchodních a majetkových vztahů. Je nezbytné, aby rozvinuté země přispěly k řešení tohoto

8 BISKUPOVÉ REGIONU PATAGONIA-COMAHUE (Argentina): *Mensaje de Navidad* (prosinec 2009), 2.

dluhu zásadním omezením spotřeby energie z neobnovitelných zdrojů a tím, že nejpotřebnějším zemím poskytnou prostředky k podpoře politiky a programů udržitelného rozvoje. Nejchudší regiony a země mají méně možností zavést nové modely redukce environmentálních problémů, protože nejsou připraveny rozvinout potřebné procesy a nemohou pokrýt jejich náklady. Proto je třeba zachovat jasné vědomí toho, že pro klimatickou změnu platí *diferencovaná odpovědnost* a – jak řekli biskupové Spojených států amerických – že je vhodné zaměřit se „v debatách, v nichž často dominují zájmy těch nejmocnějších, zvláště na potřeby chudých, slabých a zranitelných“.⁹ Je třeba posílit vědomí, že jsme jedna lidská rodina. Neexistují politické či sociální hranice a bariéry, které nám dovolují se izolovat, a proto také neexistuje prostor pro globalizaci lhostejnosti.

VI. NEDOSTATEČNOST REAKCÍ

53. Sestra země v těchto situacích bolestně nařiká, čímž se připojuje ke sténání opuštěných tohoto světa, kteří od nás s pláčem požadují změnu směru. Nikdy jsme náš společný domov nekazili a nehanobili tak jako během posledních dvou staletí. Bůh Otec nás však povolává k tomu, abychom byli jeho nástroji, aby mohla být naše planeta tím, o čem on snil, když ji stvořil, a aby odpovídala jeho plánu o pokoji, kráse a plnosti. Problémem je, že jsme si ještě neosvojili kulturu nezbytnou k vyrovnání se s touto krizí. Potřebujeme lídry, kteří

9 KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ USA: *Global Climate Change: A Plea for Dialogue, Prudence and the Common Good* (15. června 2001).

budou ukazovat cesty a hledat takové odpovědi na potřeby současných generací, které nepoškodí generace budoucí. Je nevyhnutelné vytvořit právní rámec, který bude obsahovat nedotknutelná omezení a zajistí ochranu ekosystémů, dříve než nové formy moci založené na technicko-ekonomickém paradigmatu zničí nejenom politiku, ale také svobodu a spravedlnost.

54. Za zmínku stojí nedostatečnost mezinárodní politické reakce. Podrobení politiky technologie a finančnictví se ukazuje v selhání světových summitů o životním prostředí. Existuje příliš mnoho partikulárních zájmů a ekonomický zájem velmi snadno převládne nad obecným dobrem, manipuluje informacemi, aby nebyly dotčeny jeho projekty. V této linii *Dokument z Aparecidy* požaduje, aby „v zásazích do přírodních zdrojů nepřevažovaly zájmy ekonomických skupin, které iracionálně ničí zdroje života“.¹⁰ Spojenectví mezi ekonomikou a technologií staví stranou všechno, co není součástí jejich bezprostředních zájmů. Tak se lze dočkat pouze povrchních deklamací, osamocených filantropických počinů a snah ukázat citlivost k životnímu prostředí, zatímco jakýkoli pokus sociálních organizací o změnu věcí se ve skutečnosti považuje za obtěžování ze strany romantických snůlků anebo za překážku, kterou je třeba obejít.

55. Některé země mohou pomalu činit významné pokroky, rozvíjet účinnější kontrolu a upřímně bojovat proti korupci. Ekologická uvědomělost vzrostla, třebaže ještě nestačí

10 V. GENERÁLNÍ KONFERENCE EPISKOPÁTU LATINSKÉ AMERIKY A KARIBIKU: *Dokument z Aparecidy* (29. června 2007), 471.

na změnu škodlivých konzumních návyků, které – jak se zdá – neustupují, nýbrž narůstají a rozvíjejí se. K tomu dochází – abychom uvedli jen jeden prostý příklad – při stále rostoucím a intenzivnějším využívání klimatizace. Obchody usilují o bezprostřední zisk, a proto ještě víc stimulují poptávku. Kdyby někdo sledoval společnost na této planetě zvnějšku, žasnul by nad podobným jednáním, které nezřídka působí až sebevražedně.

56. Ekonomické mocnosti mezitím i nadále ospravedlňují nynější světový systém, kde převažují spekulace a snaha o finanční výnosy, a jsou nakloněny ignorovat všechny ostatní souvislosti, jakož i dopady na lidskou důstojnost a životní prostředí. Ukazuje se tak, že devastace životního prostředí a lidský i etický úpadek spolu vnitřně souvisejí. Mnozí řeknou, že si nejsou vědomi toho, že by se dopouštěli nemorálních činů; tato neschopnost mravního uvědomění vychází z neustálé roztěkanosti, jež nás zbavuje odvahy všimnout si reality našeho ohraničeného a konečného světa. Proto je dnes „cokoli křehkého – jako například životní prostředí – bezbranné vůči zájmům zbožštěného trhu, které se staly absolutním zákonem“.¹¹

57. Lze předpokládat, že vyčerpání některých zdrojů povede ke vzniku takové situace, v níž se budou rozněcovat nové války zastírané ušlechtilými nároky. Válka způsobuje vždy vážné škody životnímu prostředí a kulturnímu bohatství národů a rizika jsou enormní, pomyslíme-li na nukleární

¹¹ Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 56: AAS 105 (2013), 1043 [česky Praha, Paulínky 2013].

energii a biologické zbraně. Vskutku, „navzdory mezinárodním smlouvám zakazujícím chemickou, bakteriologickou a biologickou válku ve skutečnosti v laboratořích nadále pokračuje výzkum nových útočných zbraní, schopných narušit přirozenou rovnováhu“.¹² Od politiky se žádá, aby pozorněji předjíkala a odstraňovala příčiny, které by mohly vést k novým konfliktům. Avšak moc napojená na finanční sektor takovéto snaze nejvíce odporuje a politickým návrhům často chybí širší rozhled. Proč dnes udržovat moc, na kterou se bude vzpomínat jen pro její neschopnost zasáhnout, když to bylo naléhavé a nezbytné?

58. V některých zemích existují pozitivní příklady zlepšování životního prostředí, jako revitalizace některých řek, které byly po celá desetiletí znečištěny, obnova původních lesních porostů, zkrášlení krajiny ozdravnými zásahy do životního prostředí, stavební projekty velké estetické hodnoty, pokrok ve výrobě ekologické energie a zlepšení veřejné dopravy. Tato díla neřeší globální problémy, ale potvrzují, že lidská bytost je ještě schopna pozitivního působení. Byla stvořena k lásce, a tak lidská bytost i uprostřed svých omezení dává prostor projevům velkodušnosti, solidarity a péče.

59. Současně se však rozmáhá i jakási povrchní či zdánlivá ekologie, jež působí, že se prosazuje jistá otupělost a lehkomyšlná nezodpovědnost. Podobně jako tomu nezřídka bývá v dobách hlubokých krizí, které si vyžadují odvážná rozhodnutí, jsme v pokušení domnívat se, že není jisté, co se děje. Z povrchního pohledu – nehledě na některá viditelná

12 JAN PAVEL II.: *Poselství ke dni míru 1990*, 12: AAS 82 (1990), 154.

znamení znečištění a devastace – se zdá, že situace není tak vážná a planeta by mohla setrvat dlouhou dobu v nynějším stavu. Tímto vyhýbavým postojem omlouváme svůj způsob života a styl produkce i spotřeby. Je to způsob, jak se zabydlet ve svých autodestruktivních neřestech – člověk se snaží všemožně je přehlížet a popírat a odkládá důležitá rozhodnutí, jako by o nic nešlo.

VII. RŮZNOST NÁZORŮ

60. Uznáváme, že ohledně aktuální situace a jejího řešení se rozvinuly různé pohledy a myšlenkové směry. Na jednom konci někteří za každou cenu hájí mýtus pokroku a tvrdí, že ekologické problémy se vyřeší jednoduše novými technickými aplikacemi bez etického uvažování a zásadních změn. Jiní na druhém konci mají za to, že lidský druh může být jakýmkoli svým zásahem pouze hrozbou a poškozuje světový ekosystém, takže je třeba jeho výskyt na planetě redukovat a bránit mu v jakémkoli zasahování. Diskuse mezi těmito krajnostmi by měla stanovit možné budoucí scénáře, protože neexistuje jen jedno jediné řešení. Různé návrhy by pak měly vést dialog o odpovědích, které budou zahrnovat opravdu vše podstatné.

61. K mnoha konkrétním otázkám nemá církev důvod vynášet definitivní slovo a chápe, že v úctě k různosti názorů musí naslouchat a podporovat poctivou debatu mezi vědci. Stačí však upřímně pohlédnout na realitu, abychom zjistili, že náš společný domov velice chátrá. Naděje nás vede k přesvědčení, že vždy existuje východisko, že stále můžeme změnit směr

a vždy můžeme něco udělat pro řešení problémů. Nicméně, jak se zdá, projevují se příznaky určitého zlomu způsobeného velkou rychlostí změn a devastace, které se projevují jak v lokálních přírodních katastrofách, tak i v společenských nebo ekonomických krizích, neboť problémy světa nelze analyzovat ani vysvětlovat izolovaně. Existují regiony, které jsou již obzvláště ohroženy, a bez ohledu na katastrofické předpovědi je jisté, že aktuální světový systém je neudržitelný z různých hledisek, protože jsme přestali přemýšlet o cílech lidského jednání: „Rozhlédneme-li se po oblastech naší planety, hned si všimneme, že lidstvo zklamalo Boží očekávání.“¹³

13 Id.: *Katecheze* (17. ledna 2001), 3: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 178.

KAPITOLA DRUHÁ

EVANGELIUM STVOŘENÍ

62. Proč do tohoto dokumentu adresovaného všem lidem dobré vůle zařazovat kapitolu vztahující se k přesvědčení víry? Jsem si vědom, že na poli politiky a myšlení někteří rozhodně odmítají ideu Stvořitele anebo ji považují za irelevantní a vykazují do sféry iracionality veškeré bohatství, které mohou náboženství nabídnout integrální ekologii a plnému rozvoji lidského rodu. Jindy se zase předpokládá, že náboženství představují určitou subkulturu, kterou je třeba tolerovat. Nicméně věda a náboženství, které poskytují odlišné pohledy na realitu, mohou spolu vést intenzivní a pro obě strany produktivní dialog.

I. SVĚTLO, KTERÉ NABÍZÍ VÍRA

63. Uvědomujeme-li si složitost ekologické krize a jejích rozmanitých příčin, musíme uznat, že řešení nemohou vzejít z jediného způsobu výkladu skutečnosti a její proměny. Je nezbytné opírat se také o různorodé kulturní bohatství národů, o umění a poezii, o vnitřní život a spiritualitu. Chceme-li doopravdy rozvíjet ekologii, která nám umožní napravit všechno, co jsme zničili, pak nesmíme přehlížet žádné vědecké odvětví a žádnou formu moudrosti – ani tu náboženskou, včetně

jejího vlastního jazyka. Katolická církev je navíc otevřena dialogu s filozofickým myšlením, což jí umožňuje vytvářet různé syntézy víry a rozumu. Pokud jde o sociální otázky, totéž lze konstatovat v rámci vývoje sociální nauky církve, která se má uprostřed nových výzev neustále obohacovat.

64. Na druhé straně, i když je tato encyklika ve snaze společně hledat cesty osvobození otevřena dialogu se všemi, chci hned od počátku ukázat, jak přesvědčení víry nabízí křesťanům a částečně také jiným věřícím vznešené motivace k péči o přírodu a ty nejzranitelnější bratry a sestry. Pokud sama skutečnost, že jsme lidé, podněcuje lidi k tomu, aby pečovali o životní prostředí, jehož jsou součástí, pak „křesťané zvlášť vnímají, že jejich úkoly v rámci stvoření, jejich povinnosti k přírodě a Stvořiteli tvoří součást jejich víry“.¹ Pro lidstvo a pro svět je dobrem, že my věřící si lépe uvědomujeme ekologické závazky, které plynou z našeho přesvědčení.

II. MOUDROST BIBLICKÝCH PŘÍBĚHŮ

65. Aniž bychom zde předkládali celou teologii stvoření, podíváme se na to, co nám říkají velké biblické příběhy o vztahu lidské bytosti a světa. V prvním vyprávění o díle stvoření v knize Genesis Boží plán zahrnuje stvoření lidstva. Po stvoření muže a ženy se tam praví, že „Bůh viděl všechno, co udělal, a hle – bylo to *velmi dobré*“ (Gn 1,31). Bible učí, že každá lidská bytost je stvořena z lásky, je učiněna k Božímu obrazu a podobě (srov. Gn 1,26). Toto tvrzení nám ukazuje

¹ Id.: *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 15: AAS 82 (1990), 156.

nesmírnou důstojnost každého člověka, který „není jen něco, nýbrž někdo. Je schopen se poznávat, být svým pánem, svobodně se dávat a vstupovat do společenství s jinými osobami“.² Svatý Jan Pavel II. připomněl, že zcela zvláštní láska, kterou Stvořitel chová ke každému člověku, „mu propůjčuje nekoněčnou důstojnost“.³ Ti, kdo se nasazují za obranu důstojnosti lidských osob, mohou v křesťanské víře najít nejhlubší příčiny svého úsilí. Jak podivuhodnou jistotou je vědět, že život každého člověka se neztrácí v zoufalém chaosu, ve světě ovládaném čirou nahodilostí či cykly opakujícími se beze smyslu! Stvořitel může říci každému z nás: „Dříve než jsem tě utvořil v lůně, znal jsem tě“ (Jer 1,5). Byli jsme počati v Božím srdci, a tudíž „každý z nás je plodem Boží myšlenky. Každý z nás je chtěn, každý je milován, každý je nezbytný“.⁴

66. Vyprávění o stvoření v knize Genesis podávají symbolickým a narativním jazykem hluboké učení o lidské existenci a její dějinné realitě. Z těchto příběhů plyne, že lidská existence se zakládá na třech úzce souvisejících základních vztazích: vztahu k Bohu, vztahu k bližnímu a vztahu k zemi. Podle Bible byly tyto tři vitální vztahy narušeny nejenom zvnějšku, ale také v našem nitru. Tímto narušením je hřích. Harmonie mezi Stvořitelem, lidstvem a celým stvořením byla zničena, protože jsme chtěli zaujmout Boží místo a odmítli jsme uznat, že jsme omezená stvoření. To pokřivilo také povahu příkazu podmanit si zemi (srov. Gn 1,28), obdělávat ji a pečovat o ni

2 *Katechismus katolické církve*, 357 [Praha, Zvon 1995].

3 Srov. *Promluva před modlitbou Anděl Páně v Osnabrücku* (Německo) s postiženými osobami, 16. listopadu 1980: *Insegnamenti* 3/2 (1980), 1232.

4 BENEDIKT XVI.: *Homilie ke slavnostnímu uvedení do petrovské služby* (24. dubna 2005): AAS 97 (2005), 711.

(srov. Gn 2,15). Výsledkem bylo, že z původně harmonického vztahu člověka k přírodě se stal konflikt (srov. Gn 3,17-19). Proto je důležité, že harmonie, kterou svatý František z Assisi prožíval se všemi tvory, se interpretuje jako uzdravení onoho narušení. Svatý Bonaventura řekl, že skrze všeobecné smíření se všemi tvory se František jistým způsobem vrátil do stavu prvotní nevinnosti.⁵ Zcela vzdálen tomuto vzoru se dnes hřích plně projevuje svou destruktivní mocí ve válkách, v různých formách násilí a ve špatném zacházení, opouštěním těch, kdo jsou nejvíce zranitelní, a v útocích proti přírodě.

67. My nejsme Bůh. Země zde byla před námi a byla nám dána. To nám umožňuje odpovědět na obvinění, které bývá vznášeno proti židovsko-křesťanskému myšlení. Tvrdí, že na základě příběhu z knihy Genesis, v němž se hovoří o podmanění země (srov. Gn 1,28), údajně podporuje neurvalé vykořisťování přírody, protože představuje lidskou bytost jakožto vládce a ničitele. To není správná interpretace Bible, jak ji chápe církev. Ačkoli je pravdou, že křesťané někdy interpretovali Písmo nesprávně, dnes musíme důrazně odmítnout úsudek, podle něhož z toho, že jsme stvořeni k Božímu obrazu, a z příkazu podmanit si zemi lze odvozovat absolutní vládu nad ostatním tvorstvem. Je důležité číst biblické texty v jejich kontextu a se správnou hermeneutikou a pamatovat, že nás vybízejí „obdělávat a chránit“ zahradu světa (srov. Gn 2,15). „Obdělávat“ znamená orat či pracovat na půdě, „chránit“ znamená ochraňovat, opatrovat, hájit, zachovávat, bdít. Předpokládá to vztah odpovědné vzájemnosti mezi člověkem a přírodou. Každé společenství může

5 Srov. *Legenda Maior*, VIII, 1: *Františkánské prameny*, 1134.

brát z dober země to, co potřebuje k vlastnímu přežití, ale má také povinnost chránit ji a zaručovat kontinuitu její plodnosti pro budoucí generace. Země v posledku „náleží Hospodinu“ (srov. Žl 24,1). Jemu patří „země i vše, co je na ní“ (Dt 10,14). Proto Bůh odmítá každý nárok člověka na absolutní vlastnictví: „Země se nesmí prodávat natrvalo, neboť patří mně. Vy jste pro mne jen cizinci a přistěhovalci“ (Lv 25,23).

68. Tato odpovědnost vůči zemi, která náleží Bohu, znamená, že člověk obdařený inteligencí bude respektovat zákony přírody a choulostivou rovnováhu mezi bytostmi tohoto světa, „neboť (Hospodin) rozkázal, a byly stvořeny! Umístil je na věčné časy, vydal zákon, který nepomine“ (Žl 148,5b-6). Z toho vyplývá skutečnost, že biblické zákonodárství předkládá člověku různé normy nejenom ve vztahu k jiným lidem, ale také ve vztahu k ostatním živým bytostem: „Nebudeš jen přihlížet, když na cestě padne osel tvého bratra nebo jeho býk. [...] Narazíš-li na své cestě na ptačí hnízdo s holátkou či vejci, na kterémkoli stromě nebo na zemi, a matka bude pečovat o holátku či vejce, nezmocníš se matky spolu s mláďaty“ (Dt 22,4.6). Ve stejné linii se ani odpočinek sedmého dne neukládá pouze člověku, ale také „aby si odpočinul tvůj býk i tvůj osel“ (Ex 23,12). Tak si uvědomujeme, že Bible nezavdává podnět k despotickému antropocentrismu^[8], jenž nebere ohled na jiná stvoření.

69. Zatímco můžeme věci odpovědně užívat, jsme povoláni uznat, že ostatní živé bytosti mají před Bohem svou vlastní

[8] **Antropocentrismus** – způsob myšlení, názor či postoj, podle něhož je člověk středem všeho, východiskem a měřítkem každého hodnocení, případně i cílem vesmíru.

hodnotu. „Chválí ho a velebí ho už jen tím, že existují“,⁶ neboť Pán se těší ze svého díla (srov. Žl 104,31). Právě pro svoji jedinečnou důstojnost a proto, že je obdařena inteligencí, je lidská bytost povolána respektovat stvoření s jeho vnitřními zákony, poněvadž „Pán moudře založil zemi“ (Př 3,19). Dnes církev nemluví zjednodušeně o tom, že ostatní tvorové jsou podrobena lidské bytosti, jako by neměli hodnotu sami o sobě a my bychom jimi mohli disponovat podle své libovůle. Jak vysvětlili i němečtí biskupové, v souvislosti s jinými tvory „by bylo možné říci, že jejich *bytí* má přednost před tím, že *jsou užiteční*“.⁷ *Katechismus* velmi přímočaře a důrazně zpochybňuje zvrácený antropocentrismus: „Každý tvor je svým vlastním způsobem dobrý a dokonalý [...] Různí tvorové, které Bůh chtěl v jejich vlastním bytí, jsou každý svým způsobem odleskem nekonečné Boží moudrosti a dobroty. Proto každý člověk, aby se vyhnul nezřízenému užívání věcí, které pohrdá Stvořitelem a přináší zhoubné následky lidem i jejich prostředí, má respektovat dobrotu, jež je každému stvoření vlastní.“⁸

70. V příběhu o Kainu a Ábelovi vidíme, jak žárlivost přiměla Kaina k tomu, že se proti svému bratru dopustil krajní nespravedlnosti. To způsobilo zlom ve vztahu mezi Kainem a Bohem a mezi Kainem a zemí, ze které byl vyhoštěn. Tento přechod je shrnut v dramatickém rozhovoru mezi Bohem a Kainem. Bůh se ptá: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ Kain říká, že neví, a Bůh naléhá: „Cos to udělal? Hlas krve tvého bratra

6 *Katechismus katolické církve*, 2416.

7 NĚMECKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: *Zukunft der Schöpfung – Zukunft der Menschheit. Erklärung der Deutschen Bischofskonferenz zu Fragen der Umwelt und der Energieversorgung* (1980), II, 2.

8 *Katechismus katolické církve*, 339.

volá ke mně ze země. Proto buď proklet, vyhnán z úrodné země“ (Gn 4,9-11). Zanedbání závazku pěstovat a udržovat správný vztah k bližnímu, o něhož jsem povinen pečovat a kterého mám chránit, ničí můj vnitřní vztah ke mně samému, k druhým, k Bohu i k zemi. Když se zanedbávají všechny tyto vztahy, když se ze země vytratí spravedlnost – praví nám Bible –, veškerý život je v ohrožení. Tomu nás učí příběh o Noemovi, v němž Bůh hrozí, že vyhladí lidstvo pro jeho trvající neschopnost odpovídat požadavkům spravedlnosti a pokoje: „Rozhodl jsem se skoncovat se vším živým, neboť země je plná bezpráví, které lidé páchají“ (Gn 6,13). Již v těchto starobylých příbězích oplývajících hlubokou symbolikou bylo obsaženo přesvědčení, které vnímáme dnes, že totiž všechno je ve vzájemném vztahu a že autentická péče o náš vlastní život a naše vztahy k přírodě jsou neoddelitelné od bratrství, spravedlnosti a věrnosti ve vztahu k druhým.

71. I když „bylo na zemi mnoho lidské špatnosti“ (Gn 6,5), a Bůh „litoval, že udělal lidi na zemi“ (Gn 6,6), přesto se prostřednictvím Noema, který si uchoval bezúhonnost a spravedlnost, rozhodl otevřít cestu spásy. Dal tak lidstvu možnost nového začátku. Stačí jediný dobrý člověk, aby se zrodila naděje! Biblická tradice jasně vypovídá o tom, že tato rehabilitace předpokládá znovuobjevení a respektování rytmů, které do přírody vepsala ruka Stvořitele. Je to vidět například na zákonu o šabat. Sedmého dne Bůh přestal s veškerou prací, kterou vykonal. Bůh nařídil Izraeli, aby každý sedmý den v týdnu slavil jako den odpočinku, šabat (srov. Gn 2,2-3; Ex 16,23; 20,10). Kromě toho byl pro Izrael a jeho zemi stanoven každých sedm let také sabatický rok (srov. Lv 25,1-4), během něhož byl zemi dopřán úplný

odpočinek, neselo se a sklízelo se jen to nezbytné k přežití a k pohostinnosti (srov. Lv 25,4-6). Nakonec po uplynutí sedmi sedmiletí, tedy po čtyřiceti devíti letech, bylo slaveno jubileum, rok všeobecného odpuštění, a byla vyhlášena „v zemi svoboda všem jejím obyvatelům“ (Lv 25,10). Cílem této legislativy bylo zajistit rovnováhu a rovnost ve vztazích člověka k druhým lidem a k zemi, kde žil a pracoval. Současně však představovala i uznání skutečnosti, že dar země a jejích plodů patří všemu lidu. Ti, kdo obdělávali a opatrovali toto území, se měli o jeho plody dělit zvláště s chudými, vdovami, sirotky a cizinci: „Až budete ve své zemi sklízet obilí, nesmíš vyžnout své pole až k samému okraji a paběrkovat zbytky po žni. Ani svou vinici nesmíš sklidit dočista a zbytky hroznů své vinice nesmíš paběrkovat. Necháš je pro chudého a pro cizince“ (Lv 19,9-10).

72. Žalmy často vybízejí člověka k tomu, aby chválil Boha Stvořitele, který „rozprostřel na vodách zemi, jeho milosrdenství trvá navěky“ (Žl 136,6). Zvou však ke chvále také ostatní tvory: „Chvalte ho, slunce a měsíci, chvalte ho, všechny zářící hvězdy! Chvalte ho nebesa nebes a vody, které jsou nad nebesy! Ať chválí Hospodinovo jméno, neboť on rozkázal, a byly stvořeny!“ (Žl 148,3-5). Existujeme nejenom z moci Boží, ale i před ním a s ním. Proto se mu klaníme.

73. Prorocké spisy zvou ke znovunalezení síly v obtížných chvílích rozjímáním o Boží moci, která stvořila veškerenstvo. Nekonečná moc Boží nás nevede k útěku před jeho otcovskou něhou, protože v něm se snoubí cit i síla. Vskutku, každá zdravá spiritualita předpokládá zároveň přijímání Boží lásky i důvěrné klanění se Pánu pro jeho nekonečnou moc. V Bibli

je Bůh, který osvobozuje a zachraňuje, tímtež Bohem, jenž stvořil veškerenstvo, a tyto dva způsoby jednání jsou niterně a nerozlučně spojeny: „Ach, Pane, Hospodine, hle, svou velikou mocí a vztaženou paží jsi udělal nebe a zemi. Tobě není nic nemožné! [...] Vyvedl jsi svůj izraelský lid z egyptské země znameními a zázraky“ (Jer 32,17.21). „Věčný Bůh je Hospodin, který stvořil končiny země; nezemdlí a neunaví se, nelze vystihnout jeho moudrost. Znavenému dává sílu, bezmocnému rozmnožuje zdatnost“ (Iz 40,28b-29).

74. Zkušenost babylonského otroctví způsobila duchovní krizi, která vedla k prohloubení víry v Boha jasným vyjádřením jeho stvořitelské všemohoucnosti, aby byl lid uprostřed svého neštěstí povzbuzen k opětovnému nalezení naděje. Po mnoha staletích ve chvíli další zkoušky a dalšího pronásledování, když se římská říše snažila zavést absolutní nadvládu, věřící znovu nacházeli útěchu a naději umocněním důvěry ve všemohoucího Boha a zpívali: „Veliké a podivuhodné jsou tvé skutky, Pane, Bože vševládny! Spravedlivé a spolehlivé jsou tvé cesty!“ (Zj 15,3). Když Bůh mohl stvořit svět z ničeho, může také do tohoto světa zasáhnout a přemoci každou formu zla. Nespravedlnost tedy není nepřemožitelná.

75. Nemůžeme se hlásit ke spiritualitě, která by opomíjela všemohoucího Boha Stvořitele. Tak bychom se nakonec klaněli světským mocnostem anebo bychom se postavili na Hospodinovo místo a dovolili si bezmezně pošlapávat realitu, kterou stvořil. Nejlepší způsob, jak postavit člověka na jeho pravé místo a zastavit jeho chtivost po absolutní nadvládě nad zemí, je návrat k uznání osoby Otce, Stvořitele

a jediného vládce světa, protože jinak bude mít člověk vždy sklon vnucovat realitě svoje zákony a svoje zájmy.

III. TAJEMSTVÍ VEŠKERENSTVA

76. Říci v židovsko-křesťanské tradici „stvoření“ je více než říci „příroda“, protože stvoření souvisí s Božím plánem lásky, v němž má každý tvor svoji hodnotu a svůj smysl. Příroda je často pojímána jako systém, který je analyzován, chápán a řízen. Avšak stvoření může být pochopeno pouze jako dar, který vychází z otevřené ruky Otce všech, jako realita osvěcená láskou, která nás svolává ke všeobecnému společenství.

77. „Jeho slovem vznikla nebesa“ (Žl 33,6). Tak se nám naznačuje, že svět pochází z rozhodnutí, nikoli z chaosu či náhody, a to jej činí ještě vznešenějším. Ve stvořitelském slově je vyjádřena svobodná volba. Vesmír nevznikl jako výsledek svévolné všemohoucnosti, jako projev síly nebo touhy po sebestotvrzení. Stvoření náleží do řádu lásky. Základním důvodem veškerého stvoření je Boží láska: „Vždyť ty miluješ všechno, co je, a nic si neošklivíš z toho, cos udělal, neboť kdybys něco nenáviděl, nestvořil bys to“ (Mdr 11,24). Každý tvor je tak objektem něhy Otce, který mu přiděluje místo ve světě. Objektem jeho lásky je dokonce i prchavý život té nejvíce bezvýznamné bytosti. I několik sekund její existence ji objímá svou něhou. Svatý Basil Veliký říkával, že Stvořitel je též „nevyčíslitelnou dobrotou“⁹ a Dante Alighieri mluvil o lásce, „z níž pohyb slunce

9 *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 10: PG 29, 9.

má i všechny hvězdy“.¹⁰ Proto od stvořených věcí stoupáme „až k jeho milujícímu milosrdenství“.¹¹

78. Židovsko-křesťanské myšlení zároveň přírodu demytizovalo. Aniž by ji přestalo obdivovat pro její krásu a nezměřnost, nepřisuzovalo jí božský charakter. Tak se opět zdůrazňuje náš závazek vůči ní. Není možný „návrat k přírodě“ na úkor svobody a odpovědnosti člověka, jenž je součástí světa a má za úkol rozvíjet své schopnosti k ochraně světa a k uskutečňování jeho možností. Uznáváme-li hodnotu a křehkost přírody a zároveň i schopnosti, které nám dal Stvořitel, dovedeme dnes skoncovat s moderním mýtem o neomezeném materiálním pokroku. Křehký svět spolu s člověkem, kterého Bůh pověřil péčí o něj, apeluje na naši inteligenci, abychom poznali, jak máme orientovat, kultivovat a omezovat svoji moc.

79. V tomto vesmíru tvořeném otevřenými systémy, které spolu vzájemně komunikují, můžeme objevit nespočetné formy vztahů a participací. To nás také vede k tomu, že můžeme uvažovat o celku, který je otevřený Boží transcenci, v jejímž rámci se rozvíjí. Víra nám umožňuje interpretovat tajemný smysl a krásu toho, co se děje. Lidská svoboda může poskytnout svůj inteligentní přínos k pozitivní evoluci, ale může také přivodit nové škody, nové příčiny utrpení a momenty skutečné regrese. Tak se odehrávají fascinující a dramatické lidské dějiny, které se mohou proměnit v rozkvět svobody, růstu, spásy a lásky, anebo v proces úpadku

10 *Božská komedie. Ráj, Zpěv XXXIII* [česky Praha, SNKLU 1965].

11 BENEDIKT XVI.: *Katecheze* (9. listopadu 2005): *Insegnamenti* 1 (2005), 768.

a vzájemného ničení. Proto se církev svým působením snaží nejenom upozorňovat na povinnost péče o přírodu, ale též „především bránit člověka před sebezničením“.¹²

80. Navzdory tomu Bůh, který chce jednat spolu s námi a chce počítat s naší spoluprací, je též schopen vytěžit něco dobrého i ze zla, které působíme, protože „Duch Svatý má nekonečnou invenci, která je vlastní božské mysli, jež se umí postarat i o rozuzlení těch nejsložitějších a neproniknutelných lidských záležitostí“.¹³ Bůh chtěl určitým způsobem omezit sám sebe, když stvořil svět, který potřebuje vývoj a kde jsou mnohé věci, které my považujeme za zlo, hrozby či zdroje utrpení, ve skutečnosti součástí porodních bolestí, jež nás podněcují ke spolupráci se Stvořitelem.¹⁴ On je přítomen uvnitř každé věci, aniž by ovlivňoval samostatnost svého stvoření, což také dává základ legitimní autonomii pozemských skutečností.¹⁵ Tato božská přítomnost, která zajišťuje trvání a rozvoj každého bytí, „je pokračováním stvořitelské činnosti“.¹⁶ Boží Duch naplnil svět novou možností, jež dovoluje, aby se ze samotného lůna věcí mohlo vždy rodit něco nového: „Příroda není ničím jiným než rozumem jistého umění – a sice umění božského –, které je vepsáno do věcí a skrze něž věci

12 Id.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

13 JAN PAVEL II.: *Katecheze* (24. dubna 1991), 6: *Insegnamenti* 14/1 (1991), 856.

14 Katechismus též učí, že Bůh chtěl stvořit svět, který se teprve ubírá ke své definitivní dokonalosti, což implikuje přítomnost nedokonalosti a fyzického zla. Srov. *Katechismus katolické církve*, 310.

15 Srov. DRUHÝ Vatikánský koncil: *Gaudium et spes*, 36 [*Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2002].

16 TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Summa Theologiae* I, q. 104, art. 1, ad 4.

směřují k určitému cíli. Jako by stavitel lodí umožňoval dřevu samému pohybovat se tak, aby dostalo podobu lodě.¹⁷

81. Lidská bytost, třebaže předpokládá i evoluční procesy, přináší novost, která není plně vysvětlitelná evolucí jiných otevřených systémů. Každý z nás disponuje osobní identitou, která je schopna vstupovat do dialogu s druhými a s Bohem. Schopnost reflexe, přemýšlení, tvořivosti, interpretace, umělecké tvořivosti a další originální schopnosti jsou projevem jedinečnosti, která přesahuje fyzickou a biologickou sféru. Kvalitativní novost spojená se vznikem osobního bytí uprostřed materiálního univerza předpokládá bezprostřední Boží působení, jedinečné povolání k životu a ke vztahu jednoho „Ty“ k jinému „ty“. Na základě biblických textů považujeme lidskou osobu za subjekt, který nemůže být nikdy redukován na kategorii objektu.

82. Bylo by však také chybou myslet si, že jiné živé bytosti musejí být považovány za pouhé objekty podrobené svévolné nadvládě člověka. Je-li příroda chápána jako pouhý předmět zisku a zájmu, má to závažné následky také pro společnost. Takové pojetí, které posiluje svévoli silnějšího, vedlo k nesmírným nerovnostem, nespravedlnostem a násilnostem vůči většině lidstva, protože zdroje se stávají vlastnictvím toho, kdo přijde první, nebo toho, kdo je mocnější, a vítěz bere všechno. Opakem takového modelu je ideál harmonie, spravedlnosti, bratrství a pokoje, který nabízí Ježíš. On sám jej ve vztahu k mocným své doby vyjádřil takto: „Panovníci tvrdě vládnou nad národy a velmoži jim dávají cítit svou moc.

17 Id.: *In octo libros Physicorum Aristotelis expositio*, lib. II, lectio 14.

Mezi vámi však tomu tak nebude. Ale kdo by chtěl být mezi vámi veliký, ať je vaším služebníkem“ (Mt 20,25-26).

83. Cílem putování veškerenstva je plnost Boží, které již dosáhl zmrtvýchvstalý Kristus, jenž je středem jednoty, k níž všechno směřuje.¹⁸ Takto přidáváme další argument ve prospěch odmítnutí jakékoli despotické a nezodpovědné nadvlády člověka nad ostatními tvory. Konečným cílem ostatních tvorů nejsme my. Všichni se naopak spolu s námi a skrze nás ubírají ke společnému cíli, kterým je Bůh, v transcendentní plnosti, kde všechno objímá a osvěcuje vzkříšený Kristus. Člověk obdařený inteligencí a láskou a přitahován Kristovou plností je povolán přivést všechno tvorstvo k svému Stvořiteli.

IV. POSELSTVÍ KAŽDÉHO TVORA V HARMONII VEŠKERÉHO STVOŘENÍ

84. Když zdůrazňujeme, že člověk je obrazem Božím, neměli bychom zapomínat, že každý tvor má svůj úkol a že žádný tvor není zbytečný. Veškerý hmotný svět je jazykem Boží lásky, jeho bezmezná náklonnost k nám. Půda, voda, hory – všechno je Božím pohlazením. Dějiny našeho přátelství s Bohem se vždy odehrávají v určitém geografickém prostoru, který se stává velice osobním znamením, a každý z nás

18 Do této perspektivy se řadí příspěvek P. Teilharda de Chardin, srov. PAVEL VI.: *Discorso in uno stabilimento chimico-farmaceutico* (24. února 1966): *Insegnamenti* 4 (1966), 992–993; JAN PAVEL II.: *Lettera al reverendo P. George V. Coyne* (1. června 1988): *Insegnamenti* 11/2 (1988), 1715; BENEDIKT XVI.: *Homilie při slavení nešpor v Aostě* (24. července 2009): *Insegnamenti* 5/2 (2009), 60.

chová v paměti místa, jejichž připomínka nás oblažuje. Kdo vyrostl mezi horami anebo kdo jako dítě sedával u potoka, z něhož pil, anebo kdo si hrával na náměstí své čtvrti, se při návratu do oněch míst cítí povolán znovu obnovit svou vlastní identitu.

85. Bůh napsal nádhernou knihu, „jejíž písmena představují množství tvorů přítomných ve vesmíru“. ¹⁹ Biskupové Kanady výstižně vyjádřili, že žádný tvor nezůstává mimo tento božský projev: „Od těch nejširších panoramat až k nejnepatrnějším formám života je příroda stálým zdrojem úžasu a úcty. A je také neustálým zjevením božského.“ ²⁰ Japonští biskupové též řekli něco velice sugestivního: „Vnímat každého tvora, který zpívá hymnus svojí existence, znamená s radostí žít v Boží lásce a naději.“ ²¹ Tato kontemplace stvoření nám umožňuje skrze všechny věci objevovat nějaké poučení, které nám chce Bůh sdělit, protože „kontempletovat stvoření znamená pro věřícího naslouchat poselství, slyšet paradoxní a tichý hlas.“ ²² Můžeme říci, že „vedle zjevení ve vlastním smyslu slova, obsaženého ve Svatých písmech, existují tudíž Boží projevy také v záři slunce i v okamžiku, kdy nastává noc.“ ²³ Věnuje-li lidská bytost pozornost tomuto projevu, naučí se poznávat samu sebe ve vztahu k ostatním tvorům: „Vyjadřuji se tím,

19 JAN PAVEL II.: *Katecheze* (30. ledna 2002), 6: *Insegnamenti* 25/1 (2002), 140.

20 KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ KANADY. KOMISE PRO SOCIÁLNÍ OTÁZKY: Pastýřský list *You Love All That Exists... All things Are Yours, God, Lover of Life* (4. října 2003), 1.

21 KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ JAPONSKA: *Reverence for Life. A Message for the Twenty-First Century* (1. ledna 2001), 89.

22 JAN PAVEL II.: *Katecheze* (26. ledna 2000), 5: *Insegnamenti* 23/1 (2000), 123.

23 Id.: *Katecheze* (2. srpna 2000), 3: *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

že vyjadřuji svět, prozkoumávám svoji posvátnost tím, že odhaluji posvátnost světa.“²⁴

86. Celek veškerenstva i se svými rozmanitými vztahy nejlépe ukazuje na nevyčerpatelné bohatství Boha. Svatý Tomáš Akvinský moudře zdůraznil, že mnohost a různost pocházejí „z úmyslu prvního hybatele“, jenž chtěl, aby „to, co každé z věcí chybí k tomu, aby představovala božskou dobrotu, doplňovaly ostatní věci“,²⁵ protože jeho dobrota „nemůže být náležitě představena jediným tvorem“.²⁶ Proto potřebujeme vnímat rozmanitost věcí v jejich mnohotvárných vztazích.²⁷ Důležitost a význam jakéhokoli tvora můžeme tedy lépe pochopit, když jej kontemplujeme v celkovém Božím plánu. Katechismus učí: „Vzájemná závislost tvorů je Boží záměr. Slunce a měsíc, cedr i malý květ, orel i vrabec: pohled na jejich nesčetné rozmanitosti a nerovnosti nám říká, že žádný tvor si sám nestačí, že tvorové existují jen ve vzájemné závislosti, aby se navzájem doplňovali a sloužili jeden druhému.“²⁸

87. Když si uvědomujeme odlesk Boha ve všem, co existuje, srdce zakouší touhu klanět se Pánu za všechno tvorstvo a spolu s ním, jak je to zřejmé v nádherném chvalo zpěvu svatého Františka z Assisi:

24 PAUL RICOEUR: *Philosophie de la volonté. 2. Finitude et Culpabilité*, Paris 2009, 216 (italský překlad: *Finitudine e colpa*, Bologna 1970, 258).

25 *Summa Theologiae* I, q. 47, art. 1.

26 Ibid.

27 Srov. *ibid.*, art. 2, ad. 1; art. 3.

28 *Katechismus katolické církve*, 340.

„Ať tě chválí, můj Pane, všechno, co jsi stvořil,
zvláště pak bratr slunce,
neboť on je den a dává nám světlo,
je krásný a září velkým leskem,
vždyť je, Nejvyšší, tvým obrazem.

Ať tě chválí, můj Pane, sestra luna a hvězdy,
stvořils je na nebi jasné, vzácné a pěkné.

Ať tě chválí, můj Pane, bratr vítr
a vzduch i oblaka, jasná obloha i každé počasí,
kterým živiš své tvory.

Ať tě chválí, můj Pane, sestra voda,
která je velmi užitečná, pokorná, vzácná a čistá.

Ať tě chválí, můj Pane, bratr oheň, kterým osvětluješ noc
a on je pěkný, příjemný, mocný a silný.“²⁹

88. Biskupové Brazílie připomněli, že celá příroda, kromě toho, že zjevuje Boha, je místem jeho přítomnosti. V každém stvoření přebývá jeho oživující Duch, který nás volá ke vztahu s ním.³⁰ Objevování této přítomnosti nás vede k pěstování „ekologických ctností“.³¹ Když o tom mluvíme, nezapomínejme, že zde existuje také nekonečná vzdálenost a že věci tohoto světa nemají Boží plnost. Jinak bychom neprokazovali dobro ani tvorům, protože bychom jim nepřiznávali jejich vlastní specifické místo a nenáležitě bychom od nich požadovali něco, co nám ve své nepatrnosti nemohou dát.

29 Chvalozpěv stvoření, *Františkánské prameny*, 263.

30 Stov. NÁRODNÍ KONFERENCE BISKUPŮ BRAZÍLIE: *A Igreja e a questão ecológica*, 1992, 53–54.

31 *Ibid.*, 61.

V. UNIVERZÁLNÍ SPOLEČENSTVÍ

89. Tvory tohoto světa nelze považovat za statek bez vlastníka: „Je to tvé, Pane, který miluješ život“ (Mdr 11,26). To nás vede k přesvědčení, že jelikož jsme všichni byli stvořeni stejným Otcem, pojí nás se všemi bytostmi univerza neviditelné svazky a tvoříme jakousi univerzální rodinu, vznešené společenství, které nás vede k posvátné, láskyplné a pokorné úctě. Chci připomenout, že „nás Bůh propojil s okolním světem tak těsně, že pustošení půdy představuje jistý druh onemocnění týkajícího se každého a vyhubení nějakého živočišného druhu můžeme chápat jako zmrzačení“.³²

90. To neznamená klást všechny živé bytosti na stejnou rovinu a odpírat člověku onu osobitou hodnotu, která v sobě zároveň zahrnuje obrovskou odpovědnost. A neznamená to ani zbožštění země, které by nás zbavilo povolání spolupracovat s ní a chránit ji v její zranitelnosti. Takováto pojetí by ve snaze utéci od reality, která nám klade nepříjemné otázky, vedla pouze k nové nerovnováze.³³ Někdy lze postřehnout, že s přehnanou zaujatostí je člověku upíráno jakékoli výsadní postavení a za jiné druhy se vede takový boj, jaký se neuplatňuje při obhajobě stejné důstojnosti všech lidí. Je zajisté potřebné znepokojovat se tím, že se s jinými živými bytostmi nezachází zodpovědně, ale měla by nás rozhořčovat především enormní nerovnost, která existuje mezi námi lidmi, protože stále tolerujeme, že někteří přisuzují větší důstojnost

32 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 215: AAS 105 (2013), 1109 [Praha, Paulínky 2013].

33 Srov. BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 14: AAS 101 (2009), 650 [Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

sobě než druhým. Nevšímáme si, že někteří se řítí do ponižující bídy bez reálných možností na zlepšení, zatímco druzí nevědí, co dělat se svým majetkem, samolibě vystavují na odiv svou domnělou nadřazenost a zanechávají za sebou takové množství odpadků, že kdyby tak činili všichni, zničilo by to planetu. Nadále fakticky připouštíme, že někteří se cítí více lidmi než druzí, jako by se narodili s většími právy.

91. Pocit vnitřního spojení s ostatními bytostmi přírody nemůže být autentický, pokud nám v srdci zároveň chybí něha, soucit a starost o druhé lidi. Je evidentní, že není sám se sebou v souladu ten, kdo bojuje proti obchodu se zvířaty, jimž hrozí vyhynutí, ale zůstává lhostejným vůči obchodování s lidmi, nestará se o chudé anebo je odhodlán zničit druhého člověka, který mu není vhod. Nikoli náhodou svatý František ve chvalo zpěvu stvoření, jímž chválí Boha, dodává: „Ať tě chválí, můj Pane, ti, kdo odpouštějí pro tvou lásku.“ Všechno je propojeno. Proto je žádoucí, aby se péče o životní prostředí pojila s upřímnou láskou k lidským bytostem a s neustálým nasazením pro řešení problémů ve společnosti.

92. Je-li srdce opravdu otevřené všeobecnému společenství, nic a nikdo není z tohoto bratrství vylučován. Je také pravdou, že lhostejnost či krutost k ostatním tvorům tohoto světa se nakonec určitým způsobem vždy přenesou na chování k lidským bytostem. Srdce je jedno jediné a tatáž ubohost, která vede ke špatnému zacházení se zvířetem, se zanedlouho projeví i ve vztahu k jiným osobám. Každé špatné zacházení s jinými tvory „odporuje lidské důstojnosti“.³⁴ Nemůžeme

34 *Katechismus katolické církve*, 2418.

se považovat za doopravdy milující lidi, pokud část reality vylučujeme ze svých zájmů: „Pokoj, spravedlnost a ochrana stvoření jsou tři vzájemně spojené otázky, které nelze oddělit a jednat o nich zvlášť, aniž bychom se opakovaně dopouštěli redukcionismu.“³⁵ Všechno je ve vztahu, a my, všichni lidé, jsme sjednoceni jako bratři a sestry na podivuhodné pouti, spojeni láskou, kterou chová Bůh ke každému svému tvorů a která něžným citem pojí také nás k bratru slunci, sestře luně, sestře řece a matce zemi.

VI. SPOLEČNÉ URČENÍ DOBER

93. Věřící i nevěřící jsou zajedno v tom, že země je ze své podstaty společným dědictvím, jehož plody mají sloužit všem. Pro věřící je to otázkou věrnosti Stvořiteli, protože Bůh stvořil svět pro všechny. V důsledku toho každá ekologická angažovanost musí zahrnovat sociální perspektivu, která zohledňuje základní práva těch nejvíce znevýhodněných. Princip podřízenosti soukromého vlastnictví všeobecnému určení dober, a tedy všeobecné právo na jejich užívání je „zlatým pravidlem“ sociálního jednání a „první zásadou celého společensko-mravního řádu“.³⁶ Křesťanská tradice nikdy neuznávala právo na soukromé vlastnictví za absolutní či nedotknutelné a zdůrazňovala sociální funkci jakékoli formy soukromého vlastnictví. Svätý Jan Pavel II. toto učení připomínal velmi důrazně, když řekl, že „Bůh daroval zemi celému lidskému

35 KONFERENCE EPISKOPÁTU DOMINIKÁNSKÉ REPUBLIKY: pastýřský list *Sobre la relación del hombre con la naturaleza* (15. března 1987).

36 JAN PAVEL II.: encyklika *Laborem exercens* (14. září 1981), 19: AAS 73 (1981), 626 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, aniž by někoho vylučoval nebo zvýhodňoval“.³⁷ Jsou to výstižná a silná slova. Poznamenal, že „model rozvoje, který by nerespektoval a nepodporoval lidská práva, osobní a společenská, hospodářská a politická, včetně práv národů, by nebyl důstojný člověka“.³⁸ Velice jasně vysvětlil, že „církve sice hájí legitimní právo na soukromé vlastnictví, ale s nemenší jasností také učí, že každé soukromé vlastnictví je vždy zatíženo sociální hypotékou, protože dobra mají všeobecné určení, které jim dal Bůh“.³⁹ Proto tvrdí, že „neodpovídá Božímu plánu spravovat tento dar takovým způsobem, že z něho mají užitek jenom málokteří“.⁴⁰ To vážně zpochybňuje nespravedlivé návyky části lidstva.⁴¹

94. Bohatý a chudý mají stejnou důstojnost, protože „oba je učinil Pán“ (Př 22,2), „stvořil malého i velkého“ (Mdr 6,7) a „dává vycházet svému slunci pro zlé i pro dobré“ (Mt 5,45). To má praktické důsledky, které vypočítávají biskupové Paraguaye: „Každý rolník má přirozené právo vlastnit přiměřenou parcelu pozemku, kde by mohl postavit svůj dům, pracovat pro obživu rodiny a mít zabezpečenou vlastní existenci. Toto právo musí být zaručeno, aby jeho uplatňování nebylo iluzorní, nýbrž reálné. Znamená to, že kromě vlastnictví musí

37 Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 31: AAS 83 (1991), 831 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

38 Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), 33: AAS 80 (1988), 557 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

39 *Promluva k domorodým a vesnickým obyvatelům Mexika, Cuilapán* (29. ledna 1979), 6: AAS 71 (1979), 209.

40 *Homilie při mši svaté slavené pro zemědělce v Recife, Brazílie* (7. července 1980), 4: AAS 72 (1980), 926.

41 *Srov. Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 8: AAS 82 (1990), 152.

mít rolník k dispozici prostředky technické přípravy, půjčky, pojištění a přístup na trh.“⁴²

95. Životní prostředí je kolektivní dobro, jmění celého lidstva a odpovědnost všech. Kdo vlastní nějakou jeho část, je tomu tak pouze proto, aby ji spravoval ku prospěchu všech. Pokud tak nejednáme, zatěžujeme své svědomí tím, že odpíráme existenci druhým. Proto si biskupové Nového Zélandu položili otázku, co znamená příkázání „nezabiješ“, když „dvacet procent světové populace spotřebovává zdroje v takové míře, že okrádá chudé národy i budoucí generace o to, co potřebují k přežití“.⁴³

VII. JEŽÍŠŮV POHLED

96. Ježíš se hlásí k biblické víře v Boha Stvořitele a zdůrazňuje zásadní danost: Bůh je Otec (srov. Mt 11,25). Ve svých rozhovorech s učedníky Ježíš vybízel k uznání otcovského vztahu, který má Bůh ke svým tvorům, a dojemným způsobem jim připomínal, že každý z nich je v jeho očích důležitý: „Copak se neprodává pět vrabců za dva halíře? A ani jediný z nich není u Boha zapomenut“ (Lk 12,6). „Podívejte se na ptáky: Nesejí ani nežnou ani neshromažďují do stodol, a váš nebeský Otec je živí“ (Mt 6,26).

97. Pán mohl vybízet druhé, aby byli pozorní ke kráse, jež je ve světě, protože on sám byl v nepřetržitém kontaktu

42 PARAGUAJSKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: pastýřský list *El campesino paraguayo y la tierra* (12. června 1983), 2, 4, d.

43 BISKUPSKÁ KONFERENCE NOVÉHO ZÉLANDU: *Statement on Environmental Issues*, Wellington (1. září 2006).

s přírodou a věnoval jí pozornost plnou lásky a úžasu. Když procházel končinami své země, zastavoval se, aby kontem-ploval krásu, kterou zasel jeho Otec, a vybízel učedníky, aby ve věcech vnímali Boží poselství: „Zvedněte oči a podívejte se na pole: jsou už bílá ke žnám“ (Jan 4,35). „Nebeské království je jako hořčičné zrno, které člověk vzal a zasel na svém poli. Je sice menší než všecka semena, ale když vyroste, je větší než ostatní zahradní rostliny a stane se z něho keř, takže přilétají ptáci a hnízdí v jeho větvích“ (Mt 13,31-32).

98. Ježíš prožíval naprostou harmonii se stvořením a ostatní se tomu divili: „Kdo to jenom je, že ho poslouchá i vichřice a moře?“ (Mt 8,27). Nepůsobil jako nějaký asketa odtržený od světa nebo nepřítel radostí života. Sám o sobě říkal: „Přišel Syn člověka, jít a pít, a říkají: »Je to žrout a pijan«“ (Mt 11,19). Byl dalek filozofiím, které pohrdaly tělem, hmotou a realitou tohoto světa. Tyto nezdravé dualismy však měly v průběhu dějin značný vliv na některé křesťanské myslitele a deformovaly evangelium. Ježíš pracoval vlastníma rukama a byl v denním kontaktu s matérií stvořenou Bohem, aby ji ztvárňoval svojí řemeslnou dovedností. Stojí za zmínku, že převážnou část svého života věnoval tomuto nasazení v jednoduchosti, která nebyla nijak obdivuhodná: „Copak to není tesař, syn Mariin?“ (Mk 6,3). Tak posvětil práci a udělil jí zvláštní hodnotu pro naše zrání. Svatý Jan Pavel II. učil, že „když člověk snáší námahu práce v jednotě s Kristem, který byl pro nás ukřižován, spolupracuje jistým způsobem s Božím Synem na vykoupení lidstva“.⁴⁴

⁴⁴ Encyklika *Laborem exercens* (14. září 1981), 27: AAS 73 (1981), 645 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

99. Podle křesťanského chápání skutečnosti prochází úděl celého stvoření tajemstvím Krista: „Všecko je stvořeno skrze něho a pro něho“ (Kol 1,16).⁴⁵ Prolog Janova evangelia (1,1-18) představuje stvořitelenskou činnost Krista jakožto božského Slova (*Logos*). Tento prolog však překvapuje svým tvrzením, že toto Slovo se „stalo tělem“ (Jan 1,14). Jedna Osoba Trojice vstoupila do stvořeného kosmu a sdílela jeho úděl až na kříž. Od počátku světa, ale především počínaje vtělením, působí Kristovo tajemství v celku přirozené reality, aniž by tím narušovalo její autonomii.

100. Nový zákon k nám promlouvá nejenom o pozemském Ježíši a jeho tak konkrétním a láskyplném vztahu ke světu. Ukazuje jej také vzkříšeného a oslaveného, přítomného v celém stvoření svojí všeobecnou vládou: „Bůh totiž rozhodl, aby se v něm usídlila veškerá plnost dokonalosti a že skrze něho usmíří se sebou všecko tvorstvo jak na nebi, tak na zemi tím, že jeho krví prolitou na kříži zjedná pokoj“ (Kol 1,19-20). To nás vede ke konci časů, až Syn odevzdá všechno Otci, takže bude „Bůh všechno ve všem“ (1 Kor 15,28). Takto se tvorstvo tohoto světa již nejeví jako pouhá přirozená realita, protože Vzkříšený ji tajemně obestírá a orientuje k údělu plnosti. Samy polní květy i ptáci, jež s úžasem nazíral svýma lidskýma očima, jsou teď plni jeho zářivé přítomnosti.

⁴⁵ Proto mohl svatý Justin mluvit o „semenech Slova“ ve světě. Srov.: *II Apologia* 8, 1–2; 13, 3–6; *PG* 6,457–458; 467.

KAPITOLA TŘETÍ

ĽIDSKÝ KOŘEN EKOLOGICKÉ KRIZE

101. Popisovat příznaky ekologické krize je k ničemu, pokud nevezmeme v úvahu její lidský kořen. Existuje určitý zvrácený způsob chápání života, který protičečí realitě do té míry, že ji ničí. Proč bychom se nemohli zastavit a uvažovat o tom? Navrhuji proto soustředit se na převládající technokratické paradigma^[9] a na místo, které v něm zaujímá člověk a jeho činnost ve světě.

I. TECHNOLOGIE: KREATIVITA A MOC

102. Lidstvo vstoupilo do nové éry, v níž nás moc technologie přivedla na křižovatku. Jsme dědici dvou staletí enormních změn: parní stroj, železnice, telegraf, elektřina, automobil, letadlo, chemický průmysl, moderní medicína, informatika a v nedávné době digitální revoluce, robotika, biotechnologie a nanotechnologie. Je správné mít radost z tohoto pokroku a nadchnout se pro široké možnosti, které se před námi těmito neustálými novinkami otevírají, protože „věda a technologie jsou obdivuhodným produktem lidské

[9] Technokratické paradigma – obecně přijímané schéma založené na racionalitě, efektivitě a optimalizaci nákladů a z toho plynoucí přeceňování významu techniky a ekonomiky, například i bez ohledu na sociální, kulturní a jiné potřeby lidí.

kreativity, která je darem Božím“.¹ Lidský rod umí transformovat přírodu, aby ji využíval. Tím je charakteristický již od počátku a technika „je výrazem úsilí lidského ducha o postupné překonávání materiálních omezení“.² Technika vyřešila nesčetné nedostatky, které sužovaly a omezovaly lidskou bytost. Pokroku, kterého bylo dosaženo zejména v medicíně, strojírenství a komunikaci, není možné si nevážit a neděkovat za něj. A jak neuznat všechno to úsilí mnoha vědců a techniků, kteří vypracovali alternativy udržitelného rozvoje?

103. Správně orientovaná technověda dovede vyrábět nejenom skutečně hodnotné věci ke zvýšení kvality lidského života, počínaje domácími spotřebiči až k velkým dopravním prostředkům, mostům, budovám a veřejným prostorám. Je též schopna produkovat krásu a umožnit člověku ponořenému do materiálního světa „vstupovat“ do říše krásy. Copak lze popřít krásu letadla nebo některých mrakodrapů? Existují cenná výtvarná a hudební díla, která vznikla použitím nových technických nástrojů. Tak se v umělcově touze po kráse i v touze toho, kdo tuto krásu kontempluje, realizuje skok k ryze lidské plnosti.

104. Nemůžeme však nevědět, že nukleární energie, biotechnologie, informatika, poznání našeho vlastního DNA a další dovednosti, které jsme získali, nám nabízejí ohromující moc. Těm, kdo je znají a umí je též ekonomicky využít, dávají

1 JAN PAVEL II.: *Promluva k představitelům vědy, kultury a jiných studií Univerzity Spojených národů, Hirošima* (25. února 1981), 3: AAS 73 (1981), 422.

2 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 69: AAS 101 (2009), 702 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

dokonce nepředstavitelnou vládu nad lidským rodem a celým světem. Nikdy nemělo lidstvo samo nad sebou takovou moc a nic nezaručuje, že ji použije dobře, zejména vezmeme-li v úvahu způsob, jak s ní až dosud nakládá. Stačí připomenout atomové bomby shozené v půli 20. století, jakož i velký rozvoj technologie, jímž se chlubil nacismus, komunismus a jiné totalitní režimy při likvidaci milionů lidí. Nezapomínejme též, že válka má dnes k dispozici dokonalejší vražedné nástroje. V jakých rukou je a do jakých může přijít tato moc? Je velmi nebezpečné, aby spočívala v rukou jen malé části lidstva.

105. Má se za to, že „každý přírůstek moci prostě znamená »pokrok«: zvýšení bezpečí, užitku, blahobytu, životního elánu, sebevědomí“³ jako by realita, dobro a pravda spontánně prýštily ze samotné moci technologie a ekonomiky. Faktem je, že „moderní člověk není vychován ke správnému užívání moci“⁴ protože obrovský rozmach technologie nešel ruku v ruce s rozvojem člověka v jeho zodpovědnosti, vědomí hodnot a ve svědomí. Lidé každé doby mají sklon k tomu, že si dostatečně neuvědomují své meze. Z tohoto důvodu je možné, že lidstvo dnes nepozoruje vážnost výzev, před nimiž stojí, „a stále roste nebezpečí, že člověk užije moci nesprávně“, jelikož „nepodléhá normám svobodného lidského rozhodování a řídí se pouze údajně nezbytnými požadavky obecného užitku a zajištěnosti“⁵. Lidská bytost není plně autonomní. Její svoboda podléhá nemoci, svěří-li se slepým silám nevědomí, bezprostředních potřeb,

3 ROMANO GUARDINI: *Das Ende der Neuzeit*. Würzburg 1965⁹ (česky *Konec novověku*. Praha, Vyšehrad 1992, s. 65).

4 *Ibid.* (české vyd. s. 66).

5 *Ibid.* (české vyd. s. 66).

egoismu a brutálního násilí. V tomto smyslu je člověk bez ochrany vystaven své vlastní moci, která stále roste, aniž by měl nástroje k její kontrole. Má sice k dispozici nějaké povrchní mechanismy, nicméně náležitě solidní etika, kultura a spiritualita, která by mu skutečně kladla meze a udržovala ho v rámci jasnozřivého sebeovládání, mu chybí.

II. GLOBALIZACE TECHNOKRATICKÉHO PARADIGMATU

106. Hlavní problém je ještě hlubší: lidstvo s technologií, kterou rozvíjí, přešlo de facto též homogenní a jednorozměrné paradigma^[10]. V tomto paradigmatu vystupuje do popředí takové pojetí, v němž se člověk (subjekt) v logicko-rationálním procesu postupně zmocňuje vnějšího světa (objektu). A tento subjekt se rozvíjí tím, že vypracovává experimentální vědeckou metodu, která již v sobě zahrnuje techniku vlastnění, nadvlády a transformace. Je to, jako by člověk (subjekt) stál před beztvarem realitou, která je zcela k dispozici pro jeho manipulování. Zásahy člověka do přírody existovaly vždy, ale po dlouhou dobu se vyznačovaly tím, že nekonfliktně spolupracovaly s možnostmi, které mu příroda nabízela. Člověk přijímal z přirozené skutečnosti všechno, co mu nabízela, jako by si prostě bral z její otevřené dlaně. Oproti tomu se dnes zájem člověka soustředí na to, aby z věcí získal vše, co je možné, ovšem s tím, že skutečnost, kterou má před sebou, ignoruje nebo na ni zapomíná. Proto si člověk a věci už přátelsky nepodávají ruce, ale soupeří mezi sebou.

[10] Homogenní a jednorozměrné paradigma – přístup, jenž postrádá rozrůzněnost (diverzifikaci) a počítá jen s hmotnou rovinou, čímž nedovoluje existenci jiného a jeho rozvinutí.

Odtud se snadno dochází k ideji nekonečného či neomezeného růstu, který tolik nadchnul ekonomy a ekonomické i technologické teoretiky. Předpokladem tohoto růstu je lež o nekonečné dostupnosti dober planety, což vede ke snaze „vymačkat“ ji až nadoraz a ještě více. Jde o falešný předpoklad, že „je k dispozici neomezené množství energie a zdrojů a že jejich obnova je otázkou krátkého času a že negativní důsledky manipulace s přirozeným řádem věcí příroda dokáže snadno absorbovat“.⁶

107. Můžeme říci, že základem mnoha těžkostí současného světa je především ne vždy vědomá tendence koncipovat metodologii a cíle technovydy do takového vzorce chápání, jenž pak podmiňuje život lidí i fungování společnosti. Dopady tohoto modelu uplatňujícího se na celou lidskou i sociální skutečnost jsou dobře patrné právě v devastujícím působení na životní prostředí. A přitom jde pouze o příznak redukcionismu, jenž postihuje lidský život a společnost ve všech jejích rozměrech. Je třeba uznat, že technické výdobytky nejsou neutrální, protože utvářejí kontext, jenž podmiňuje životní styl, a zaměřují sociální možnosti k zájmům určitých mocenských skupin. Určitá rozhodnutí, která vypadají jen jako čistě věcná opatření, jsou ve skutečnosti rozhodnutí, která záměrně sledují vývoj určitého typu života společnosti.

108. Je čím dál těžší zastávat jiné kulturní paradigma a sloužit si technikou jako pouhým nástrojem. Technokratické paradigma se totiž stalo natolik dominantním, že je velmi

⁶ PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 462 [Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

obtížné odhlížet od jeho zdrojů, a ještě obtížnější je užívat jeho zdrojů a nenechat se ovládnout jeho logikou. Člověk jde proti současné kultuře, pokud si zvolí životní styl, jehož cíle být jen zčásti nezáviselí na technice, jejich nákladech a na její globalizující se a odosobňující moci. Technika má totiž tendenci postupovat tak, že nic nezůstane mimo sféru její železné logiky, a „člověk budoucnosti bude vědět, že v technice nejde koneckonců ani o užitek, ani o blahobyt, nýbrž o moc, o vládnutí v nejvlastnějším smyslu slova“.⁷ Proto „zasahuje do přírodních sil stejně jako do lidského života“.⁸ Tak se redukuje schopnost rozhodovat, ta nejautentičtější svoboda a prostor pro alternativní kreativitu jednotlivců.

109. Technokratické paradigma se snaží ovládat také ekonomiku a politiku. Ekonomika přijímá každý technologický rozvoj s cílem profitovat, aniž by věnovala pozornost možným negativním důsledkům pro člověka. Finančnictví tlumí reálnou ekonomiku. Nepoučili jsme se ze světové finanční krize a jen velmi pomalu se učíme, jak řešit zhoršování životního prostředí. V některých kruzích se prohlašuje, že nynější ekonomie a technologie vyřeší všechny problémy životního prostředí, tak jako se obdobně neodborně tvrdí, že problémy hladu a bídy ve světě se vyřeší jednoduše růstem trhu. Nejedná se tu o ekonomické teorie, které by snad dnes někdo veřejně obhajoval, ale o jejich přítomnost ve faktickém ekonomickém vývoji. Slovně se k nim sice nikdo nehlásí, ale svými činy je mnozí zjevně podporují, když nehledí na rozumnou míru výroby, lepší přerozdělování bohatství, odpovědnou

7 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku*, s. 47 (česky Praha, Vyšehrad 1992).

8 *Ibid.*, s. 47.

péči o životní prostředí nebo práva budoucích generací. Svým jednáním takoví lidé tvrdí, že stačí sledovat jediný cíl: maximalizovat zisky. Trh sám však nezaručuje integrální lidský rozvoj a sociální inkluzi.⁹ Mezitím zaznamenáváme jistý druh „marnotratného a na konzum orientovaného »nadměrného rozvoje«, který nepřipustně kontrastuje s přetrvávající nelidskou bídou“¹⁰ a přitom ekonomické instituce a sociální programy, které by těm nejchudším umožnily pravidelný přístup k základním zdrojům, nezasahují s dostatečnou rychlostí. Nevěnuje se patřičná pozornost nejhlubším kořenům nynějších nerovností, které souvisejí se zaměřením, cíli, smyslem a společenskými souvislostmi technologického a ekonomického růstu.

110. Specializace, která je technologii vlastní, jen stěží poskytuje ucelený pohled. Roztříštěné vědění uplatní svou funkci, když se přijímají konkrétní opatření, ale často vede ke ztrátě smyslu pro celek a vztahy mezi věcmi, pro širší horizont a smysl, který je pak považován za nevýznamný. Tentýž fakt brání v hledání vhodných cest k řešení nejsložitějších problémů nynějšího světa, zejména těch, které se týkají životního prostředí a chudých, protože je nelze řešit jen na základě jediného hlediska či jediného typu zájmů. Věda, která chce řešit velké otázky, musí nezbytně brát zřetel na všechno, co přineslo poznání v jiných oblastech vědění, včetně filozofie a sociální etiky. Tento postup je však dnes jen obtížně uskutečnitelný. Proto nelze rozpoznat pravé etické horizonty, k nimž se vztahujeme. Život tak spočívá v tom,

9 Srov. BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 35: AAS 101 (2009), 671 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

10 Ibid., 22.

že se člověk zcela vydá okolnostem určeným technikou, jež je považována za hlavní klíč k interpretaci života. V konkrétní situaci jsme konfrontováni s různými příznaky tohoto omylu, jako je devastace životního prostředí, úzkost, ztráta smyslu pro život i pro společnost. Tak se znovu ukazuje, že „realita je důležitější než idea“.¹¹

111. Ekologickou kulturu nelze redukovat na řadu urgentních a dílčích odpovědí na problémy, které vyvstávají v souvislosti se zhoršováním životního prostředí, s vyčerpáním přírodních zdrojů a se znečištěním. Má nabízet jiný pohled, myšlení, výchovný program, životní styl a spiritualitu, které budou klást odpor postupujícímu technokratickému paradigmatu. Jinak i ty nejlepší ekologické iniciativy mohou skončit v téže globalizované logice. Hledat pro každý problém životního prostředí pouze technickou pomoc znamená izolovat věci, které ve skutečnosti spolu souvisejí, a skrývat pravé a hlubší problémy světového systému.

112. Pohled je však možné znovu rozšířit. Lidská svoboda je schopna stanovit technice meze, usměrnit ji a zapojit ji do služeb jiného typu pokroku – zdravějšího, lidštějšího, sociálně vstřícnějšího a celistvějšího. Někde už opravdu dochází k osvobození od vládnoucího technokratického paradigmatu. Je tomu tak například tehdy, když si společenství malých výrobců zvolí méně znečišťující výrobní technologie, a podpoří tak nekonzumní způsob života, blaha a soužití. Nebo tehdy, když se technika zaměří primárně na řešení konkrétních

¹¹ Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 231: AAS 105 (2013), 1114 [česky Praha, Paulínky 2013].

problémů druhých ve snaze pomoci jim žít důstojněji a ulevit jejich utrpení. A též tehdy, když tvořivé hledání krásy a její nazírání dovede překonat reduktivní přístup moci takovým druhem spásy, která se naplňuje v kráse a v člověku, který ji kontempluje. Autentické lidství, které vybízí k nové syntéze, patrně přebývá uprostřed technologické civilizace téměř nepozorovaně jako mlha, která proniká pod zavřenými dveřmi. Obstojí tato naděje, že vše, co je autentické, se prosadí navzdory veškerému vytrvalému odporu?

113. Na druhé straně se zdá, že lidé už dnes nevěří na šťastnou budoucnost a nemají slepou důvěru v to, co přinese zítřek, když pozorují podmínky současného světa a technické možnosti. Uvědomují si, že pokrok vědy a techniky se nerovná pokroku lidstva a dějin, tuší, že zásadní cesty, jež vedou do šťastné budoucnosti, jsou jiné. Nedovedou si však představit, že by se zřekli možností, které jim technika nabízí. Lidstvo se hluboce změnilo, uvyklo na trvalou hojnost novinek, posvěcenou prchavostí, která nás přes povrchnost strhává jedním jediným směrem. Je stále obtížnější zastavit se a obnovovat hloubku života. Odráží-li architektura ducha doby, pak megakonstrukce a sériové domy vyjadřují ducha globalizované techniky, v níž se ustavičná novost výrobků pojí s tíživou nudou. Nepoddávejme se tomu a nepřestávejme si klást otázky po cílech a smyslu každé věci. Jinak budeme pouze omlouvat faktický stav a k zaplnění prázdnoty budeme potřebovat stále více náhražek.

114. To, co se děje, nás staví před naléhavou potřebu přistoupit k odvážné kulturní revoluci. Věda a technologie nejsou neutrální, ale mohou od začátku do konce určitého procesu

zahrnovat různé úmysly a možnosti a mohou se utvářet různými způsoby. Nikdo se nechce vrátit do jeskyní, ale je nezbytné zařadit nižší rychlost a podívat se na realitu jiným způsobem, osvojit si pozitivní a udržitelné podoby rozvoje a zároveň se vrátit k hodnotám a velkým cílům, které byly zničeny nespoutanou megalomanií.

III. KRIZE A DŮSLEDKY MODERNÍHO ANTROPOCENTRISMU

115. Moderní antropocentrismus vedl paradoxně k povýšení technického rozumu nad realitu, neboť lidská bytost „nevidí v přírodě ani závaznou normu svého života, ani své útočiště. Přistupuje k ní nepředpojatě, věcně; je prostorem a látkou pro jeho dílo, do něhož dává vše, bez ohledu na následky“.¹² Tak se umenšuje vnitřní hodnota světa. Avšak neobjeví-li člověk znovu svoje pravé místo, neporozumí náležitě sobě samému, a nakonec bude popírat samotnou skutečnost. „Nejen zemi dal Bůh člověku, aby ji užíval s přihlédnutím k původnímu cíli tohoto statku, který mu byl darován. Bůh dal člověku také jeho samého, a proto musí člověk respektovat přirozené a morální struktury, jimiž byl vybaven.“¹³

116. V novověku došlo ke značnému antropocentrickému vybočení, které dnes v jiném převleku nadále poškozují to, co nás vzájemně spojuje, i každý pokus o posílení sociálních svazků. Nadešla proto chvíle věnovat opět pozornost realitě

12 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku*, s. 47 (česky Praha, Vyšehrad 1992).

13 JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 38: AAS 83 (1991), 841 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

s jejími limity, které ji nejen omezují, ale též představují možnost zdravějšího a plodnějšího lidského a sociálního rozvoje. Nepatřičná prezentace křesťanské antropologie^[11] mnohdy vedla k prosazování mylného pojetí vztahu člověka ke světu. Vícekrát se předkládal prométeovský sen vlády nad světem, který vyvolal dojem, že péče o přírodu je cosi pro slabochy. Správná interpretace člověka jako pána světa ho však chápe jako zodpovědného správce.¹⁴

117. Nedostatečný zájem o poměrování škod způsobených přírodě a o environmentální dopad učiněných rozhodnutí je pouze zjevným odrazem nezájmu přijímat poselství, které má příroda ve své struktuře vepsáno. Nedovedeme-li v samotné realitě uznat důležitost chudého člověka, lidského embrya a postižené osoby – abychom zmínili jen některé příklady –, stěží budeme schopni naslouchat volání samotné přírody. Všechno je propojeno. Pokud se člověk prohlašuje za nezávislého na realitě a ustanovuje se absolutním vládcem, rozpadá se samotný základ jeho existence, protože „místo toho, aby plnil svůj úkol Božího spolupracovníka na díle stvoření, staví se člověk na místo Boha a vyvolává tím nakonec vzpouru přírody“.¹⁵

14 Srov. Deklarace *Love for Creation. An Asian Response to the Ecological Crisis*. Kolokvium organizované Federací biskupských konferencí Asie (Taaytay, 31. ledna – 5. února 1993), 3.3.2.

15 JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 37: AAS 83 (1991), 840 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

[11] **Antropologie** – věda o člověku v nejšířším slova smyslu, o jeho podstatě a původu, postavení ve světě a poslání.

118. Tato situace nás vede k trvalé schizofrenii, která sahá od oslavování technokracie, jež neuznává skutečnou hodnotu ostatních bytostí, až k popírání jakékoli specifické hodnoty lidské bytosti. Není však možné nebrat ohled na lidství. Bez obnoveného lidského bytí nevznikne žádný nový vztah k přírodě. Neexistuje ekologie bez adekvátní antropologie. Je-li lidská osoba považována mezi ostatními jenom za bytost navíc, která je důsledkem souhry náhod či nějakého fyzického determinismu, „hrozí, že se u lidí oslabí vědomí odpovědnosti“.¹⁶ Scestný antropocentrismus však nemusí nutně ustoupit „biocentrismu“, protože to by pak vedlo k nové nerovnováze, která nejenom neřeší problémy, ale přidává další. Nelze od lidské bytosti žádat závazek vůči světu, pokud se zároveň neuznávají a nedoceňují její specifické schopnosti, jako jsou poznání, vůle, svoboda a zodpovědnost.

119. Při kritice tohoto scestného antropocentrismu by se neměla na okraj odsouvat hodnota vztahů mezi lidmi. Je-li ekologická krize výrazem či vnějším projevem etické, kulturní a duchovní krize novověku, nelze si namlouvat, že uzdravíme svůj vztah k přírodě a životnímu prostředí bez uzdravení všech základních mezilidských vztahů. Dožaduje-li se křesťanské myšlení uznání svébytné hodnoty lidské bytosti, která převyšuje ostatní tvory, dává tak prostor k docenění každé lidské osoby a podněcuje tím k respektu vůči druhému. Otevřenost vůči „ty“, schopná poznávat, milovat a vést dialog, i nadále představuje velkou vznešenost lidské osoby. Proto není třeba kvůli odpovídajícímu vztahu k přírodě umenšovat sociální rozměr člověka ani jeho transcendenci, jeho

16 BENEDIKT XVI.: *Poselství ke Světovému dni míru 2010*, 2: AAS 102 (2010), 41.

otevřenost božskému „Ty“. Nelze totiž prosazovat vztah k životnímu prostředí a odhlížet od vztahu k ostatním lidem a k Bohu. Byl by to projev romantického individualismu pře- vlečeného za ekologickou krásu a současně dusivé uzavření se v sobě samém (imanence).

120. Jak vidno, vše je vzájemně propojeno, proto není možné ochranu přírody slučovat s ospravedlňováním umělého potratu. Výchova k přijímání slabých bytostí, které nás obklopují a někdy nám jsou obtížné a neodbytné, nepůsobí důvěryhodně, pokud se neposkytuje ochrana lidskému embryu, třebaže jeho příchod někdy způsobuje nepříjemnosti a těžkosti: „Ztrácí-li se osobní a společenská vnímavost k přijímání nového života, ochabují i jiné formy přijetí užitečné pro společenský život.“¹⁷

121. Stále čekáme na vytvoření nové syntézy, která by překonala falešné dialektiky posledních staletí. Samotné křesťanství, které věrně uchovává svoji identitu a poklad pravdy, jež přijalo od Ježíše Krista, je vždy znovu promýšleno a vyjadřuje se v dialogu s novými dějinnými situacemi. Tak dává stále znovu vykvétat své trvalé novosti.¹⁸

17 Id.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 28: AAS 101 (2009), 663 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

18 Srov. VINCENC LERINSKÝ: *Commonitorium primum*, cap. 23: PL 50, 668: „Ut annis scilicet consolidetur, dilatetur tempore, sublimetur aetate.“

Praktický relativismus

122. Scestný antropocentrismus způsobuje scestný životní styl. V apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium* jsem se zmínil o praktickém relativismu, kterým se vyznačuje naše doba a který je „ještě nebezpečnější než ten věroučný“.¹⁹ Staví-li člověk do středu sám sebe, dává nakonec absolutní prioritu svým podružným zájmům a všechno ostatní se stává relativním. Neměla by proto překvapovat skutečnost, že spolu s všudypřítomným technokratickým paradigmatem a glorifikací neomezené moci člověka v lidech rozvíjí tento relativismus, podle něhož je všechno nevýznamné, neslouží-li to vlastním bezprostředním zájmům. Je v tom logika, která nám dovoluje pochopit, jak se navzájem podporují různé postoje, jež současně vedou k devastaci životního prostředí i k sociálnímu úpadku.

123. Relativistická kultura je patologií, která vede člověka k tomu, že využívá druhého a zachází s ním jako s pouhým objektem, ukládá mu nucené práce anebo jej kvůli zadlužení uvrhuje do otroctví. Je to tatáž logika, která vede k sexuálnímu zneužívání dětí nebo k opouštění starých lidí, kteří už nejsou užiteční. Je to také logika prosazovaná těmi, kteří tvrdí: Nechme, aby hospodářství regulovaly neviditelné síly trhu, protože jejich působení na společnost a přírodu je nutným zlem. Pokud neexistují objektivní pravdy ani stabilní principy kromě uspokojování vlastních tužeb a bezprostředních potřeb, jaké hranice může mít obchodování s lidmi, organizovaný zločin, obchod s drogami, obchod s „krvavými

19 Čl. 80. AAS 105 (2013), 1053 [česky Praha, Paulínky 2013].

diamanty“ a kůží zvířat, kterým hrozí vyhynutí? Není to tatáž relativistická logika, která ospravedlňuje získávání orgánů od chudých za účelem jejich odprodeje či jejich využití k experimentům nebo odhazování dětí, protože nevyhovují přáním svých rodičů? Je to tatáž logika „použij a vyhod“, která vyrábí množství odpadu jenom kvůli nezřízené touze konzumovat více, než kolik je skutečně třeba. Nelze si tedy myslet, že politické programy či moc zákona dovedou zabránit jednání, které poškozují životní prostředí, neboť pokud se korumpuje kultura a není již uznávána žádná objektivní pravda či všeobecně platné principy, budou zákony pojmány jenom jako svévolné příkazy, popřípadě překážky, kterým je třeba se vyhýbat.

Nezbytnost hájit práci

124. V jakémkoli integrálním pojetí ekologie, které nevyklučuje lidskou bytost, je neodmyslitelně zahrnuta i hodnota práce, kterou tak moudře propracoval svatý Jan Pavel II. ve své encyklice *Laborem exercens*. Připomeňme si, že podle biblického příběhu stvoření Bůh postavil člověka do právě stvořené zahrady (srov. Gn 2,15) nejenom proto, aby pečoval (chránil) o to, co existuje, ale také aby pracoval (obdělával) a pěstoval plodiny. Takto jsou dělníci a řemeslníci „oporou stvoření v tomto věku“ (Sir 38,34). Lidský zásah, který napomáhá prozíravému rozvoji stvoření, je totiž tím nejvhodnějším způsobem péče o ně, protože jedná jako Boží nástroj, a pomáhá tak k uskutečnění skrytých možností, které do věcí vepsal sám Bůh: „Pán dává vyrašit ze země léčivým bylinám, rozumný muž jimi nepohrdá“ (Sir 38,4).

125. Pokud se snažíme přemýšlet o odpovídajících vztazích člověka ke světu, který jej obklopuje, vyvstává potřeba správného pojetí práce. Mluvíme-li totiž o vztahu člověka k věcem, nabízí se otázka po smyslu a účelu lidského působení na skutečnost. Nemluvíme pouze o manuální práci nebo zemědělství, nýbrž o jakékoli činnosti, která obsahuje nějakou přeměnu toho, co existuje – od vypracování nějaké sociální studie až po technologický vývojový projekt. Jakákoli forma práce předpokládá ideu vztahu, který lidská bytost může nebo má navázat s někým jiným. Křesťanská spiritualita spolu s kontemplativním úžasem nad stvořením, jak jej vidíme u svatého Františka z Assisi, rozvinula též bohaté a zdravé chápání práce, s nímž se setkáváme například v životě blahoslaveného Karla Foucaulda a jeho žáků.

126. Uvedme též příklady z dlouhé mnišské tradice. Na svém počátku dali mniši přednost útěku ze světa, aby se vzdálili od městského úpadku. Proto vyhledávali poušť v přesvědčení, že je to vhodné místo, kde lze vnímat Boží přítomnost. Svatý Benedikt z Nursie následně chtěl, aby jeho mniši žili ve společenství a spojovali modlitbu a studium s manuální prací (*ora et labora*). Zavedení manuální práce proniknuté duchovním smyslem se stalo něčím převratným. Lidé se naučili hledat svou zralost a posvěcení ve vzájemném pronikání usebranosti a práce. Tento způsob prožívání práce umocňuje naši schopnost pečovat o životní prostředí ohleduplně a propůjčuje našemu vztahu ke světu zdravou střídmost.

127. Tvrdíme, že „člověk je přece původce, střed a cíl veškerého hospodářsko-společenského života“.²⁰ Je-li ovšem lidská

20 Svov. DRUHÝ Vatikánský koncil: *Gaudium et spes*, 63 [česky *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2002].

schopnost kontemplance a vnímavé pozornosti narušena, vytvářejí se podmínky k tomu, aby se smysl práce překrucoval.²¹ Je prospěšné stále připomínat, že člověk je „schopen si ve všech časných věcech polepšit, usilovat o svůj mravní pokrok a dále rozvíjet své duchovní dary“.²² Práce by měla být prostředím tohoto mnohotvárného osobního rozvoje, kde spolupůsobí více dimenzí života: tvořivost, plánování budoucnosti, rozvoj schopností, uplatňování hodnot, komunikace s ostatními, postoj adorace. Sociální realita dnešního světa proto přesahuje omezené zájmy podniků i problematickou ekonomickou racionalitu a vyžaduje, „aby se jako priorita i nadále sledovala dostupnost zaměstnání a možnost pracovat pro všechny“.²³

128. Už od svého stvoření jsme povoláni k práci. Není třeba snažit se nahrazovat stále více lidskou práci technologickým pokrokem. Takto by lidstvo poškozovalo samo sebe. Práce je nezbytnost, je součástí smyslu života na této zemi, cestou zrání, lidského rozvoje a osobní realizace. V tomto smyslu musí být peněžní pomoc chudým vždy jen provizorním řešením naléhavých situací. Pravý cíl pomoci by měl spočívat v tom, že se jim umožní důstojný život skrze jejich vlastní práci. Jenže vývoj ekonomie vedl k takovému typu technologického pokroku, jehož záměrem bylo omezení výrobních nákladů s cílem snížit počet pracovních míst, která byla nahrazena stroji. To je další způsob, kterým se činnost

21 Srov. JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

22 PAVEL VI.: encyklika *Populorum progressio* (26. března 1967), 34: AAS 59 (1967), 274 [česky Praha, Zvon 1996].

23 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 32: AAS 101 (2009), 666 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

člověka může obrátit proti němu samému. Snižování počtu pracovních míst „má i negativní dopad na ekonomiku tím, že postupně rozrušuje »sociální kapitál«, tedy síť vztahů důvěry, spoléhání se na druhé a dodržování pravidel, jež jsou nezbytné pro každé občanské soužití“.²⁴ Zkrátka „náklady spojené se zaměstnáváním lidí jsou vždy i ekonomickým výdajem a ekonomická selhání vždy dopadají na člověka“.²⁵ Odmítnout investovat do lidí jen proto, aby se dosáhlo vyššího bezprostředního zisku, je pro společnost ten nejhorší obchod.

129. Aby bylo nadále možné nabízet zaměstnání, je nezbytné podporovat takovou ekonomii, která bude prosazovat diverzitu^[12] výroby a podnikatelskou kreativitu. Existuje například obrovská rozmanitost zemědělských potravinových systémů a malovýroby, která stále živí většinu světové populace, přičemž využívá půdu i vodu v omezeném rozsahu a produkuje méně odpadu jak na malých zemědělských či zahradních parcelách, tak i při lovu či sběru lesních plodů nebo při ručním rybolovu. Úspory při velkovýrobě zvláště v zemědělském sektoru v konečném důsledku nutí drobné zemědělce prodávat své pozemky nebo opouštět tradiční způsoby obdělávání půdy. Pokusy některých z nich rozvinout jiné formy výroby, více diverzifikované, vycházejí naprázdno v důsledku obtížného přístupu na regionální i globální trhy anebo proto, že infrastruktura prodeje a dopravy je

24 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 32: AAS 101 (2009), 666 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

25 Ibid.

[12] **Diverzita** – rozrůzněnost (z hlediska obsahu i formy); **diverzifikace** – zvyšování rozmanitosti vyráběných výrobků, výrobních prostředků i spotřebních předmětů, v zemědělství pěstování více druhů a odrůd plodin.

ve službách velkých podniků. Odpovědní představitelé mají právo i povinnost přijímat jasná a pevná opatření podporující drobné rolníky a diverzifikaci výroby. K tomu, aby existovala ekonomická svoboda, z níž skutečně profitují všichni, může být někdy prospěšné ukládat omezení těm, kdo disponují velkými zdroji a finanční mocí. Pouhé hlásání ekonomické svobody, kterou však mnozí vzhledem k reálné situaci nemohou využít, a omezování dostupnosti práce se stává rozparem, který znevažuje politiku. Podnikatelská aktivita je ušlechtilé poslání zaměřené na produkci bohatství a zlepšování světa pro všechny a může to být velmi plodný způsob podpory regionu, ve kterém působí, pokud podnikatel chápe, že vytváření pracovních míst je neoddelitelnou součástí jeho služby obecnému dobru.

Biologické inovace na základě výzkumu

130. Ve filozofické a teologické vizi člověka a stvoření, kterou jsem se snažil předložit, je zjevné, že lidská bytost vyznačující se svým rozumem a vědeckým poznáním není vnějším činitelem, který by měl být zcela vyloučen. Člověk smí zasahovat do rostlinné i živočišné říše a sloužit si jí, pokud je to k jeho životu nezbytné, nicméně pokusy na zvířatech jsou legitimní pouze tehdy, jak učí *Katechismus*, „zůstávají-li v rozumných mezích a přispívají-li k léčení nebo k záchraně lidských životů“.²⁶ Důrazně připomíná, že lidská moc má meze a že „odporuje lidské důstojnosti nechávat zvířata zbytečně trpět a bezohledně nakládat s jejich

26 *Katechismus katolické církve*, 2417.

životem“.²⁷ Jakékoli užití a experimenty „vyžadují náboženskou úctu k neporušenosti stvoření“.²⁸

131. Rád bych zde převzal vyváženou pozici svatého Jana Pavla II., který vyzdvihoval přínos vědeckého a technologického pokroku, jenž ukazuje, „jak vznešené je povolání člověka k odpovědné účasti na Božím stvořitelském působení“, ale zároveň připomínal, že „žádný zásah do ekosystému nemůže odhlížet od následků, které způsobuje v jiných oblastech“.²⁹ Tvrdil, že církev oceňuje přínos „studia a aplikace molekulární biologie a dalších disciplín, jako je genetika, a jejich technologické využití v zemědělství a průmyslu“.³⁰ Nicméně také řekl, že při nich nesmí docházet k „neuvážené genetické manipulaci“,³¹ která by ignorovala negativní účinky takových zásahů. Není možné brzdit lidskou tvořivost. Nelze-li umělci zakazovat, aby vyjadřoval svou tvůrčí schopnost, není rovněž možné klást překážky těm, kdo mají zvláštní dary pro rozvoj vědy a technologie, protože tyto schopnosti jim daroval Bůh ke službě druhým. Zároveň však nelze nebrat v úvahu cíle, následky, kontext a etické meze takovéto lidské činnosti, neboť jde o velmi rizikovou formu moci.

132. Do tohoto rámce patří jakákoliv reflexe lidských zásahů do rostlinné a živočišné říše, jimiž jsou dnes genetické modifikace produkované biotechnologicky, s cílem využít možností, jež jsou k dispozici v materiální skutečnosti. Úcta

27 Ibid., 2418.

28 Ibid., 2415.

29 *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 6: AAS 82 (1990), 150.

30 *Promluva k Papežské akademii věd* (3. října 1981), 3: *Insegnamenti* 4/2 (1981), 333.

31 *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 7: AAS 82 (1990), 151.

víry k rozumu vyžaduje, abychom věnovali pozornost tomu, čemu nás biologická věda, vyvinutá nezávisle na ekonomických zájmech, může naučit o biologických strukturách a jejich možnostech a mutacích. V každém případě je legitimní takový zásah do přírody, který „jí pomáhá rozvíjet se podle její esence, již má od stvoření a kterou pro ni chtěl Bůh“.³²

133. Je těžké vynést obecný soud nad vývojem geneticky modifikovaných organismů (GMO), ať rostlinných či živočišných, ať za účely medicínskými či zemědělskými, protože se mezi sebou vzájemně velmi liší a vyžadují v posuzování specifické přístupy. Na druhé straně netřeba připisovat rizika vždy samotné technice, nýbrž jejímu neodpovídajícímu nebo nadměrnému využívání. Genetické mutace ve skutečnosti často byly a jsou produkovány samotnou přírodou. Ani mutace způsobené lidskou bytostí nejsou moderním fenoménem. Do těchto úvah spadá ochočování zvířat, křížení druhů a další dávné a všeobecně přijímané praktiky. Je namístě připomenout, že na počátku vědeckého vývoje geneticky modifikovaných obilnin stálo pozorování bakterií, které přirozeně a spontánně působily modifikace rostlinného genomu. V přírodě ale tyto procesy probíhají tempem, které je nesrovnatelné s rychlostí zavedenou nynějším technologickým pokrokem, i když se tento pokrok zakládá na staletém vědeckém vývoji.

134. Třebaže nedisponujeme definitivními důkazy ohledně škod, které by geneticky modifikované obilniny mohly

32 JAN PAVEL II.: *Promluva na 35. generálním shromáždění Světové lékařské asociace* (26. října 1983), 6: AAS 76 (1984), 394.

způsobit lidským bytostem, a třebaže v některých oblastech vedlo jejich použití k ekonomickému růstu, který přispěl k vyřešení určitých problémů, vyskytují se značné těžkosti, které by neměly být podceňovány. V mnoha oblastech se totiž po zavedení těchto plodin soustřeďuje úrodná půda v rukou několika vlastníků, což vede k „postupnému úbytku drobných pěstitelů, kteří jsou v důsledku ztráty obdělávané půdy nuceni přestat s přímou produkcí“.³³ Ti nejzranitelnější se stávají součástí prekariátu^[13] a mnozí z nich se nakonec stěhují do těch nejubožejších městských aglomerací. Rozšiřování geneticky modifikovaných plodin ničí složité tkanivo ekosystémů, umenšuje rozmanitost produkce a postihuje přítomnost i budoucnost regionálních ekonomik. V různých zemích se projevuje tendence vytvářet oligopol^[14] v produkci osiv a dalších produktů nezbytných v zemědělství. V této souvislosti se závislost ještě stupňuje, jde-li o případ, že vypěstovaná semena jsou sterilní, takže rolníci jsou nuceni kupovat nové geneticky modifikované osivo od jeho výrobců.

135. Bezpochyby je zapotřebí stálé bdělosti, která bude počítat se všemi relevantními etickými aspekty. Za tímto účelem je třeba zajistit vědeckou a společenskou debatu, která bude natolik odpovědná a všestranná, aby dokázala posoudit veškeré dostupné informace a nazývat věci pravými jmény.

33 BISKUPSKÁ KOMISE SOCIÁLNÍ PASTORACE ARGENTINY: *Una tierra para todos* (červen 2005), 19.

[13] **Prekariát** – nová společenská třída, jež má pouze takové zaměstnání, které je vykonáváno jen občasné nebo na částečný úvazek (a bývá proto v překerní situaci).

[14] **Oligopol** – nejčastěji se vyskytující struktura trhu, kdy trh neovládá pouze jedna firma (monopol), ale několik málo firem. V takovéto situaci může docházet k utajeným jednáním na společné cenové politice a udávání směru vývoje celého odvětví.

Někdy nejsou zveřejňovány kompletní informace, ale selektují se podle vlastních zájmů ať politických, ekonomických či ideologických. V různých záležitostech se tím ztěžuje utváření vyváženého a rozvážného úsudku, který by zohledňoval všechny vyskytující se činitele. Je nezbytné mít k dispozici diskusní platformy, kterých se budou moci účastnit všichni, kteří si myslí, že se jich dané záležitosti budou přímo či nepřímo týkat (rolníci, spotřebitelé, odpovědní činitelé, vědci, výrobci osiv, obyvatelstvo žijící v blízkosti příslušných polí a jiní). Jedině tak budou moci předložit své problémy anebo získat přístup k rozsáhlým a důvěryhodným informacím, které jsou nezbytné k rozhodování v souladu s přítomným i budoucím obecným dobrem. Otázka GMO je složitá a vyžaduje, aby se o ní uvažovalo ze všech hledisek, k čemuž je nutné navýšit financování různých směrů autonomního a mezioborového výzkumu, který by mohl přispět novým pohledem na věc.

136. Znepokojivá je též skutečnost, že některá ekologická hnutí brání integritu životního prostředí a právem poukazují na meze vědeckého bádání, zatímco stejné principy někdy neaplikují na lidský život. Často se ospravedlňuje praxe překračovat všechny meze při experimentech na živých lidských embryích. Zapomíná se, že nezcizitelná hodnota lidské bytosti daleko převyšuje stupeň jejího vývoje. Totéž platí, když technika neuznává velké etické principy a považuje za legitimní jakékoli praktiky. Jak jsme viděli v této kapitole, technika oddělená od etiky bude stěží schopna sama omezit svoji moc.

KAPITOLA ČTVRTÁ

INTEGRÁLNÍ EKOLOGIE

137. Poněvadž všechno spolu vnitřně souvisí a nynější problémy vyžadují pohled, který zohledňuje všechny aspekty světové krize, navrhuji nyní považovat o určitých prvcích *integrální ekologie*, která jasně zahrnuje lidské i sociální dimenze.

I. ENVIRONMENTÁLNÍ, EKONOMICKÁ A SOCIÁLNÍ EKOLOGIE

138. Ekologie studuje vztahy mezi živými organismy a prostředím, v němž se vyvíjejí. Vyžaduje také zamyšlení a diskuse o podmínkách života a přežití společnosti i schopnost pozitivě zpochybnit modely vývoje, produkce a spotřeby. Není zbytečné i zde zdůraznit fakt, že všechno vzájemně souvisí. Čas a prostor nejsou na sobě nezávislé a ani atomy a elementární částice nelze chápat odděleně. Jako spolu souvisejí různé složky planety – fyzické, chemické a biologické –, tak také biologické druhy tvoří určitou síť, s jejímž poznáváním a zkoumáním nebudeme nikdy hotovi. Velkou část své genetické informace sdílíme s různými živými bytostmi. Proto se zlomkovitost a izolovanost poznání může stát jistou formou ignorance, nezařadí-li se do širšího pojetí reality.

139. Mluvíme-li o „životním prostředí“, máme na mysli také jeden zvláštní vztah, totiž ten mezi přírodou a společností, která ji obývá. To nám brání považovat přírodu za něco od nás odděleného nebo za pouhý rámec našeho života. Jsme do ní zahrnuti, jsme její součástí, prostupuje námi. Důvody, proč je nějaké místo znečištěno, vyžadují analýzu fungování společnosti, její ekonomie, jejího jednání a způsobu jejího chápání reality. Vzhledem k rozsahu změn už není možné najít specifickou a nezávislou odpověď na každý jednotlivý problém. Zásadní je hledat integrální řešení, která zahrnou interakce přírodních systémů mezi sebou a se sociálními systémy. Neexistují dvě oddělené krize, tedy krize životního prostředí a krize sociální, nýbrž jedna a komplexní sociálně-environmentální krize. Směry řešení vyžadují integrální koncepci potírání chudoby, navrácení důstojnosti vyloučeným lidem a zároveň péči o přírodu.

140. Kvůli množství a různorodosti prvků, které je nezbytné mít na zřeteli při určování dopadu konkrétní podnikatelské aktivity na životní prostředí, je zapotřebí uznat přední roli vědců a usnadnit jejich interakce širokými akademickými svobodami. Soustavné bádání by mělo vést k poznání způsobů, jak se k sobě vztahují různí tvorové tím, že vytvářejí ony větší celky dnes nazývané „ekosystémy“. Neuvažujeme o nich jen proto, abychom určili, jak je rozumně využívat, ale protože mají svou vnitřní hodnotu nezávislou na jejich využití. Jako je každý organismus dobrý a obdivuhodný sám o sobě, protože je tvorem Božím, stejně tak je tomu s harmonickým celkem organismů v určitém prostoru, který funguje jako ekosystém. I když si to neuvědomujeme, samou svojí existencí závisíme na tomto celku. Je třeba připomenout,

že ekosystémy se podílejí na zneškodňování oxidu uhličitého, čištění vody, na boji proti chorobám a škůdcům, na utváření půdy, na rozkládání odpadů a na mnoha jiných službách, které opomíjíme nebo neznáme. Mnozí lidé si to uvědomují a při tom objevují, že žijeme a jednáme v rámci reality, která nám byla darována, předchází naše schopnosti i naši existenci. Mluví-li se tedy o „dlouhodobě udržitelném využití“, je třeba vždy brát v úvahu schopnost regenerace každého ekosystému v různých jeho sektorech a aspektech.

141. Ekonomický růst vede zase k vytváření stále se opakujících postupů a k „homogenizaci“^[15], aby se zjednodušily procesy a snížily náklady. Proto je zapotřebí ekonomická ekologie, která bude schopna uvažovat o realitě v širších souvislostech. „Ochrana životního prostředí musí tvořit nedílnou součást procesu rozvoje a nemůže být chápána odděleně.“¹ Současně však nabývá na aktuálnosti neodkladná nezbytnost humanismu, který bude apelovat na různé – i ekonomické – poznatky, aby se dosáhlo všezahrnující a sjednocující vize. Analýza problémů životního prostředí je neoddělitelná od analýzy lidských, rodinných, pracovních a městských kontextů a od vztahu každého člověka k sobě samému, což přináší určitý konkrétní způsob vztahování se k druhým a k životnímu prostředí. Mezi ekosystémy a různými světy sociálních souvislostí existuje vzájemná interakce. Tak se opět prokazuje, že „celek je nadřazen částí“.²

1 Deklarace Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (14. června 1992), Zásada 4.

2 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 237: AAS 105 (2013), 1116 [česky Praha, Paulínky 2013].

[15] **Homogenizace** – proces mající za cíl stejnorodost, zde ve významu činit něco nepřírozně stejným.

142. Je-li všechno ve vzájemném vztahu, pak také kvalita zdraví společenských institucí působí na životní prostředí a kvalitu lidského života: „Každé porušení solidarity a přátelství mezi občany škodí životnímu prostředí.“³ V tomto smyslu je sociální ekologie nezbytně institucionální a dosahuje postupně různých dimenzí, od primární sociální skupiny, rodiny, přes místní a národní společenství až k mezinárodnímu životu. Uvnitř každé sociální úrovně a mezi nimi navzájem vznikají instituce, které regulují lidské vztahy. Všechno, co je poškozující, má škodlivé účinky, jako jsou ztráta svobody, nespravedlnost a násilí. V různých zemích panuje nedostatečný institucionální systém, což vede k utrpení obyvatelstva a k prospěchu těch, kteří z tohoto stavu věcí těží. Jak v rámci státní administrativy, tak v různých formách občanské společnosti nebo ve vztazích obyvatel dochází příliš často k nezákonnému jednání. Zákony mohou být sepsány korektně, ale často zůstávají mrtvou literou. Lze tedy doufat, že legislativa a normy týkající se životního prostředí budou skutečně účinné? Víme například, že země, které přijaly jasné zákony na ochranu pralesů, jsou nadále němými svědky jejich častého porušování. Kromě toho dění v daném regionu přímo či nepřímo ovlivňuje ostatní regiony. Tak například konzumace drog v bohatých společnostech působí stálou či rostoucí poptávku po produktech, které pocházejí ze zubožených regionů, kde se rozrůstá korupce, maří se životy a ničí se životní prostředí.

3 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

II. KULTURNÍ EKOLOGIE

143. Kromě přírodního dědictví existuje též historické, umělecké a kulturní dědictví, které je rovněž ohroženo. Je součástí společné místní identity a základem pro vytváření města, kde se dá skutečně bydlet. Nejde o boření a stavění nových, hypoteticky více ekologických měst, kde však život není vždy příjemný. Je třeba zahrnout dějiny, kulturu a architekturu určitého místa a uchovat jeho původní identitu. Ekologie proto vyžaduje také péči o kulturní bohatství lidstva v jeho nejširším smyslu. Je třeba více zaměřit pozornost k místním kulturám ve chvíli, kdy se analyzují otázky pojící se s životním prostředím, a umožnit dialog mezi technicko-vědeckým jazykem a lidovou řečí. Když se přehodnocuje vztah mezi lidskou bytostí a životním prostředím, nelze vynechat kulturu pojímanou nejenom jako souhrn památníků minulosti, ale zejména v jejím živém, dynamickém a spolupodílejícím se smyslu.

144. Konzumistická vize lidské bytosti, která je podporována soukolím nynější globalizované ekonomie, vede ke stírání kulturních rozdílů a k redukci nesmírné kulturní rozmanitosti, která je pokladem lidstva. Domnívat se proto, že všechny těžkosti vyřeší uniformní normy či technické zásahy, vede k opomíjení složitosti místních problematik, jež vyžadují aktivní účast obyvatel. Nové rodící se procesy nelze vždy zahrnout do modelů stanovených zvnějšku, nýbrž do těch, které pocházejí ze samotné místní kultury. Tak jako je flexibilní život a svět, musí být flexibilní a dynamická také péče o svět. Čistě technickým řešením hrozí, že se budou zabývat pouze příznaky, které neodpovídají těm nejhlubším problémům. Je nezbytné osvojit si perspektivu práv národů a kultur

a pochopit, že rozvoj sociální skupiny předpokládá historický proces uvnitř určitého kulturního kontextu a vyžaduje stálou angažovanost místních sociálních činitelů *na základě jejich vlastní kultury*. Ani pojem kvality života nelze vnucovat. Musí být pochopen uvnitř světa symbolů a zvyklostí vlastních každé lidské skupině.

145. Mnohé formy intenzivního vykořisťování a devastace životního prostředí mohou vyčerpát nejenom prostředky místní obživy, ale také sociální zdroje, které umožňují takový způsob života, jenž dlouhou dobu udržoval kulturní identitu, smysl společné existence a společného života. Zánik nějaké kultury může být stejně vážný či ještě závažnější než vyhynutí rostlinného či živočišného druhu. Vynucování převažujícího životního stylu závislého na způsobu výroby může být stejně škodlivé jako pozměňování ekosystémů.

146. V tomto smyslu je nutné věnovat zvláštní pozornost domorodým komunitám a jejich kulturním tradicím. Nejsou pouhou menšinou mezi ostatními, ale měly by se stát spíše hlavními mluvčími, zejména když se chystají velké projekty týkající se jejich prostoru. Pro ně totiž země není ekonomická hodnota, nýbrž dar od Boha a od předků, kteří v ní spočívají, posvátný prostor, v součinnosti s nímž živí svoji identitu a svoje hodnoty. Pokud zůstávají na svých teritoriích, právě oni se o ně starají nejlépe. Avšak v různých částech světa jsou nuceni opouštět svoji zem a uvolňovat ji pro důlní, zemědělské či chovatelské projekty, které si nevšímají devastace přírody a kultury.

III. EKOLOGIE VŠEDNÍHO ŽIVOTA

147. Abychom mohli mluvit o autentickém rozvoji, je třeba dbát na to, aby docházelo k celkovému zlepšení kvality lidského života, a to zahrnuje analýzu prostoru, ve kterém lidé žijí. Prostředí, ve kterém žijeme, ovlivňuje náš pohled na život, naše cítění i jednání. Ve svém pokoji, ve svém domě, na svém pracovišti a ve své čtvrti využíváme životní prostředí, abychom vyjádřili svoji identitu. Snažíme se přizpůsobit prostředí, a je-li neuspořádané, chaotické nebo vizuálně či akusticky znečištěné, pak přemíra podnětů omezuje naše snahy o rozvoj sjednocující a šťastné identity.

148. Obdivuhodná je tvořivost a velkodušnost těch osob i skupin, které dovedou přetvářet environmentální omezení, odlehčovat nepříznivé účinky aktuální situace a dávat svému životu orientaci uprostřed nepořádku a nezajištěnosti. Kupříkladu tam, kde jsou fasády budov velmi zchátralé, existují lidé, kteří velice důstojně pečují o interiéry svých bytů anebo se těší ze srdečnosti a přátelství lidí. Pozitivní a blahodárné sociální soužití obyvatel vyzařuje do prostředí světlo na první pohled neviditelné. Chvályhodná je lidská ekologie, kterou uprostřed mnoha omezení dovedou pěstovat chudí. Dusivý dojem vyvolávaný bytovými aglomeracemi a prostorami s vysokou hustotou obyvatelstva polevuje, navazují-li se vřelé a blízké lidské vztahy, vytvářejí-li se společenství, vynahrazuje-li ve svém nitru každá osoba nedostatky městského prostředí, protože se považuje za součást sítě společenství a sounáležitosti. Tak může jakékoli místo přestat být peklem a stát se prostorem důstojného života.

149. Je dokázáno, že extrémní nouze, kterou lidé zakoušejí v některých prostředích zbavených harmonie, šíře a možnosti začlenění, usnadňuje zrod nelidského jednání a manipulaci lidí kriminálními organizacemi. U obyvatel přelidněných chudých periferií může každodenní zkušenost přecházení mezi jejich domovem a anonymitou, kterou člověk ve velkoměstech zažívá, vyvolat pocit vykořenění, který vede k protispolečenskému jednání a násilí. Rád bych nicméně zdůraznil, že láska je silnější. Mnozí lidé v těchto podmínkách jsou schopni navazovat vztahy sounáležitosti a vzájemnosti, které přetvářejí přelidnění ve zkušenost společenství, boří zdi vlastního „já“ a překonávají bariéry sobectví. Právě tato zkušenost spásy uprostřed komunity často probouzí tvořivost ve vylepšování nějaké budovy či čtvrti.⁴

150. Vzhledem ke vzájemné interakci mezi městskými prostory a lidským jednáním potřebují projektanti budov, čtvrtí, veřejného prostoru a měst, aby jim další disciplíny pomohly porozumět procesům, symbolice a chování lidí. Nestačí úsilí o krásu projektu, protože ještě větší cenu má jiný typ krásy, totiž kvalita života lidí, jejich harmonický vztah s životním prostředím, jejich setkávání a vzájemná pomoc. Také proto je velmi důležité, aby do analýzy urbanistických plánů vždy vstupovali též místní obyvatelé.

151. Je nezbytné pečovat o veřejné prostory, o panoramata a urbanistické strategické body, které posilují naše vědomí

⁴ Na hodnoty, které často vyznávají lidé například ve *villas*, *chobolas* nebo *favelas* Latinské Ameriky, poukazují někteří autoři jako např. JUAN CARLOS SCANNONE, SJ: *La irrupción del pobre y la lógica de la gratitud*. In: JUAN CARLOS SCANNONE Y MARCELO PERINE (edd.): *Irrupción del pobre y quehacer filosófico. Hacia una nueva racionalidad*. Buenos Aires 1993, 225–230.

sounáležitosti, náš pocit zakořenění, náš „pocit domova“ ve městě, které nás obklopuje a sjednocuje. Je důležité, aby různé části města byly dobře propojeny, aby obyvatelé mohli mít celkový obraz, aby se neuzavírali do jedné čtvrti, a nepřestávali tak obývat celé město jako svůj prostor sdílený s ostatními. Každý zásah do městské či venkovské krajiny by měl brát v úvahu, jak různé prvky daného místa formují celek, který je obyvateli vnímán jako pochopitelný a smysluplný rámec bohatý na významy. Druzí tak přestávají být cizí a lze je vnímat jako součást onoho „my“, které společně tvoříme. Z téhož důvodu je vhodné, aby byly jak v městském, tak ve venkovském prostředí zachovány některé prostory, které nebudou neustále modifikovány lidskými zásahy.

152. Nedostatek bytů je v mnoha částech světa závažný jak ve venkovských oblastech, tak ve velkých městech také proto, že státní rozpočty obvykle pokrývají jen nepatrnou část poptávky. Nejenom chudí, ale i velká část společnosti naráží na vážné těžkosti, chce-li mít vlastní bydlení. Vlastní bydlení je velmi důležité pro důstojnost lidí a rozvoj rodin. Jde o ústřední otázku lidské ekologie. Pokud v některých místech již vznikly chaotické aglomerace provizorních domů, je třeba takovéto čtvrti především urbanizovat, a nikoli je srovnat se zemí a jejich obyvatele vyhnat. Když chudí žijí ve znečištěných předměstích či v rizikových aglomeracích, „je-li třeba přistoupit k jejich přemístění, je nezbytné připojit k tomu odpovídající předchozí informace, aby se k jejich utrpení nepřidávalo další, nabídnout jim alternativní důstojné příbytky a aktivně je do této akce zapojit“.⁵ Kreativita by současně měla

5 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 482 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

vést k začlenění nuzných čtvrtí do útulného rámce města. „Jak krásná jsou města, která i ve svém architektonickém plánu mají prostory, které spojují, umožňují navazovat vztahy a usnadňovat uznání druhých!“⁶

153. Kvalita života ve městech velkou měrou souvisí s dopravou, která je často příčinou velkého soužení obyvatel. Ve městech se pohybuje mnoho aut používaných jednou či dvěma osobami, což zintenzivňuje provoz, zvyšuje úroveň znečištění, spotřebovává se enormní množství energie z neobnovitelných zdrojů a musí se budovat nové silnice a parkoviště, které narušují městské tkanivo. Mnozí odborníci se shodují v tom, že je nutné upřednostňovat veřejné dopravní prostředky. Některá opatření však společnost jen stěží klidně přijme bez podstatného zlepšení těchto prostředků, s nimiž se v důsledku přeplnění, nepohodlí či nedostatečné frekvence a bezpečnosti v mnoha městech pojí zacházení, jež je nevhodné lidských osob.

154. Uznání specifické důstojnosti lidské bytosti často kontrastuje s chaotickým životem, který lidé v našich městech vedou. Nemělo by se přitom však zapomínat na osamocenosť a zanedbanosť, kterou trpí také někteří obyvatelé venkovských zón, kam nedosahují základní služby a pracující jsou tam nuceni žít v podmínkách otroctví bez práv a vyhlídek na důstojnější život.

⁶ Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 210: AAS 105 (2013), 1107 [česky Praha, Paulínky 2013].

155. Lidská ekologie implikuje též něco velmi hlubokého: nezbytný vztah lidské bytosti k mravnímu zákonu vepsanému do její vlastní přirozenosti. Tento vztah je pro vytváření důstojného životního prostředí neodmyslitelný. Benedikt XVI. říkal, že existuje jistá „ekologie člověka“, protože „také člověk má přirozenost, kterou musí respektovat a kterou nemůže libovolně manipulovat“.⁷ V tomto smyslu je třeba uznat, že naše tělo nás staví do přímého vztahu k životnímu prostředí a k ostatním živým bytostem. Přijetí vlastního těla jako Božího daru je nezbytné k přijetí a akceptaci celého světa jako daru Otcova a jako společného domova. Naproti tomu přesvědčení, že máme úplně ve své moci vlastní tělo, se někdy nenápadně transformuje v přesvědčení, že máme takovou nadvládu i nad stvořením. Naučit se přijímat vlastní tělo, pečovat o ně a respektovat jeho význam je podstatným předpokladem opravdové ekologie člověka. Také úcta k vlastnímu tělu v jeho ženskosti či mužskosti je nezbytná k tomu, abychom byli schopni rozpoznat sami sebe při setkání s druhým, který je jiný než já. Tak je možné s radostí přijímat specifický dar druhého či druhé, kteří jsou dílem Boha Stvořitele, a vzájemně se obohacovat. Proto není zdravý postoj, který se snaží „smazat pohlavní různost, protože se s ní již nedovede konfrontovat“.⁸

7 *Promluva k německému Bundestagu*, Berlín (22. září 2011): AAS 103 (2011), 668.

8 *Katecheze* 15. dubna 2015: *L'Osservatore Romano*, 16. dubna 2015, s. 8.

IV. PRINCIP OBECNÉHO DOBRA

156. Lidská ekologie je neoddělitelná od pojmu obecného dobra, principu, který hraje ústřední a jednotící roli v sociální etice. Rozumí se jím „souhrn podmínek společenského života, které jak skupinám, tak jednotlivým členům dovolují úplnější a snazší dosažení vlastní dokonalosti“.⁹

157. Obecné dobro předpokládá úctu k lidské osobě jako takové s jejími základními a nezcizitelnými právy zaměřenými na její integrální rozvoj. Vyžaduje také stupeň blahobytu a sociální bezpečnosti a rozvoj různých zprostředkujících skupin s využitím principu subsidiarity. Mezi nimi vystupuje především rodina jako základní buňka společnosti. Obecné dobro vyžaduje též sociální mír, to znamená stabilitu a bezpečnost určitého řádu, který nelze uskutečnit bez zvláštní pozornosti k distributivní spravedlnosti^[16], jejíž porušení vždy vyvolává násilí. Celá společnost a v ní zejména stát má povinnost hájit a podporovat obecné dobro.

158. Za nynějšího stavu světové společnosti, kde je tolik nerovnosti a kde je stále více lidí odsouváno na její okraj a zbavováno základních lidských práv, princip obecného dobra logicky a nevyhnutelně okamžitě vzbuzuje výzvu k solidaritě a k přednostní volbě pro chudé. Tato volba vyžaduje, aby se vyvozovaly důsledky z obecného určení pozemských dober, ale jak jsem se snažil ukázat v apoštolské exhortaci *Evangelii*

9 DRUHÝ Vatikánský koncil: *Gaudium et spes*, 26 [Dokumenty II. vatikánského koncilu. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2002].

[16] Distributivní spravedlnost – spravedlnost při rozdělování dober i závazků.

gaudium,¹⁰ vyžaduje především, abychom ve světle nejhlubšího přesvědčení víry dokázali rozjímat o nesmírné důstojnosti chudých. Stačí pozorovat realitu, abychom pochopili, že dnes je toto rozhodnutí základním etickým požadavkem účinného uskutečňování obecného dobra.

V. MEZIGENERAČNÍ SPRAVEDLNOST

159. Pojem obecného dobra počítá též s budoucími generacemi. Mezinárodní ekonomické krize natvrdo zviditelnily škodlivé účinky, které s sebou nese přehlížení obecného údělu, ze kterého nemohou být vyloučeni ti, kdo přijdou po nás. Už není možné mluvit o udržitelném rozvoji bez mezigenerační solidarity. Pomyslíme-li na to, v jaké situaci zanecháváme planetu budoucím generacím, vstupujeme do jiné logiky, totiž do logiky nezištného daru, který dostáváme a sdílíme. Je-li nám země darována, nemůžeme už uvažovat jenom podle utilitaristického kritéria efektivity a produktivity v zájmu individuálního zisku. Nemluvíme zde o dobrovolném postoji, nýbrž o podstatné otázce spravedlnosti, protože země, kterou jsme dostali, patří také těm, kdo přijdou po nás. Portugalští biskupové vyzvali k přijetí tohoto požadavku spravedlnosti takto: „Životní prostředí se řídí logikou přijetí. Je půjčkou, kterou každá generace přijímá a musí předat té následující.“¹¹ Integrovaná ekologie má tuto širokou vizi.

10 Srov. 186–201: AAS 105 (2013), 1098–1105 [česky Praha, Paulínky 2013].

11 PORTUGALSKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: pastýřský list *Responsabilidade solidária pelo bem comum* (15. září 2003), 20.

160. Jaký svět chceme předat těm, kdo přijdou po nás, dětem, které nyní vyrůstají? Tato otázka se netýká izolovaně pouze životního prostředí, protože ji nelze klást pouze částečně. Ptáme-li se na svět, který po sobě chceme zanechat, máme na mysli především jeho všeobecné zaměření, jeho smysl, jeho hodnoty. Pokud v našich ekologických starostech nepulzuje tato zásadní otázka, nemyslím, že by mohly přinést nějaké zásadní výsledky. Položíme-li si však odvážně tuto otázku, nevyhnutelně nás povede k dalším velmi přímým otázkám: S jakým cílem jsme na tomto světě? S jakým cílem žijeme na tomto světě? K čemu jsme se zde narodili? Pro co pracujeme a za co zápasíme? K čemu nás tato země potřebuje? Nestačí tedy říci, že musíme myslet na budoucí generace. Je třeba si uvědomit, že ve hře je naše vlastní důstojnost. Je na prvním místě v našem vlastním zájmu, abychom lidstvu, které přijde po nás, předali obyvatelnou planetu. Ve hře jsme my sami, protože jde o smysl našeho přebývání na této zemi.

161. Na katastrofické předpovědi už dnes nelze nahlížet s pohrdáním a ironií. Mohli bychom zanechat příštím generacím přespříliš trosek, pouště a špíny. Tempo spotřeby, plýtvání a environmentálních změn překročilo možnosti planety takovým způsobem, že nynější neudržitelný životní styl může vyústit pouze do katastrof, což se v různých regionech již skutečně periodicky děje. Zmírnění účinků aktuální nerovnováhy závisí na tom, co učiníme nyní, zejména pomyslíme-li na odpovědnost, kterou nám přisoudí ti, kdo budou muset snášet ty nejhorší důsledky.

162. Obtíž vzít vážně tuto výzvu se váže k etickému a kulturnímu úpadku, který doprovází ten ekologický. Muži i ženy

postmoderního světa neustále hrozí, že se stanou naprostými individualisty. Mnohé nynější sociální problémy je třeba vnímat v souvislosti s egoistickým hledáním bezprostředního uspokojení, s krizí rodinných a sociálních vztahů a s neschopností uznávat druhého. Často se stává, že nadměrnou bezprostřední spotřebou rodiče škodí svým vlastním potomkům a ti se stále většími obtížemi získávají vlastní dům a zakládají rodinu. Neschopnost seriózně se zamyslet nad budoucími generacemi se kromě toho pojí s naší neschopností otevřít horizont vlastních starostí a pomyslet na ty, kteří zůstávají z rozvoje vyloučení. Neztrácejme se v představách o chudých zítřka, stačí když budeme myslet na ty dnešní, kterým na této zemi zbývá pár let života a nemohou již déle čekat. Proto „kromě upřímné mezigenerační solidarity je třeba zdůraznit morální potřebu obnovené solidarity v rámci jedné generace“.¹²

12 BENEDIKT XVI.: *Poselství ke Světovému dni míru 2010*, 8: AAS 102 (2010), 45.

KAPITOLA PÁTÁ

JAK SE ZORIENTOVAT A JAK JEDNAT

163. Snažil jsem se prozkoumat aktuální situaci lidstva a zjistit, kde jsou trhliny planety, kterou obýváme, a jaké jsou nejhlubší příčiny zhoršování životního prostředí. Ačkoli nám už tento pohled na skutečnost samu naznačuje směr potřebné změny a napovídá nám, jak činně reagovat, přece se nyní pokusím nastínit cesty dialogu, jež nám pomohou dostat se ze sebedestruktivní spirály, do níž se propadáme.

I. DIALOG O ŽIVOTNÍM PROSTŘEDÍ VEDENÝ V MEZINÁRODNÍ POLITICE

164. Od poloviny minulého století se přes mnohé těžkosti prosadila tendence vnímat planetu jako vlast a lidstvo jako národ, který obývá společný dům. Význam vzájemně propojeného světa nespočívá pouze v tom, že poznáváme dopad škodlivých důsledků života, výroby a spotřeby na všechny, ale především v tom, že se navrhovaná řešení mohou předkládat v globální perspektivě, a ne pouze z perspektivy ochrany zájmů některých zemí. Vzájemná závislost nás zavazuje k tomu, abychom uvažovali *o jediném světě, o společném projektu*. Sama vynalézavost uplatňovaná v obrovském vývoji technologií však nedokáže najít účinné formy mezinárodního

řízení zaměřeného na řešení závažných environmentálních a sociálních obtíží. K řešení základních problémů, které nemohou vyřešit opatření jednotlivých zemí, je nezbytná celosvětová součinnost, která povede například k plánování trvale udržitelného a diverzifikovaného zemědělství, k rozvoji obnovitelných a životní prostředí neohrožujících zdrojů energie, k podpoře účinnějšího využívání energie, k prosazení přiměřenějšího přerozdělování lesních a mořských zdrojů a k zajištění přísunu pitné vody pro všechny.

165. Víme, že technologie založené na silně znečišťujících fosilních palivech – zejména na uhlí, ale také na naftě a v menší míře též na plynu – musí být postupně a bezodkladně nahrazovány. Dokud neexistuje širší rozvoj obnovitelných energií, který by už dávno měl běžet, je legitimní volit méně škodlivé alternativy či sáhnout k přechodným řešením. Mezinárodní společenství však nedošlo k náležité shodě, pokud jde o odpovědnost těch, kteří mají nést větší náklady na přechod k jiným zdrojům energie. V posledních desetiletích vedly environmentální otázky k široké veřejné debatě, která v občanské společnosti vytvořila oblasti značného nasazení a velkorysé angažovanosti. Politika a průmysl reagují pomalu a neodpovídají výzvám světového rozměru. V tomto smyslu lze říci, že zatímco lidstvo postindustriální doby bude možná historicky připomínáno jako nejvíce nezodpovědné, lze si přát, aby se na lidstvo počátku 21. století mohlo vzpomínat proto, že s velkorysostí převzalo svou obrovskou odpovědnost.

166. Světové ekologické hnutí již ušlo dlouhou cestu, obohaceno úsilím mnoha organizací občanské společnosti. Není možné je zde všechny vyjmenovat, podobně jako není možné

popsat, čím přispěly do dějin, ale díky velkému nasazení se environmentální otázky stále výrazněji dostávají do veřejné agendy a trvale zvou k nadčasovým úvahám. Světové ekologické summity posledních let^[17] však na tato očekávání nebyly schopny odpovědět, neboť kvůli nedostatečné politické rozhodnosti nedospěly ke skutečně významným a účinným dohodám o celosvětové ochraně životního prostředí.

167. Za zmínku stojí Summit Země, který se konal v roce 1992 v Riu de Janeiru. Tam bylo řečeno, že „lidské bytosti stojí v centru úsilí o trvale udržitelný rozvoj“.¹ Prohlášení převzalo několik bodů Stockholmské deklarace (1972), která mimo jiné stanovila mezinárodní spolupráci v péči o ekosystém celé země, povinnost nést její ekonomické náklady pro ty, kdo znečišťují, a povinnost zvažovat environmentální dopad každého díla či projektu. Dalo si za cíl stabilizovat koncentraci skleníkových plynů v atmosféře, a zvrátit tak tendenci globálního oteplování. Summit též vypracoval agendu s akčním programem a konvenci o biologické rozmanitosti a deklaroval principy ohledně lesních zdrojů. Třebaže summit byl na svou dobu opravdu inovativní a prorocký, dohody byly uskutečňovány minimálně, protože nebyly zřízeny adekvátní kontrolní mechanismy, které by periodicky ověřovaly a sankcionovaly jejich nedodržování. Deklarované principy nadále vyžadují účinnou a okamžitou realizaci.

1 *Deklarace Summitu Země o životním prostředí a rozvoji* (Rio de Janeiro, 14. června 1992), Zásada 1.

[17] Encyklika shrnuje události do jejího data vydání (24. 5. 2015). Až poté se konala Klimatická konference v Paříži (30. 11. – 12. 12. 2015), která přijala Pařížskou dohodu. Vydání encykliky mělo vliv na její přijetí.

168. Mezi pozitivními zkušenostmi lze zmínit například Basilejskou úmluvu o nebezpečných odpadech, zavádějící systém ohlašování, závazné kvóty a kontrolu, jako též závaznou Úmluvu o mezinárodním obchodu s ohroženými živočišnými a rostlinnými druhy, která počítá s jejím efektivním uplatňováním a s mechanismy hodnocení. Díky Vídeňské úmluvě o ochraně ozonové vrstvy a jejímu uplatňování prostřednictvím Montrealského protokolu a jeho úprav vstoupil problém ztenčování ozonové vrstvy do fáze svého řešení.

169. Ve věci péče o biologickou rozmanitost a v souvislosti s rozšiřováním pouští byl pokrok mnohem menší. Co se týče klimatické změny, jsou výsledky velmi skromné. Redukce skleníkových plynů si vyžaduje poctivost, odvahu a odpovědnost, a to především ze strany nejmocnějších a nejvíce znečišťujících zemí. Konference OSN o trvale udržitelném rozvoji pojmenovaná Rio+20 (Rio de Janeiro 2012) vydala obsáhlou, leč neúčinnou závěrečnou deklaraci. Mezinárodní vyjednávání se nemohou výrazněji posouvat kupředu kvůli postoji těch zemí, které upřednostňují své národní zájmy před globálním společným dobrem. Ti, kdo ponесou důsledky, které se pokoušíme zastírat, budou připomínat tento nedostatek svědomí a odpovědnosti. Během sepisování této encykliky nabyla tato debata obzvláštní intenzity. My věřící nemůžeme neprosit Boha za pozitivní vývoj současných diskusí tak, aby budoucí generace nemusely trpět následky vleklého váhání.

170. Některé strategie ke snížení emisí znečišťujících skleníkových plynů usilují o uplatnění zásady „platit za škody musí znečišťovatel“, a to bez rozdílu, o jaký typ země se jedná.

Z toho plyne nebezpečí, že země s malými zdroji budou zatíženy povinností snížit tyto emise v podobné míře, jako se k tomu zavazují země průmyslové. Ukládání takovýchto opatření poškozuje právě chudé země, které se potřebují rozvíjet. Tímto způsobem je pod rouškou péče o životní prostředí páchána nová nespravedlnost. Také v tomto případě lezeme z louže pod okap. Jelikož se účinky klimatické změny budou projevovat dlouhou dobu, i když budou přijata přísná opatření, některé země s nedostatkem prostředků budou potřebovat pomoc k tomu, aby se adaptovaly na následky, které se už projevují a zasahují jejich ekonomiky. Je jisté, že odpovědnost je společná, avšak diferencovaná, protože, jak říkají bolívijsí biskupové, „země, které profitovaly z pokročilé industrializace za cenu enormních emisí skleníkových plynů, mají větší odpovědnost přispět na řešení problémů, které způsobily“.²

171. Strategie obchodování s „emisními povolenkami“ může poskytnout prostor k nové formě spekulací a neposlouží k redukcí globálních emisí znečišťujících plynů. Tento systém se jeví jako rychlé a snadné řešení, působí dojmem jistého nasazení za životní prostředí, avšak ve skutečnosti nepřináší žádnou radikální změnu, která by odpovídala okolnostem. Naopak, může být účelově zneužit k tomu, aby některé země i sektory udržovaly nadměrnou spotřebu.

172. Pro chudé země musí být prioritou vykořenění bídy a sociální rozvoj jejich obyvatel. Současně musí vzít v úvahu skandální úroveň spotřeby některých privilegovaných vrstev

² BOLÍVIJSKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: pastýřský list o životním prostředí a lidském rozvoji v Bolívii *El universo, don de Dios para la vida* (2012), 86.

vlastní populace a lépe bojovat proti korupci. Musí zajisté též rozvíjet méně znečišťující způsoby výroby energie, ale k tomu potřebují pomoc ze strany zemí, které dosáhly svého velkého rozvoje za cenu současného znečištění planety. Přímé využívání hojné solární energie vyžaduje zavedení takových mechanismů a forem pomoci, které rozvojovým zemím umožní přístup k transferu technologií, k technické asistenci a k finančním zdrojům. To se však vždy musí dít s přihlédnutím ke konkrétním podmínkám, protože „ne vždy je odpovídajícím způsobem zvážena kompatibilita těchto zařízení s kontextem, pro který jsou projektována“.³ Ve srovnání s rizikem klimatické změny by náklady byly nízké. Každopádně je to především etické rozhodnutí, které se zakládá na solidaritě mezi všemi národy.

173. Naléhavá je realizace mezinárodních dohod vzhledem ke skromné schopnosti místní správy účinně zasáhnout. Vztahy mezi státy mají chránit svrchovanost každého z nich, ale také určit společné postupy, aby se předešlo místním katastrofám, které by uškodily všem. Jsou zapotřebí globální regulační rámce, které ukládají povinnosti a brání nepříjemným akcím, jako je přesun vysoce znečišťující průmyslové výroby a odpadu mocnějšími zeměmi do chudších zemí.

174. Zmiňme také systém *governance*^[18] oceánů. Třebaže existují různé mezinárodní i regionální úmluvy, roztržitost a absence přísných mechanismů regulace, kontroly a sankcí

3 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A POKOJ: *Energia, Giustizia e Pace*, IV, 1, Città del Vaticano (2013), 56.

[18] *Governance* – rozumná správa, řízení a proces vládnutí najednou.

nakonec ohrožuje veškeré vynaložené úsilí. Narůstající problém odpadů v mořích a ochrany mořských oblastí nezávisle na národních hranicích i nadále představuje zvláštní výzvu. Potřebujeme zkrátka dohodu o režimech *governance* celé škály zmíněných globálních obecných dober.

175. Tataž logika, která ztěžuje přijímání drastických rozhodnutí k zvrácení tendence globálního oteplování, též znemožňuje dosáhnout cíl, jímž je vymýcení chudoby. Potřebujeme odpovědnější globální jednání, které bude sledovat jednak omezení znečišťování a zároveň povede k rozvoji chudých zemí i oblastí. I v jednadvacátém století se udržuje *governance* charakteristická pro minulou dobu, takže jen přihlížíme tomu, jak slábne moc národních států v důsledku toho, že ekonomicko-finanční organizace nadnárodní povahy směřují k ovládnutí politiky. Vzhledem k tomu se stává nezbytným rozvoj mocnějších a účinnějších mezinárodních institucí, které budou mít díky spravedlivým dohodám mezi národními vládami skutečnou autoritu a moc přistupovat k sankcím. Jak prohlásil Benedikt XVI. v rámci už rozvinuté sociální nauky církve: „Řídit světovou ekonomiku, obnovit ekonomiky zasažené krizí, a tak zabránit zhoršení současné situace, které by vedlo k ještě větším nerovnostem; vhodným způsobem zabezpečit celkové odzbrojení, dostatek jídla a mír; zajistit ochranu životního prostředí a regulovat migrační pohyby – to vše si naléhavě žádá existenci světové politické autority, která byla navržena již mým předchůdcem [svatým] Janem XXIII.“⁴ V této perspektivě nabývá diplomacie nebývalé důležitosti

⁴ BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 67: AAS 101 (2009), 700.

s cílem předejít těm nejzávažnějším problémům, které by nakonec zasáhly všechny.

II. DIALOGEM K NOVÉ NÁRODNÍ A LOKÁLNÍ POLITICE

176. Vítězové a poražení nejsou jenom mezi jednotlivými zeměmi, ale i mezi lidmi uvnitř jednotlivých chudých zemí. I tam je zapotřebí zjistit, kdo je za odpovědný. Otázky týkající se životního prostředí a ekonomického rozvoje proto už nelze klást jenom na základě rozdílů mezi zeměmi, ale vyžadují, aby se věnovala pozornost národním a lokálním politikám.

177. Vzhledem k možnosti nezodpovědného užívání lidských schopností nemůže žádný stát ignorovat svou odpovědnost za plánování, koordinaci, dohled a ukládání sankcí v rámci vlastního teritoria. Jak společnost plánuje a chrání svou budoucnost v situaci nepřetržitých technologických inovací? Faktorem, který působí jako účinný prostředek, je právo, jež stanovuje pravidla chování přijatelného z hlediska obecného dobra. Meze, které má ukládat zdravá, zralá a svrchovaná společnost, se týkají předvídavosti a obezřetnosti, přiměřené regulace, dozoru nad uplatňováním norem, boje proti korupci, účinné kontroly nad nežádoucími následky výrobních procesů a vhodných zásahů v případech blíže nespecifikovaných nebo potenciálních rizik. Rozvíjí se justice zaměřená na redukci znečišťujících účinků podnikatelských aktivit. Avšak politická a institucionální struktura zde není pouze proto, abychom zamezili špatným praktikám, nýbrž abychom podpořili ty dobré, abychom stimulovali tvořivost hledající nové cesty a usnadňovali osobní i kolektivní iniciativy.

178. Politika soustředěná na okamžité výsledky, podporovaná také společnostmi žijícími konzumním stylem, je nucena k dosahování rychlého, ale krátkodobého růstu. Vlády odpovídající na zájmy voličů nechtějí provokovat obyvatelstvo opatřeními, která by se mohla dotknout úrovně spotřeby nebo ohrozit zahraniční investice. Krátkozrakost při uplatňování moci brání tomu, aby se součástí veřejné agendy vlád stala prozíravá politika ochrany životního prostředí. Zapomíná se tak, že „čas je nadřazen prostoru“;⁵ že jsme vždy plodnější, když se snažíme spouštět procesy než ovládat prostory moci. Politická velikost se projevuje tehdy, když se v těžkých chvílích jedná na základě velkých principů a myslí se na dlouhodobé společné dobro. Politické moci se nedaří zhostit se této povinnosti v rámci národního projektu.

179. Na některých místech se rozvíjejí družstva využívající energie z obnovitelných zdrojů, což umožňuje lokální soběstačnost, a dokonce i prodej nadprodukce. Tento jednoduchý příklad ukazuje, že zatímco současné světové zřízení není schopné převzít odpovědnost, místní správy jsou schopné to dokázat. A právě zde se může zrodit hlubší vědomí odpovědnosti, silný smysl pro společenství, zvláštní schopnost pečovat a velkoryseji tvořit, hluboká láska ke své vlastní zemi, jakož i ochota myslet na to, co zanecháme dětem a vnoučatům. Tyto hodnoty mají hluboké kořeny v domorodých populacích. Jelikož se právo z důvodu korupce někdy jeví jako nedostatečné, obyvatelstvo vytváří tlak na politická rozhodnutí. Společnost musí prostřednictvím nevládních

5 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 222: AAS 105 (2013), 1111 [česky Praha, Paulínky 2013].

organizací a občanských sdružení nutit vlády, aby tvořily přísnější normy, postupy a kontroly. Jestliže občané nekontrolují národní, regionální a komunální politiku, není možné čelit environmentálním škodám. Na druhé straně obecní legislativa může být ještě účinnější, pokud existuje shoda mezi sousedícími komunitami ohledně politik týkajících se ochrany životního prostředí.

180. Nelze pomýšlet na uniformní recepty, protože každá země má specifické problémy a omezení. Pravdou je také, že politický realismus může požadovat přechodná opatření a technologie, na ty však musí vždy navazovat návrh a přijetí postupných závazných opatření. Současně je však mnoho práce i na národní a lokální úrovni, například prosazování forem energetických úspor. S tím souvisí i podpora průmyslové výroby, která vykazuje maximální energetickou účinnost a minimální spotřebu surovin, přičemž se z trhu stahují energeticky málo účinné nebo více znečišťující produkty. Můžeme též zmínit dobrou organizaci přepravy nebo způsoby stavění a regenerace budov, které vedou ke snížení spotřeby energie a úrovně znečištění. Na druhé straně se lokální politické působení může zaměřit na snižování spotřeby, na vývoj hospodaření s odpady a na jejich recyklaci, na ochranu určitých živočišných a rostlinných druhů a na plánovanou diverzifikaci zemědělství s vhodnými osevními postupy. Je možné podporovat zlepšování zemědělství v chudých zemích prostřednictvím investic do venkovských infrastruktur, do organizace místního nebo národního trhu, do zavlažovacích systémů či do rozvoje trvale udržitelné agrární techniky. Je možné podporovat formy spolupráce nebo společné organizace, které budou

hájit zájmy drobných výrobců a chránit lokální ekosystémy před drancováním. Je mnoho věcí, které lze udělat!

181. Nutná je zde plynulá návaznost, a proto nelze měnit politiku související s klimatickou změnou a s ochranou životního prostředí pokaždé, když nastoupí nová vláda. Výsledky vyžadují mnoho času a jsou spojené s bezprostředními náklady, přičemž nemohou být viditelné v rámci volebního období jedné vlády. Proto bez tlaku obyvatel a institucí bude vždy existovat neochota k zásahům, a to zvláště tehdy, když je třeba řešit naléhavé záležitosti. Politik, který přijímá tuto odpovědnost i s cenou, kterou je třeba zaplatit, nejedná podle logiky výkonu a okamžitého výsledku současné ekonomiky a politiky. Bude-li mít naopak odvalu výše uvedenou odpovědnost přijmout, bude moci znovu zakusit důstojnost, kterou mu jako člověku dal Bůh, a zanechá po sobě v dějinách svědectví velkorysé odpovědnosti. Je třeba dát větší prostor zdravé politice, která je schopná reformovat instituce, koordinovat je a zavádět do nich dobré praktiky, jež umožní čelit nepřístojným tlakům a netečnosti. Nicméně je třeba dodat, že i ty nejlepší mechanismy nakonec podlehnou, pokud jim chybí velké cíle, hodnoty a smysluplné humanistické uvažování, jež dovede každé společnosti propůjčit šlechetné a velkorysé zacílení.

III. DIALOG A TRANSPARENTNOST V ROZHODOVACÍCH PROCESECH

182. Abychom mohli předvídat, jaký environmentální dopad budou mít podnikatelské aktivity a projekty, je třeba transparentních politických procesů, které jsou otevřeny dialogu. Korupce, která zakrývá skutečný environmentální dopad nějakého projektu výměnou za určité výhody, často vede k pochybným dohodám, které se vyhýbají povinnosti poskytovat informace a vést důkladnou debatu.

183. Vyhodnocení vlivů na životní prostředí by nemělo následovat až po vypracování výrobního projektu či jakékoli politiky, plánu či programu. Má se s ním pracovat hned od začátku a musí být vypracováno interdisciplinárním a transparentním způsobem, který je nezávislý na jakémkoli ekonomickém či politickém tlaku. Musí být spojeno s analýzou pracovních podmínek a s možnými účinky na fyzické a mentální zdraví osob, na lokální ekonomiku a na bezpečnost. Tak je možné mnohem realističtěji předvídat ekonomické výsledky, počítat s různými možnými scénáři a eventuálně předjímat potřebnou větší investici, jež by vyřešila nežádoucí účinky, kterým je možné předejít. Vždy je nutné dospět ke konsenzu mezi různými sociálními aktéry, kteří mohou nabídnout různé pohledy, řešení a alternativy. V debatě však musí dostat privilegovaný prostor místní obyvatelé, kteří si kladou otázku, co chtějí pro sebe a pro své děti, a mohou brát v úvahu cíle, které přesahují okamžitý ekonomický zájem. Je zapotřebí opustit ideu „zásahů“ do životního prostředí a poskytnout prostor politikám, které vyvinou a projednají všechny zainteresované strany.

Participace vyžaduje, aby byli všichni patřičně informováni o různých aspektech i o různých rizicích a možnostech, a neredukuje se jen na počáteční rozhodování o nějakém projektu, ale vyžaduje též mechanismy neustálé kontroly a monitorování. Ve vědeckých a politických diskusích je potřebná upřímnost a pravda. Nestačí se omezovat pouze na to, co je nebo není dovoleno legislativou.

184. Když se vyskytnou případná environmentální rizika, která se týkají současného nebo budoucího společného dobra, vyžaduje tato situace, „aby se rozhodnutí činila na základě srovnání předpokládaných rizik a prospěchu v případě každé zvolené alternativy“.⁶ To platí především tehdy, když nějaký projekt může způsobit nárůst spotřeby přírodních zdrojů, nárůst emisí a znečištění, zvýšenou produkci odpadů nebo významnou změnu v krajině či v lokalitě výskytu chráněných druhů nebo ve veřejném prostoru. Některé projekty, které nejsou podloženy důkladnou analýzou, mohou hluboce ovlivnit kvalitu života na daném místě, a to z rozličných příčin – například nepředpokládaná hlučnost, omezení výhledu, ztráta kulturních hodnot, účinky využití nukleární energie. Konzumní kultura, která upřednostňuje krátkodobé a soukromé zájmy, může favorizovat příliš rychlé procedury nebo podporovat zatajování informací.

185. V každé diskusi ohledně nějaké podnikatelské aktivity by se měla položit řada otázek, aby se rozlišilo, zda povede k opravdovému integrálnímu rozvoji: Za jakým účelem?

⁶ PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 469 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

Z jakého důvodu? Kde? Kdy? Jakým způsobem? Na koho je zaměřena? Jaká jsou rizika? Za jakou cenu? Kdo platí náklady a jak to učiní? V tomto šetření musí mít některé otázky prioritu. Víme například, že voda je omezeným nepostradatelným zdrojem a zároveň představuje základní právo, které je podmínkou k uplatňování jiných lidských práv. To je nezpochybnitelné a přesahuje každou jinou analýzu environmentálního dopadu v nějaké oblasti.

186. V deklaraci z Ria z roku 1992 se tvrdí, že „tam, kde hrozí vážné nebo nezvratné škody, nedostatek dokonalých vědeckých jistot nemůže představovat důvod k tomu, aby se prodlévalo s přijetím účinných opatření“,⁷ která zabrání zhoršení životního prostředí. Tento princip „předběžné opatrnosti“ umožňuje ochranu těch nejslabších, kteří mají málo prostředků k tomu, aby se hájili a zajistili si nevyvratitelné důkazy. Pokud objektivní informace naznačují hrozbu vážných a nezvratných škod, i kdyby neexistoval neoddiskutovatelný důkaz, musí být jakýkoli projekt zastaven nebo modifikován. Tímto způsobem se obrací důkazní břemeno, takže v těchto případech je třeba předkládat objektivní a rozhodující důkaz o tom, že navrhovaná aktivita nezpůsobí závažné škody životnímu prostředí nebo těm, kteří ho obývají.

187. To neznamená stavět se proti jakékoli technologické inovaci, která vede ke zlepšení kvality života obyvatel. V každém případě však ziskovost nesmí být jediným kritériem, které se zohledňuje, a ve chvíli, kdy se na základě vývoje informací vyskytnou nová fakta ke zvážení, musí dojít k novému

⁷ Deklarace z Ria de Janeiro o životním prostředí a rozvoji (14. června 1992), Zásada 15.

hodnocení za účasti všech zainteresovaných stran. Výsledkem diskuse může být rozhodnutí nepokračovat v projektu, mohla by jím však být i jeho modifikace nebo vypracování alternativních návrhů.

188. V otázkách týkajících se životního prostředí existují diskuse, v nichž je těžké dospět ke konsenzu. Ještě jednou poznamenávám, že církve si ani neosobuje právo definovat vědecké otázky, ani se nesnaží nahrazovat politiku, ale zve k čestné a transparentní debatě, aby partikulární potřeby nebo ideologie neškodily společnému dobru.

IV. POLITIKA A EKONOMIKA V DIALOGU ZA LIDSKOU PLNOST

189. Politika se nesmí podřizovat ekonomice a ekonomika se nesmí podřizovat diktátu a výkonnostnímu paradigmatu technokracie. Když dnes uvažujeme o společném dobru, nevyhnutelně potřebujeme, aby politika a ekonomika společně a s rozhodností začaly sloužit životu, a to zejména lidskému. Záchrana bank za každou cenu, za niž platí především ti nevinní, přičemž chybí pevné rozhodnutí k revizi a reformě celého systému, potvrzuje absolutní vládu financí, která nemá budoucnost a po zdlouhavém a nákladném zdánlivém zachraňování může pouze plodit nové krize. Finanční krize z let 2007–2008 byla příležitostí k rozvinutí nové ekonomiky, která by byla pozornější k etickým principům a k novému regulování spekulativní finanční aktivity a virtuálního kapitálu. Nevyskytla se však žádná reakce, která by vedla k přehodnocení zastaralých kritérií, která i nadále řídí svět. Výroba není

vždy racionální a často je vázána na ekonomické proměnné, které přisuzují produktům cenu, jež neodpovídá jejich reálné hodnotě. To často určuje nadprodukcí některého zboží s environmentálním dopadem, který není nutný a současně poškozují mnohé regionální ekonomiky.⁸ Finanční bublina bývá obvykle též bublinou v produkci. V konečném důsledku to, co se rozhodně neřeší, je problém reálné ekonomiky, která umožňuje diverzifikaci a zlepšování výroby, adekvátní fungování podniků, rozvoj malého a středního podnikání, jež vytváří pracovní příležitosti, a podobně.

190. V tomto kontextu je třeba vždy připomínat, že „ochrana životního prostředí nemůže být zajištěna pouze na základě finanční kalkulace nákladů a výnosů. Životní prostředí je jedním ze statků, které tržní mechanismy nejsou s to odpovídajícím způsobem chránit nebo rozvíjet.“⁹ Ještě jednou, je třeba vyvarovat se magického pojetí trhu, které má sklon domnívat se, že problémy se vyřeší pouze zvýšením zisku podniků nebo jednotlivců. Je realistické očekávat, že ten, kdo je posedlý maximalizací zisku, se zastaví, aby uvažoval o environmentálních dopadech, které zanechá dalším generacím? V systému výnosů není prostor k uvažování o rytmech přírody, o jejich cyklech rozkladu a regenerace a o komplexitě ekosystémů, které mohou být lidským zásahem těžce narušeny. Navíc když se mluví o biodiverzitě, nanejvýš se o ní uvažuje jako o rezervě ekonomických zdrojů, které by se dalo využít, ale

8 Stov. MEXICKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE. BISKUPSKÁ KOMISE PRO SOCIÁLNÍ PASTORACI: *Jesucristo, vida y esperanza de los indígenas y campesinos* (14. ledna 2008).

9 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 470 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

nebere se seriózně v úvahu reálná hodnota věcí, jejich význam pro lidi a kultury, pro zájmy a potřeby chudých.

191. Jsou-li kladeny tyto otázky, někteří reagují obviněním, že za nimi je iracionální nárok zastavit pokrok a lidský rozvoj. Musíme se však přesvědčit, že zpomalení rytmu výroby a spotřeby může dát prostor jinému způsobu pokroku a rozvoje. Snahy o trvale udržitelné využívání přírodních zdrojů nejsou zbytečnou útratou, ale investicí, která může nabídnout jiné střednědobé ekonomické výhody. Nejsme-li ve svém pohledu omezení, objevíme, že promyšlená diverzifikovanější výroba s menším dopadem na životní prostředí může být velmi výnosná. Jde o to, aby se otevřela cesta různým příležitostem, které nepředstavují zastavení lidské kreativity a lidského snu o pokroku, ale spíše usměrňují tuto energii novým způsobem.

192. Tvořivější a lépe zaměřený rozvoj produkce by například mohl vyrovnat nerovnost mezi nadměrnými technologickými investicemi do spotřeby a nedostatečnými investicemi do řešení naléhavých problémů lidstva. Mohl by vytvořit inteligentní a výnosné formy opětovného využití, obnovení funkčnosti a recyklace. Mohl by zlepšit energetickou účinnost měst a tak dále. Diverzifikace produkce skýtá lidské inteligenci obrovské možnosti tvorby a inovace, přičemž chrání životní prostředí a vytváří víc pracovních příležitostí. Taková tvořivost by byla rozkvětem lidské vznešenosti, neboť bychom se snažili inteligentně, odvážně a odpovědně podporovat udržitelný a spravedlivý rozvoj v rámci širšího pojetí kvality života. Naopak méně důstojné, méně tvořivé a povrchnější je trvat na způsobech drancování přírody jen proto, aby se nabízely nové možnosti spotřeby a okamžitého zisku.

193. Každopádně, jestliže v některých případech trvale udržitelný rozvoj vyžaduje nové způsoby růstu, v jiných případech – tváří v tvář nenasytnému a nezodpovědnému rozmachu mnoha uplynulých desetiletí – je zapotřebí uvažovat také o tom, aby se poněkud zpomalil krok, aby se stanovila některá rozumná omezení, a dokonce abychom couvli dřív, než bude příliš pozdě. Víme, že chování těch, kteří stále více konzumují a ničí, je neúnosné, zatímco jiní nemohou žít v souladu s vlastní lidskou důstojností. Proto nastal čas přijmout jistý pokles místo růstu v některých částech světa, čímž se zajistí zdroje, aby bylo možné zdravě růst v jiných částech. Benedikt XVI. říkal, že „je nezbytné, aby technologicky rozvinuté společnosti byly ochotny podporovat jednání, které se vyznačuje střídavostí, přičemž omezí svou spotřebu energie a zlepší podmínky jejího využívání“.¹⁰

194. Aby povstaly nové formy pokroku, potřebujeme „změnit model globálního rozvoje“,¹¹ což vede k odpovědné úvaze „nad smyslem ekonomiky a jejím cílem, abychom napravili její dysfunkce a překroucení“.¹² Nestačí kompromisně smířovat péči o přírodu s finančním ziskem nebo zachování životního prostředí s pokrokem. V této souvislosti jsou kompromisní řešení pouze malým oddálením katastrofy. Jde zkrátka o nové definování toho, co je pokrok. Technologický a ekonomický rozvoj, který nezanechává lepší svět a opravdovou vyšší kvalitu života, nemůže být považován za pokrok. Na druhé straně se mnohokrát v kontextu rostoucí

10 BENEDIKT XVI.: *Poselství ke Světovému dni míru 2010*, 9: AAS 102 (2010), 46.

11 Ibid.

12 Ibid., 5.

ekonomiky snižuje reálná kvalita života osob v důsledku devastace životního prostředí, nízké kvality potravinových produktů nebo vyčerpání některých zdrojů. Řeči o udržitelném růstu se v tomto kontextu nezřídka stávají prostředkem k odvádění pozornosti a ospravedlňování, takže ekologická problematika je pohlcena logikou finančnictví a technokracie, čímž se sociální a ekologická odpovědnost podniků víceméně redukuje na záležitosti marketingu a image.

195. Princip maximalizace zisku, který má sklon izolovat se od jakéhokoli jiného uvažování, je zásadním překroucením ekonomiky. Pokud se zvyšuje produkce, je malý zájem o to, že se produkuje na úkor budoucích zdrojů nebo zdravého životního prostředí. Pokud vykácení lesa zvýší produkci, nikdo ve svých počtech neměří ztrátu, s níž je spojeno zrušení daného území, destrukce biodiverzity nebo zvýšené znečištění. Znamená to, že podniky hromadí zisky, přičemž kalkulují a platí pouze minimální část nákladů. Za etické lze považovat pouze takové jednání, při němž se vynakládá veškeré úsilí „na transparentní ocenění ekonomických a sociálních nákladů spojených s užíváním společných přírodních zdrojů a na to, aby břemeno těchto nákladů plně nesli ti, kdo z nich mají prospěch, a nikoli ostatní obyvatelé nebo budoucí generace“.¹³ Účelová racionalita, která nabízí pouze statickou analýzu skutečnosti v zájmu momentálních potřeb, se uplatňuje jak tehdy, když zdroje přiděluje trh, tak i tehdy, když to činí stát, jenž všechno plánuje.

13 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 50: AAS 101 (2009), 686.

196. Jaké je místo politiky? Připomeňme princip subsidiarity, který zaručuje svobodu k rozvoji aktuálních schopností na všech úrovních, ale současně též vyžaduje větší odpovědnost vůči společnému dobru ze strany toho, kdo disponuje větší mocí. Je pravdou, že některé ekonomické sektory dnes mají větší moc než samotné státy. Nelze však ospravedlnit ekonomiku bez politiky, která není s to osvojit si logiku schopnou zvládat různé aspekty současné krize. Logika, která neposkytuje prostor upřímné starosti o životní prostředí, je toutéž logikou, v níž chybí prostor pro starost o integraci těch nejzranitelnějších, protože „za stávajícího modelu zdůrazňujícího soukromý úspěch se nejeví smysluplným investovat tak, aby si neúspěšní, slabí či méně obdaření mohli v životě razit cestu“.¹⁴

197. Potřebujeme politiku, která uvažuje v širokých perspektivách, která uskutečňuje nový integrální přístup a zahrnuje do interdisciplinárního dialogu různé aspekty krize. Mnohokrát je sama politika zodpovědná za svou vlastní nevěrohodnost z důvodu korupce a nedostatku kvalitních veřejných strategií. Neplní-li stát svůj vlastní úkol na nějakém svém území, mohou se vyskytnout jisté ekonomické skupiny, které se vydávají za dobrodince, mají reálnou moc, cítí se oprávněnými nezachovávat pravidla, a dokonce i poskytovat prostor různým formám organizované kriminality, obchodování s lidmi, obchodu s drogami a násilí, které se těžko vykořeňují. Pokud politika není schopna skoncovat s touto zvrácenou logikou a navíc se

¹⁴ Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 209: AAS 105 (2013), 1107 [česky Praha, Paulínky 2013].

nevymaní z bezvýznamných diskusí, ani nadále nebude s to řešit velké problémy lidstva. Strategie reálné změny vyžaduje nové promyšlení celkových procesů, neboť nestačí zabývat se povrchními ekologickými úvahami, když není kritice vystavena logika, která stojí za současnou kulturou. Zdravá politika by měla být s to přijmout tuto výzvu.

198. Politika a ekonomika mají sklon navzájem se obviňovat, kdo může za chudobu a devastaci životního prostředí. Očekává se však od nich, aby uznaly své chyby a našly formy interakce zaměřené na společné dobro. Zatímco jedni se plahočí pouze za ekonomickým ziskem a druzí jsou posedlí pouze uchováním nebo rozšiřováním své moci, zůstávají nám jen války nebo pochybné dohody, v nichž to, co obě strany nejméně zajímá, je zachování životního prostředí a péče o nejslabší. I zde platí princip, že „jednota je nadřazena konfliktu“.¹⁵

V. SVĚTOVÁ NÁBOŽENSTVÍ V DIALOGU S VĚDAMI

199. Nelze tvrdit, že empirické vědy kompletně vysvětlí život, vnitřní podstatu všech tvorů a celek skutečnosti. To by znamenalo nepatřičně překračovat vymezené metodologické hranice. Uvažuje-li se v tomto úzkém rámci, vytrácí se estetická citlivost, poezie, a dokonce i schopnost rozumu uchopit smysl a cíl věcí.¹⁶ Chci připomenout, „že klasické

15 Ibid., 228: AAS 105 (2013), 1113.

16 Srov. encyklika *Lumen fidei* (29. června 2013), 34: AAS 105 (2013), 577: „Světlo víry, díky svému spojení s pravdou lásky, není cizí hmotnému světu, protože láska je vždy prožívána v těle i v duši. Světlo víry je vtělené světlo, jež vychází ze zářivého Ježíšova

náboženské texty vykládají smysl věcí pro všechny doby a že mají motivační potenciál, který otevírá stále nové obzory [...]. Je rozumné a inteligentní pokládat tyto spisy za tmářské jenom proto, že vznikly v kontextu náboženské víry?¹⁷ Bylo by zjednodušující domnívat se, že etické principy se mohou představovat čistě abstraktně, nezávisle na jakékoliv souvislosti. To, že jsou formulovány náboženským jazykem, jim neubírá na hodnotě ve veřejné debatě. Etické principy, které je rozum schopen postihnout, se mohou vyskytovat pokaždé v různém hávu a vyjadřovat se rozličným jazykem, a to i náboženským.

200. Na druhou stranu, jakékoli technické řešení, které vědy podávají, nebude moci vyřešit závažné problémy lidstva, pokud lidstvo ztratí směr a zapomene na ušlechtilé důvody, které umožňují vzájemné soužití, obět, dobrotu. V každém případě je zapotřebí apelovat na věřící, aby žili v souladu se svou vírou a nepopírali ji svými skutky. Je potřeba naléhat na to, aby se věřící znovu otevírali Boží milosti a čerpali z hlubin svého přesvědčení o lásce, spravedlnosti a míru. Jestliže nás špatné chápání našich principů vedlo k tomu, že jsme někdy omlouvali zneužívání přírody nebo despotickou vládu lidské bytosti nad stvořením, nebo nás dovedlo k válkám, nespravedlnosti a násilí, musíme jako věřící uznat, že jsme tímto způsobem byli nevěrní pokladu moudrosti, který bychom

života. Osvěcuje také hmotu, má důvěru v její řád a uznává, že se v ní otevírá cesta harmonie a stále hlubšího porozumění. Víra je tak prospěšná pro vědecký pohled: vybízí vědce, aby zůstával otevřený vůči skutečnosti v celém jejím nevyčerpitelném bohatství. Víra probouzí kritické vědomí, neboť brání vědě spokojit se jen s vlastními formulacemi a pomáhá jí pochopit, že příroda je vždy přesahuje. Tím, že vybízí k úžasu před tajemstvím stvoření, rozšiřuje víra obzory rozumu, aby lépe objasňoval svět, jenž je přístupný vědeckému bádání.“

17 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 256: AAS 105 (2013), 1123 [česky Praha, Paulínky 2013].

měli střežit. Kulturní omezení různých historických období mnohokrát ovlivňovala toto povědomí o vlastním etickém a duchovním dědictví, avšak právě návrat k vlastním pramenům umožňuje náboženským vyznáním, aby lépe odpovídala na aktuální potřeby.

201. Většina obyvatel planety se prohlašuje za věřící, a to by mělo náboženská vyznání vést k tomu, aby vstupovala do vzájemného dialogu zaměřeného na péči o přírodu, na obranu chudých, na budování sítě vzájemné úcty a bratrství. Nezbytný je také dialog mezi samotnými vědami vzhledem k tomu, že každá je zvyklá uzavírat se do mezí vlastního slovníku a specializace a má tendenci izolovat a absolutizovat vlastní vědění. Brání to odpovídajícímu vyrovnání se s problémy životního prostředí. Stejně tak nezbytný je otevřený a uctivý dialog mezi různými ekologickými hnutími, mezi nimiž nechybí ideologické boje. Závažnost ekologické krize od nás všech vyžaduje, abychom mysleli na společné dobro a kráčeli po cestě dialogu, k němuž je potřebná trpělivost, askeze a velkorysost; mějme vždy na paměti, že „realita je důležitější než idea“.¹⁸

18 Ibid., 231.

KAPITOLA ŠESTÁ

ÉKOLOGICKÁ VÝCHOVA A SPIRITUALITA

202. Mnoho věcí musí změnit své směřování, ale především se potřebuje změnit samo lidstvo. Chybí mu vědomí společného původu, vzájemné sounáležitosti a společně sdílené budoucnosti. Toto základní povědomí by umožnilo zrod nových přesvědčení, nových postojů a životních stylů. Vystává tak velká kulturní, duchovní a výchovná výzva, která bude vyžadovat dlouhé obrodné procesy.

I. ZAMĚŘIT SE NA JINÝ STYL ŽIVOTA

203. Jelikož trh tíhne k vytváření nutkavého konzumistického mechanismu zajišťujícího odbyt svým produktům, jsou lidé strháváni do víru zbytečného nakupování a utrácení. Tento nutkavý konzumismus je subjektivním odrazem technicko-ekonomického paradigmatu. Dochází k tomu, co naznačoval již Romano Guardini: člověk „přijímá užitkové předměty a životní formy, jak mu je vnucuje racionální plánování a normovaná strojová výroba, a činí to s pocitem, že je to tak celkem rozumné a správné“.¹ Toto paradigma namlouvá všem, že jsou svobodní, dokud si uchovají domnělou svobodu

1 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku*, s. 49 (česky Praha, Vyšehrad 1992).

konzumovat, ačkoli ve skutečnosti mají svobodu ti, kdo tvoří onu menšinu, která drží ekonomickou a finanční moc. V tomto zmatku nenalezlo postmoderní lidstvo nové porozumění sobě samému, aby se mohlo zorientovat, a prožívá tento nedostatek identity s úzkostí. Máme příliš mnoho prostředků k nemnohým a pokřiveným cílům.

204. Aktuální situace světa „vzbuzuje pocit nestability a nejistoty, který zas plodí formy kolektivního egoismu“.² Když se lidská osoba vztahuje pouze k sobě samé a izoluje se ve svém vědomí, jen roste v nenasatnosti. Čím více se vyprazdňuje srdce člověka, tím více potřebuje kupovat, vlastnit a konzumovat věci. Zdá se, že v této souvislosti nemá skutečnost žádné meze. Ani opravdové obecné dobro v tomto horizontu neexistuje. Pokud bude takovýto typ člověka ve společnosti převažovat, budou zásady respektovány pouze do té míry, do jaké nebudou odporovat jeho potřebám. Proto myslíme nejenom na možnosti hrozných klimatických jevů či velkých přírodních pohrom, ale také na katastrofy způsobené sociálními krizemi, protože posedlost konzumním životním stylem, zvláště pokud si jej mohou dovolit jen málokterí, může vyvolat jenom násilí a vzájemné ničení.

205. Nicméně není všechno ztraceno, protože lidské bytosti, které jsou schopny až do krajnosti se ničit, se mohou též přemoci, opět se rozhodnout pro dobro a obnovit se – nezávisle na jakékoli psychologické či sociální podmíněnosti, která je jim vnucována. Jsou schopny čestně na sebe pohlédnout, pocítit znechucení a vydat se novými cestami k pravé

2 JAN PAVEL II.: *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 1: AAS 82 (1990), 147.

svobodě. Neexistují žádné systémy, které by mohly zcela přehlubit otevřenost dobru, pravdě a kráse či schopnost reagovat, kterou Bůh nadále vzbuzuje v hloubi našich srdcí. Každou osobu tohoto světa žádám, aby nezapomínala na tuto svou důstojnost, kterou jí nikdo nemá právo vzít.

206. Změna životního stylu by mohla vyvinout zdravý tlak na ty, kdo mají politickou, ekonomickou a sociální moc. K tomu dochází, když jsou hnutí spotřebitelů schopna docílit toho, že se jisté produkty přestanou kupovat. Tímto způsobem efektivně ovlivňují jednání podniků a nutí je k tomu, aby braly v úvahu environmentální dopad a způsoby výrob. Je skutečností, že když má způsob jednání spotřebitelů dopad na zisk, jsou podniky nuceny produkovat jiným způsobem. To nám připomíná společenská odpovědnost spotřebitelů. „Nakupování je vždy mravní, a nejen ekonomický úkon.“³ Proto se dnes „téma zhoršování životního prostředí týká jednání každého z nás“.⁴

207. Charta Země nás všechny vybízela k tomu, abychom za sebou nechali fázi sebedestrukce a začali znovu, ale dosud jsme nerozvinuli všeobecné vědomí, které by to umožňovalo. Proto se odvažují předložit tuto cennou výzvu znovu: „Jako nikdy předtím v dějinách nás společný osud vyzývá k hledání nového začátku. [...] Nechť je naše doba vzpomínána jako procitnutí k nové účtě k životu, jako pevné

3 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 66: AAS 101 (2009), 699.

4 BENEDIKT XVI.: *Poselství ke Světovému dni míru 2010*, 11: AAS 102 (2010), 48.

rozhodnutí dosáhnout udržitelnosti, jako urychlení zápasu o právo a mír i jako radostná oslava života.“⁵

208. Vždy je možné rozvinout novou schopnost vycházet ze sebe směrem k druhým. Bez ní člověk neuznává vlastní hodnotu druhých tvorů, nemá zájem pečovat o něco ve prospěch druhých, chybí mu schopnost stanovit si hranice, aby nezpůsobil utrpení nebo narušení toho, co je kolem nás. Základní postoj sebepřekročení, který rozbíjí izolované a na sebe orientované vědomí, je kořenem, který umožňuje péči o druhé a o životní prostředí, a dává zrod mravnímu jednání, jež bere v úvahu vnější dopad každého úkonu a každého osobního rozhodnutí na naše okolí. Jsme-li schopni překonávat individualismus, můžeme skutečně vytvářet alternativní životní styl a ve společnosti bude možná zásadní změna.

II. VYCHOVÁVAT KE SMLOUVĚ MEZI LIDSTVEM A ŽIVOTNÍM PROSTŘEDÍM

209. Vědomí závažnosti kulturní a ekologické krize se musí projevovat novými návyky. Mnozí vědí, že současný pokrok a prosté hromadění statků a potěšení nedokážou naplnit lidské srdce smyslem a radostí, avšak necítí se schopni zřít se toho, co jim trh nabízí. V zemích, které by měly vykazovat největší změny spotřebitelského chování, mají mladí lidé novou ekologickou citlivost a velkorysého ducha a mnozí z nich obdivuhodným způsobem bojují za ochranu životního prostředí, avšak vyrůstali v prostředí nadměrné spotřeby

5 Charta Země, Haag (29. června 2000).

a blahobytu, který ztěžuje proces osvojování jiných návyků. Proto stojíme před výchovnou výzvou.

210. Environmentální výchova postupně rozšířila své cíle. Byla-li na počátku velmi soustředěna na vědecké informace, na růst povědomí o rizicích pro životní prostředí a na schopnost jim předcházet, nyní má sklon zahrnovat i kritický odstup vůči modernistickým „mýtům“ založeným na účelovém uvažování (individualismus, neomezený pokrok, konkurence, konzumismus, trh bez jakýchkoli pravidel) a též obnovovat ekologickou rovnováhu na různých úrovních: na vnitřní úrovni ve vztahu k sobě samým, na úrovni solidarity s druhými, na přirozené úrovni ve vztahu se všemi živými bytostmi a na duchovní úrovni ve vztahu k Bohu. Environmentální výchova by nás měla uschopnit k onomu skoku do Tajemství, z něhož ekologická etika vyvozuje svůj nejhlubší smysl. Existují přece vychovatelé, kteří jsou schopni sestavovat pedagogické postupy environmentální etiky tak, aby účinně pomáhaly růst v solidaritě, v odpovědnosti a v péči založené na soucitu.

211. Tato výchova povoláná vytvářet „ekologické občanství“ se nicméně občas omezuje na poskytování informací a nedokáže vést k formování návyků. Existence zákonů a norem z dlouhodobého hlediska nestačí omezit špatné jednání, třebaže existuje účinná kontrola. K tomu, aby právní norma působila podstatné a trvalé účinky, je nezbytné, aby ji většina společnosti na základě vhodných motivací přijala a reagovala na ni osobní proměnou. Pouze na základě kultivace solidních ctností je možné darovat se v nasazení za životní prostředí. Jestliže se někdo – ačkoli mu jeho ekonomické podmínky umožňují spotřebovat a utrácet víc – radši přiblékne místo

toho, aby zapnul topení, znamená to, že si osvojil přesvědčení a způsoby prospěšné ochraně životního prostředí. Je velmi ušlechtilé osvojovat si úkol ochrany stvoření v drobných každodenních úkonech a je úžasné, když je výchova dovede tak motivovat, že se stanou životním stylem. Výchova k environmentální odpovědnosti může vést k mnohým postojům, které mají přímý a důležitý dopad na ochranu životního prostředí – jako například omezování použití plastových či papírových materiálů, omezení spotřeby vody, třídění odpadu, vaření pouze takového množství pokrmů, které se stačí spotřebovat, ochrana jiných živých tvorů, využívání veřejné dopravy nebo sdílení stejného vozidla s vícero cestujícími, sázení stromů, zhášení zbytečného osvětlení a tak dále. Toto všechno je součástí velkorysé a důstojné kreativity, která ukazuje tu nejlepší stránku lidské bytosti. Když ze svého hlubokého přesvědčení radši opětovně použijeme nějakou věc místo toho, abychom se jí rychle zbavili, může to být skutek lásky, který vyjadřuje naši důstojnost.

212. Nesmíme si myslet, že tyto snahy svět nezmění. Takové skutky šíří ve společnosti dobro, které vždy ponese ovoce nezávisle na tom, co jsme schopni vidět, protože vzbuzují v lůně této země dobrotu, která má vždy tendenci šířit se – někdy i neviditelně. Takové způsoby jednání nám navíc navracejí vědomí naší vlastní důstojnosti, vedou nás k větší existenciální hloubce a umožňují nám zakoušet, že má cenu žít na tomto světě.

213. Výchovná prostředí jsou různá: škola, rodina, sdělovací prostředky, katecheze a jiné. Dobrá školní výchova v dětství a dospívání zasévá semena, která mohou přinášet plody celý život. Chci však zdůraznit ústřední význam rodiny, protože „je

místem, v němž může být život, dar Boží, přiměřeně přijímán a chráněn před nejrůznějšími útoky, jimž je vystaven, a kde se může rozvíjet v souladu s požadavky opravdového lidského růstu. Oproti takzvané kultuře smrti představuje rodina sídlo kultury života.⁶ V rodině se formují první návyky lásky a péče o život, jako je například správné používání věcí, pořádek a čistota, respektování místního ekosystému a ochrana všech tvorů. Rodina je místem integrální formace, kde se rozvíjí různé vzájemně vnitřně propojené aspekty osobního zrání. V rodině se učíme bez panovačnosti prosit o dovolení, říkat „děkuji“ jako výraz upřímného uznání přijatých věcí, ovládat agresivitu nebo chtivost a prosit o odpuštění, když se dopustíme něčeho špatného. Tato drobná gesta upřímné zdvořilosti pomáhají budovat kulturu vzájemně sdíleného života a úcty k tomu, co nás obklopuje.

214. Politice a různým sdružením náleží úsilí o formaci svědomí. Náleží to též církvi. Všechna křesťanská společenství mají v této výchově plnit důležitou roli. Doufám též, že se v našich seminářích a v řeholních formačních domech vychovává k odpovědné střídmosti, k vděčnému nazírání na svět a k pečlivému zacházení se zranitelností chudých i se životním prostředím. Jde o hodně, a proto jako jsou potřebné instituce, které mají moc sankcionovat útoky na životní prostředí, stejně tak se potřebujeme i kontrolovat a vychovávat mezi sebou navzájem.

215. V této souvislosti „se nesmí zanedbávat [...] vztah, který existuje mezi náležitou estetickou výchovou a udržováním

⁶ JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 39: AAS 83 (1991), 842 [česky *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].

zdravého životního prostředí“.⁷ Pozornost a láska ke kráse nám pomáhají oprostít se od utilitaristického pragmatismu. Když se nenaučíme zastavit se, abychom obdivovali krásu a dovedli ji ocenit, není nic divného, že se z každé věci stane předmět spotřeby a bezbřehého zneužívání. Stejně tak chceme-li dosáhnout hlubokých změn, musíme mít na paměti, že způsob uvažování má reálný vliv na chování. Výchova bude neúčinná a její snahy zůstanou neplodné, nebude-li se snažit též o to, aby šířila nové pojetí lidské bytosti, života, společnosti a vztahu k přírodě. Jinak bude nadále přetrvávat konzumistický model, který prezentují sdělovací prostředky a účinné mechanismy trhu.

III. EKOLOGICKÁ KONVERZE

216. Velké bohatství křesťanské spirituality, utvářené dvaceti staletími osobních i společenských zkušeností, může úžasným způsobem přispět k úsilí o obnovu lidstva. Chci křesťanům nabídnout několik linií ekologické spirituality, které se rodí z přesvědčení naší víry, protože to, čemu nás učí evangelium, má důsledky pro náš způsob uvažování, vnímání a prožívání. Nejde tolik o to, abychom mluvili o idejích, ale především o motivacích, které vycházejí ze spirituality a jsou s to podněcovat láskyplnou péči o svět. Není totiž možné nasazovat se pro velké věci pouze na základě pouček, bez mystiky, která by je oživovala, bez „vnitřní hybné síly, která podněcuje, motivuje, povzbuzuje a dává smysl osobnímu i společnému

7 JAN PAVEL II.: *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 14: AAS 82 (1990), 155.

konání“.⁸ Musíme uznat, že my křesťané jsme ne vždy využili a zúročili bohatství, které dal Bůh církvi. Její spiritualita není oddělená od těla ani od přirozenosti nebo od skutečností tohoto světa, ale spíš žije spolu s nimi a v nich, ve společenství s tím, co nás obklopuje.

217. Jestliže se „ve světě rozrůstají vnější pouště, protože tak moc narostly pouště vnitřní“,⁹ stává se ekologická krize výzvou k hlubokému vnitřnímu obrácení. Nicméně musíme též přiznat, že někteří křesťané, kteří se horlivě věnují modlitbě, se často pod záminkou realismu a pragmatičnosti vysmívají starostem o životní prostředí. Jiní jsou pasivní, nedovedou se rozhodnout ke změně svých zvyklostí a stávají se nedůslednými. Chybí jim tedy *ekologická konverze*, která znamená, že se ve vztazích k okolnímu světu projevují všechny důsledky setkání s Ježíšem. Povolání střežit Boží dílo je podstatnou součástí ctnostného života. Nepředstavuje něco volitelného ani nějaký druhotný aspekt křesťanského života.

218. Jako vzor zdravého vztahu se stvořením, který je jedním z rozměrů integrální konverze lidské osoby, si připomeňme svatého Františka z Assisi. Tato konverze rovněž vyžaduje, abychom uznali své chyby, hříchy, neřesti nebo opomenutí, ze srdce jich litovali a vnitřně se změnili. Australští biskupové dovedli vyjádřit konverzi v pojmech smíření se stvořením: „K tomu, abychom uskutečnili toto usmíření, musíme zkoumat svůj život a přiznat, jakým způsobem svými skutky a svou

8 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 261: AAS 105 (2013), 1124 [česky Praha, Paulínky 2013].

9 BENEDIKT XVI.: *Homilie ke slavnostnímu uvedení do petrovské služby* (24. dubna 2005): AAS 97 (2005), 710.

neschopností jednat ubližujeme Božímu stvoření. Musíme zakusit obrácení, proměnu srdce.“¹⁰

219. K řešení situace tak složité jako ta, které čelí nynější svět, však nestačí, že každý bude lepší. Jednotlivci mohou ztratit schopnost a svobodu přemáhat logiku účelového rozumu a podlehnout konzumismu bez etiky a bez sociálního a ekologického citění. Na sociální problémy se odpovídá komunitními sítěmi, nikoli pouhou sumou individuálních dober: „Nesmírné požadavky, které s sebou toto dílo přinese, nebude možno vyřešit pouhou individuální iniciativou ani spoluprací individualisticky vychovaných jedinců. Vyžádá si to koncentrace sil a jednotného postupu.“¹¹ Ekologická konverze nezbytná k vytvoření dynamiky trvalé změny je také komunitní konverzí.

220. Taková konverze s sebou nese vícero postojů, které ve vzájemné součinnosti vedou k velkorysé péči plné něhy. Na prvním místě má za následek vděčnost a nezištnost, to znamená uznání, že svět je darem, který jsme přijali od Otcovy lásky, což následně vede ke svobodné volbě odříkání a ke štědrým projevům i tehdy, když je nikdo nevidí nebo neuznává, „ať neví tvoje levice, co dělá tvoje pravice [...], a tvůj Otec, který vidí i to, co je skryté, ti to oplatí“ (srov. Mt 6,3-4). Působí též láskyplné vědomí toho, že nejsme izolováni od ostatních tvorů, ale s ostatními bytostmi vesmíru tvoříme úžasné univerzální společenství. Věřící nekontempluje svět zvenčí, ale zevnitř, přičemž uznává pouta, jimiž nás Otec sjednotil se všemi bytostmi.

10 KONFERENCE KATOLICKÝCH BISKUPŮ AUSTRÁLIE: *A New Earth. The Environmental Challenge* (2002).

11 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku*, s. 53 (česky Praha, Vyšehrad, 1992).

Rozvíjením specifických schopností, které dal každému Bůh, ekologická konverze navíc vede věřícího k rozvoji jeho tvořivosti a nadšení, takže dramata světa řeší odevzdávaje se Bohu jako „oběť živá, svatá a Bohu milá“ (srov. Řím 12,1). Nechápe svou nadřazenost jako důvod ke své osobní slávě nebo k nezodpovědnému panování, ale jako odlišnou schopnost, která mu zas ukládá vážnou odpovědnost, jež se zakládá na víře.

221. Různá přesvědčení naší víry rozvinutá na začátku této encykliky nám pomáhají obohatit smysl takové konverze, vedou např. k vědomí, že každé stvoření odráží něco Božího a sděluje nám jisté poselství, nebo k jistotě, že Kristus na sebe přijal tento hmotný svět a nyní jako vzkříšený přebývá v nitru každé bytosti, objímá ji svou láskou a prostupuje svým světlem. Taktéž přináší uznání, že když Bůh stvořil svět, vepsal do něj řád a dynamiku, které nemá lidská bytost právo ignorovat. Když v evangeliu čteme, že Ježíš mluví o ptácích a říká „ani jediný z nich není u Boha zapomenut“ (Lk 12,6), budeme schopni nakládat s nimi špatně a ubližovat jim? Vybízáme všechny křesťany, aby vyjadřovali tuto dimenzi svého vlastního obrácení, a umožnili tak, aby se síla a světlo obdržené milosti šířily i do vztahů s jinými tvory a se světem, který je obklopuje, a vytvářely tak ono vznešené bratrství s veškerým stvořením, které svatý František z Assisi prožíval tak skvělým způsobem.

IV. RADOST A POKOJ

222. Křesťanská spiritualita nabízí alternativní způsob chápání kvality života a povzbuzuje k prorockému a kontemplativnímu životnímu stylu, takže člověk se dovede hluboce radovat, aniž

by byl posedlý spotřebou. Je důležité osvojit si starodávnou pravdu, která je přítomná v různých náboženských tradicích i v Bibli. Jde o přesvědčení, že „méně je více“. Vskutku, neustálé hromadění možností spotřeby rozptyluje srdce a brání mu v tom, aby dovedlo ocenit každou věc a každý okamžik. Avšak pokojná přítomnost uprostřed každé skutečnosti – jakkoli může být nepatrná – nám otevírá mnohem širší možnosti chápání a osobní realizace. Křesťanská spiritualita nabízí růst v šetrnosti a ve schopnosti radovat se z mála. Je to návrat k jednoduchosti, která nám umožňuje zastavit se a vychutnávat malé věci, děkovat za možnosti, které nám život nabízí, aniž bychom se poutali k tomu, co máme, nebo zarmucovali kvůli tomu, co nemáme. To předpokládá vymánit se z dynamiky nadvlády a pouhého hromadění požitků.

223. Střídmost prožívaná svobodně a uvědoměle je osvobozující. Nepředstavuje méně života ani nižší intenzitu, právě naopak. Těmi, kdo se víc radují a lépe prožívají každou chvíli, jsou právě ti, kdo přestali stále něco shánět a hledat vždy to, co nemají, a naopak zakoušejí, co znamená oceňovat každou osobu a každou věc, zvykají si na jednodušší věci a umí se z nich radovat. Tak dokážou zredukovat neuspokojené potřeby a omezit únavu a úzkost. Je možné potřebovat málo a žít mnoho, vždyť právě tehdy, když dovedeme poskytnout prostor jiným potěšením, nalézáme uspokojení v bratrských setkáních, ve službě, v uplatňování svých vlastních charizmat, v hudbě a v umění, v kontaktu s přírodou, v modlitbě. K blaženosti je potřebná schopnost omezovat některé potřeby, které nás ohlušují, a otevírat se tak mnohotvárným možnostem, které nám život nabízí.

224. Strídmost a pokora nepoživaly v uplynulém století pozitivní hodnocení. Když se však v obecném měřítku v osobním a společenském životě oslabí praktikování některé ctnosti, působí to nerovnováhu v mnoha ohledech, a to i v environmentální oblasti. Proto už nestačí mluvit pouze o integritě ekosystémů. Je třeba mít odvahu mluvit o integritě lidského života, o potřebě povzbuzovat a spojovat všechny velké hodnoty. Vymizení pokory u člověka, přehnaně nadšeného možností neomezeně všechno ovládat, může skončit pouze škodami způsobenými společností i životnímu prostředí. Není snadné dorůst do této zdravé pokory a šťastné strídmosti, pokud se považujeme za soběstačné, vyloučíme-li ze svého života Boha a jeho místo obsadíme naším já nebo uvěříme-li, že my sami určujeme, co je dobro a co je zlo.

225. Na druhou stranu nikdo nemůže dorůst do šťastné strídmosti ani tehdy, nežije-li v míru se sebou samým. Součástí správného chápání spirituality je rozšíření našeho pojetí míru, jenž je mnohem víc než jen absencí války. Vnitřní mír osob je úzce spojen s péčí o ekologii a o společné dobro, protože je-li prožíván autenticky, odráží se ve vyváženém způsobu života, k němuž patří schopnost žasnout, jež vede k hloubce života. Příroda je plná laskavých slov, ale jak jim můžeme naslouchat uprostřed neustálého hluku, permanentní úzkostné roztěkanosti nebo kultu vnějškovosti? Mnozí lidé zakoušejí hlubokou nerovnováhu, která je nutí všechno dělat rychle, aby se cítili zaměstnaní v neustálém spěchu, který je pak vede k tomu, že převrací všechno, co mají kolem sebe. To má vliv na způsob zacházení se životním prostředím. Integrovaná ekologie vyžaduje, abychom věnovali nějaký čas obnovení pokojné harmonie se stvořením,

zamyšlení nad svým způsobem života a nad svými ideály, kontemplování Stvořitele, jenž žije mezi námi a v tom, co nás obklopuje, a jehož přítomnost „se nesmí stát umělým konstruktem, nýbrž musí být objevována, odhalována“.¹²

226. Mluvíme o postoji srdce, které všechno prožívá s pokojnou pozorností, které dovede být u někoho plně přítomné, aniž by přemýšlelo o tom, co bude následovat, které se odevzdává každé chvíli jako božskému daru, jenž se má prožívat naplno. Ježíš nás tomuto postoji učil, když nás vybízel hledět na polní lilie a na nebeské ptáky nebo když „pohlédl s láskou“ na hledajícího člověka (srov. Mk 10,21). On opravdu uměl být naplno přítomen u každé lidské bytosti a před každým stvořením, a tak nám ukázal cestu k překonávání chorobné úzkosti, která nás činí povrchními, agresivními a bezuzdnými konzumenty.

227. Projevem tohoto postoje je schopnost zastavit se a děkovat Bohu před jídlem a po jídle. Navrhuji věřícím, aby se navrátili k tomuto cennému zvyku a hluboce ho prožívali. Chvilé dobrořečení – byť i velmi krátká – nám připomíná naši životní závislost na Bohu, umocňuje v nás smysl pro vděčnost za dary stvoření, je projevem vděčnosti vůči těm, kdo nám svou prací poskytují tato dobra, a upevňuje solidaritu s těmi nejpotřebnějšími.

¹² Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 71: AAS 105 (2013), 1050 [česky Praha, Paulínky 2013].

V. OBČANSKÁ A POLITICKÁ LÁSKA

228. Péče o přírodu je součástí životního stylu, jenž zahrnuje schopnost žít společně a ve společenství. Ježíš nám připomínal, že máme Boha jako našeho společného Otce a to nás činí bratry. Bratrská láska může být pouze nezištná. Nikdy nemůže být „splátkou“ za to, co ten druhý dělá, ani zálohou na to, co od něj očekáváme. Proto je možné milovat i nepřátele. Tatáž nezištnost nás vede k milování a přijetí větru, slunce nebo mraků, ačkoli se nepodřizují naší kontrole. Proto můžeme mluvit o univerzálním bratrství.

229. Musíme znovu pocítit, že se vzájemně potřebujeme, že neseme odpovědnost jedni za druhé a za svět, že se vyplatí být dobrými a čestnými. Již příliš dlouho jsme žili v mravním úpadku, posmívali jsme se etice, dobrotě, víře, čestnosti. Nastala chvíle, abychom uznali, že tato veselá povrchnost nám nebyla k ničemu. Taková destrukce veškerých základů společenského života nás nakonec přivede k tomu, že budeme jeden proti druhému hájit své vlastní zájmy, povede k novým formám násilí a krutosti a zabrání rozvoji opravdové kultury péče o životní prostředí.

230. Příklad svaté Terezie z Lisieux nás vybízí k prožívání malé cesty lásky, abychom nezameškávali příležitosti k laskavému slovu, k úsměvu či k jakémukoli drobnému gestu, které zasévá mír a přátelství. Integrální ekologie je tvořena i jednoduchými každodenními gesty, skrze něž prolamujeme logiku násilí, vykořisťování a sobectví. Naproti tomu svět zuřivě spotřeby je současně i světem týrání každé formy života.

231. Láska naplněná drobnými projevy vzájemné péče je také láskou občanskou a politickou a projevuje se ve všech skutcích, které usilují o budování lepšího světa. Láska ke společnosti a nasazení pro společné dobro jsou výsadní formou nezištné lásky, která zahrnuje nejen vztahy mezi jednotlivci, ale také „makrovztahy (společenské, ekonomické, politické)“.¹³ Proto církev nabídla světu ideál „civilizace lásky“.¹⁴ Sociální láska je klíčem k autentickému rozvoji: „Má-li být společnost lidštější, více hodná člověka, je třeba ve společenském životě oživit uplatňování lásky, a to na politické, ekonomické i kulturní rovině. Z lásky se tak má stávat trvalá nejvyšší norma jednání.“¹⁵ V tomto rámci – spolu s důležitostí drobných každodenních gest – nás sociální láska vede k promýšlení širších strategií, které účinně zastaví úpadek životního prostředí a podpoří *kulturu pečování*, která pronikne celou společností. Vnímá-li někdo Boží povolání k tomu, aby společně s druhými zasahoval do těchto sociálních dynamismů, musí pamatovat, že je to součástí jeho spirituality, že je to projev milosrdné lásky a že tímto způsobem dozrává a posvěcuje se.

232. Ne všichni jsou povoláni k tomu, aby přímo pracovali v politice, ale v lůně společnosti vzkvétají nesčetná rozmanitá sdružení, která se nasazují ve prospěch společného dobra a chrání přírodní i městské životní prostředí. Starají se například o nějaké veřejné místo (budovu, fontánu, opuštěnou památku, krajinu, náměstí), aby chránila, opravovala,

13 BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 2: AAS 101 (2009), 642 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

14 PAVEL VI.: *Poselství ke Světovému dni míru 1977*: AAS 68 (1976), 709.

15 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompendium sociální nauky církve*, 582 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

zlepšovala a zkrášlovala něco, co patří všem. Kolem nich se rozvíjejí nebo obnovují vztahy a utváří se nové lokální sociální předivo. Tak se společenství osvobozuje od konzumistické lhostejnosti. To znamená též pěstovat společnou identitu a historii, která se uchovává a předává. Takovým způsobem se pečuje o svět a o kvalitu života těch nejchudších, se smyslem pro solidaritu a zároveň s vědomím, že obýváme společný domov, který nám svěřil Bůh. Když tyto společenské aktivity vyjadřují lásku, která se rozdává, mohou se stát hlubokými duchovními zkušenostmi.

VI. SVÁTOSTNÁ ZNAMENÍ A SVÁTEČNÍ ODPOČINEK

233. Vesmír se rozvíjí v Bohu, jenž ho veskrze naplňuje. List, stezka, rosa, tvář chudého tedy skrývají tajemství, které je třeba kontemplantovat.¹⁶ Ideálem není pouze přecházet od vnějšího k vnitřnímu za objevem Božího působení v duši, nýbrž také setkávat se s Bohem ve všech věcech, jak učil svatý Bonaventura: „Kontemplace je tím vznešenější, čím více v sobě člověk zakouší božskou milost anebo umí více rozpoznat Boha v ostatním stvoření.“¹⁷

234. Svatý Jan od Kříže učil, že vše dobré, co je ve věcech a ve zkušenostech světa, „je v Bohu vynikajícím způsobem

16 Duchovní učitel Ali al-Khawwas na základě své zkušenosti zdůrazňoval nezbytnost příliš neoddělovat stvoření světa od vnitřní zkušenosti Boha. Říkal: „Netřeba a priori kritizovat ty, kdo hledají extázi v hudbě či poezii. Existuje subtilní tajemství v každém pohybu a zvuku tohoto světa. Zasnivení dokážou chápat, co říká závan větru, ohýbání stromu, tekoucí voda, bzující mouchy, vrzající dveře, ptačí zpěv, zvuk strun či flétny, vzdech nemocných, sten raněných...“ (EVA DE VITRAY-MEYEROVITCH [ed.]: *Antologie du soufisme*. Paris 1978, 200).

17 *In II Sent.*, 23, 2, 3.

a v nekonečné míře, nebo, abychom to lépe vyjádřili, každou z těchto velikých věcí, o nichž se zde hovoří, je Bůh“.¹⁸ Není to proto, že by byly omezené skutečnosti světa reálně božské, ale proto, že mystik zakouší vnitřní pouto, které je mezi Bohem a všemi bytostmi, a tak „cítí, že Bůh je všemi věcmi“.¹⁹ Když obdivuje velikost hor, nemůže je oddělit od Boha a vnímá, že tento vnitřní obdiv, který prožívá, musí být uschován v Bohu: „Hory jsou vysoké, četné, široké, krásné, půvabné, kvetoucí a vonící. Těmito horami je pro mne můj Milovaný. Lesní osamělá údolí jsou klidná, líbezná, svěží, stinná, plná sladkých vod a v rozmanitosti svého stromoví a ve sladkém zpěvu ptáků působí nesmírné osvěžení a rozkoš pro smysl, poskytují občerstvení a odpočinek ve své samotě a mlčení. Těmito údolními je pro mne můj Milovaný.“²⁰

235. Svátosti představují privilegovaný způsob, jak je příroda přijata Bohem a proměněna na prostředek nadpřirozeného života. Skrze bohoslužbu jsme zváni objímat svět na jiné úrovni. Voda, olej, oheň a barvy jsou přijaty s veškerou svou symbolickou silou a začleňují se do chvály. Ruka, která žehná, je nástrojem Boží lásky a odleskem blízkosti Krista, jenž přišel, aby nás provázel na cestě životem. Voda stékající po těle dítěte, které je křtěno, je znamením nového života. Když se chceme setkat s Bohem, neunikáme ze světa ani nepopíráme přirozenost. To lze vnímat především ve spiritualitě křesťanského Východu: „Krása, jež je na Východě jedním ze jmen, jimiž je nejčastěji označována božská harmonie a vzor

18 *Duchovní píseň*, XIV, 5 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2000].

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*, XIV, 6–7.

proměněného lidstva, se zjevuje všude: ve tvarech chrámu, ve zvucích, barvách, světlech a vůních.²¹ Podle křesťanské zkušenosti nalézají všichni tvorové hmotného vesmíru svůj pravý smysl ve vtěleném Slově, protože Boží Syn do své osoby začlenil část hmotného vesmíru, do něhož vložil zárodek definitivní proměny: „Křesťanství neodmítá hmotu, tělesnost; naopak plně zdůrazňuje její hodnotu v liturgických úkonech, v nichž lidské tělo projevuje svou vnitřní přirozenost chrámu Ducha a sjednocuje se s Pánem Ježíšem, jenž se též stal tělem pro spásu světa.“²²

236. V eucharistii dochází stvoření svého největšího povýšení. Milost, která má sklon projevovat se citelným způsobem, dosahuje úžasného vyjádření, když se sám Bůh, jenž se stal člověkem, dává za pokrm svému stvoření. Na vrcholu tajemství Vtělení se chtěl Pán dotýkat našeho nitra skrze úlomek hmoty. Nikoli shůry, ale zevnitř, abychom se s ním mohli setkat v našem vlastním světě. V eucharistii je plnost už uskutečněna a je životním centrem vesmíru, překypujícím centrem lásky a nevyčerpatelného života. V jednotě s vtěleným Synem přítomným v eucharistii celý kosmos vzdává díky Bohu. Vskutku, eucharistie je vlastně kosmickým aktem lásky: „Ano, kosmickým! Protože i když se slaví na malém oltáři vesnického kostela, eucharistie se vždy slaví v jistém smyslu *na oltáři světa*.“²³ Eucharistie sjednocuje nebe a zemi, objímá a prostupuje všechno stvoření. Svět, který vyšel z Božích rukou, se vrací k němu v radostném a plném klanění.

21 JAN PAVEL II.: apoštolský list *Oriente lumen* (2. května 1995), 11: AAS 87 (1995), 757.

22 Ibid.

23 Id.: Encyklika *Ecclesia de Eucaristia* (17. dubna 2003), 8 [zde vlastní překlad].

V eucharistickém chlebu „je stvoření nasměřováno ke zbožštění, ke svaté svatbě, ke sjednocení se samotným Stvořitelem“.²⁴ Proto je eucharistie též pramenem světla a zdrojem motivace v naší starosti o životní prostředí a vede nás k tomu, abychom byli ochránci všeho stvoření.

237. Zvláštní význam má účast na nedělní eucharistii. Neděle se – podobně jako židovský šabat – představuje jako den uzdravení vztahů lidské bytosti s Bohem, se sebou, s druhými a se světem. Neděle je dnem Vzkříšení, „prvním dnem“ nového stvoření, jehož prvotinou je Pánovo vzkříšené lidství, záruka konečného proměnění veškeré stvořené skutečnosti. Tento den navíc „ohlašuje věčné odpočinutí člověka v Bohu“.²⁵ Křesťanská spiritualita tímto způsobem zahrnuje hodnotu odpočinku a slavení. Lidská bytost má sklon považovat kontemplativní odpočinek za něco jalového a neužitečného a zapomíná, že tak obírá konané dílo o to nejdůležitější – o jeho smysl. Jsme povoláni k tomu, abychom do svého konání začleňovali vnímavý a svobodný rozměr, který se liší od pouhého nečinění. Je to další způsob jednání, které je součástí naší podstaty. Tímto způsobem je lidské konání chráněno nejen před prázdným aktivismem, ale také před bezbřehou nenasytností a izolací, které vedou k výlučné honbě za osobním prospěchem. Zákon o týdenním odpočinku ukládal zdržovat se sedmý den od práce, „aby si odpočinul tvůj býk i tvůj osel. A osvěží se syn tvé služebnice i přistěhovalec“ (Ex 23,12). Odpočinek rozšiřuje náš pohled a umožňuje nám znovu uznávat práva druhých. Tak den odpočinku, v jehož centru je eucharistie, šíří své světlo

24 BENEDIKT XVI.: *Homilie na slavnost Těla a krve Páně* (15. června 2006): AAS 98 (2006), 513.

25 *Katechismus katolické církve*, 2175.

na celý týden a povzbuzuje nás k tomu, abychom si osvojovali péči o přírodu a o chudé.

VII. TROJICE A VZTAH MEZI TVORY

238. Otec je prvotním zdrojem všeho, láskyplným a sjednocujícím základem toho, co existuje. Syn, jenž ho odráží a skrze něhož bylo všechno stvořeno, se spojil s touto zemí, když se vtělil v lůně Marie. Duch, nekonečné pouto lásky, je vnitřně přítomen v srdci univerza, kde vnuká a vzbuzuje nové cesty. Svět byl stvořen třemi Osobami jakožto jediným božským principem, ale každá z Osob realizuje toto společné dílo podle své vlastní osobní identity. Proto „když s údivem kontemplujeme vesmír v jeho velikosti a nádheře, musíme chválit celou Trojici“.²⁶

239. Víra v jediného Boha, jenž je trojičním společenstvím, vede křesťany k vědomí, že veškerá skutečnost v sobě nese specifický trojiční otisk. Svatý Bonaventura dokonce tvrdil, že lidská bytost před hříchem byla schopna objevovat, jak každé stvoření „dosvědčuje, že Bůh je trojjediný“. V přírodě byl patrný odlesk Trojice, „když nebyla člověku zatemněna ani tato kniha, ani nebylo zakalené oko člověka“.²⁷ Svatý františkán nás učí, že *každé stvoření v sobě nese typickou trojiční strukturu*, která je tak reálná, že by mohla být spontánně kontemplována, kdyby pohled lidské bytosti nebyl omezený, zatemněný a nedostatečný. Tak nám předkládá

²⁶ JAN PAVEL II.: *Katecheze* (2. srpna 2000), 4: *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

²⁷ *Quaest. disp. de Myst. Trinitatis*, 1, 2, concl.

výzvu, abychom se snažili rozumět skutečnosti v trojičním světle.

240. Božské osoby, to jsou trvající vztahy, a svět, stvořený podle božského vzoru, je pletivem vztahů. Stvoření směřují k Bohu a zároveň je každé živé bytosti vlastní tíhnout k jiné věci, takže v lůně vesmíru můžeme nalézat nesčetné neustálé vztahy, které se tajemně proplétají.²⁸ To nás vybízí nejen k tomu, abychom obdivovali nejrůznější vazby, které mezi tvory existují, ale vede nás to také k tomu, abychom objevovali klíč k našemu vlastnímu uskutečnění. Lidská osoba totiž roste, dozrává a posvěcuje se tím víc, čím víc vstupuje do vztahu, když vychází ze sebe samé, aby žila ve společenství s Bohem, s druhými a se všemi tvory. Tak ve své vlastní existenci uskutečňuje ten trojiční dynamismus, který jí už od jejího stvoření vtiskl Bůh. Všechno je propojené, a to nás zve k tomu, abychom rozvíjeli spiritualitu globální solidarity, která pramení z trojičního tajemství.

VIII. KRÁLOVNA VEŠKERÉHO STVOŘENÍ

241. Maria, Matka, která pečovala o Ježíše, se nyní s mateřskou láskou a bolestí stará o tento zraněný svět. S probodeným srdcem oplakávala Ježíšovu smrt a nyní soucítí s utrpením ubohých stvoření tohoto světa, která křížuje a hubí lidská moc. Ona s Ježíšem žije dokonale proměněna a všichni tvorové opěvují její nádheru. Je Žena „oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou z dvanácti hvězd kolem

28 Srov. TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Summa Theologiae*, I, q. 11, art. 3; q. 21, art. 1, ad 3; q. 47, art. 3.

hlavy“ (Zj 12,1). Povýšená do nebes, je Matkou a Královnou všeho tvorstva. V jejím oslaveném těle spolu se vzkříšeným Kristem část stvoření dosáhla veškeré plnosti své krásy. Ona nejenže chrání ve svém srdci celý Ježíšův život, který pečlivě „uchovávala“ (srov. Lk 2,19.51), ale nyní i chápe smysl všech věcí. Proto ji můžeme prosit, aby nám pomáhala hledět na tento svět moudřejším pohledem.

242. Spolu s ní ve svaté Rodině z Nazareta vystupuje postava svatého Josefa. On pečoval o Marii a Ježíše, chránil je svou prací a svou velkorysou přítomností a ubránil je před násilím nespravedlivých, když je vzal do Egypta. Evangelium jej představuje jako spravedlivého, pracovitého a silného muže. Z jeho osobnosti však vyznačuje i velká něha, která není vlastností slabých, ale těch, kdo jsou doopravdy silní a pozorní ke skutečnosti, kterou mají milovat a pokorně jí sloužit. Proto byl prohlášen za ochránce obecné církve. I on nás může učít pečlivosti, může nás motivovat k tomu, abychom s velkorysostí a něhou pracovali na ochraně tohoto světa, který nám Bůh svěřil.

IX. Z DRUHÉ STRANY SLUNCE

243. Na konci se tváří v tvář setkáme s nekonečnou Boží krásou (srov. 1 Kor 13,12) a budeme moci s radostným údivem číst tajemství veškerenstva, které bude mít spolu s námi účast na plnosti bez konce. Ano, putujeme k věčné sobotě, k novému Jeruzalému, ke společnému nebeskému domovu. Ježíš nám říká: „Hle – všechno tvořím nové!“ (Zj 21,5). Věčný život bude sdíleným úžasem, kde každý

tvor, zářivě proměněn, zaujme své místo a bude mít co nabídnout chudým, kteří budou definitivně osvobozeni.

244. V tomto očekávání se spojme v starostlivosti o tento domov, který nám byl svěřen, s vědomím, že to, co je v něm dobrého, bude mít účast na nebeské oslavě. Společně se všemi tvory kráčíme po této zemi hledající Boha, neboť „jestliže svět má počátek a byl stvořen, hledá toho, kdo jej stvořil, hledá toho, kdo mu dal počátek, toho, kdo je jeho Stvořitelem“.²⁹ Kráčejte se zpěvem! Ať nás naše zápasy a naše starost o tuto planetu neobírají o radost naděje.

245. Bůh, jenž nás volá k velkorysé ochotě dávat všechno, nám nabízí sílu a světlo, které ke své cestě potřebujeme. V srdci tohoto světa vždy zůstává přítomen Pán života, jenž nás velmi miluje. On nás neopustí, nenechá nás samotné, protože se definitivně spojil s naší zemí, a jeho láska nás vždy vede k nalézání nových cest. Jemu buď chvála!

246. Po této dlouhé úvaze – radostné a zároveň dramatické – nabízím dvě modlitby. Jednu, kterou můžeme sdílet my všichni, kdo věříme v jednoho Boha, všemohoucího Stvořitele, a druhou pro nás křesťany, abychom na sebe dovedli brát závazky vůči stvoření, jak nám je předkládá Ježíšovo evangelium.

29 BASIL VELIKÝ: *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 6: PG 29, 8.

Modlitba za naši Zemi

Všemohoucí Bože,
přítomný v celém vesmíru
i v tom nejmenším ze svých tvorů,
ty zahrnuješ svojí něhou
všechno, co existuje,
vlej nám sílu své lásky,
abychom pečovali
o život a krásu.
Zaplav nás pokojem,
abychom žili jako bratři a sestry
a nikomu neškodili.
Bože chudých, pomáhej nám
vysvobodit opuštěné a zapomenuté této země,
kteří mají v tvých očích tak velkou hodnotu.
Uzdrav náš život,
abychom chránili svět a nedrancovali ho,
abychom rozsévali krásu, a ne znečištění a zkázu.
Dotkni se srdcí těch,
kdo hledají pouze výhody na úkor chudých země.
Nauč nás objevovat hodnotu každé věci,
s úžasem kontemplovat a uznávat,
že jsme na své cestě k tvému nekonečnému světlu
hluboce sjednoceni se všemi tvory.
Děkujeme ti, že jsi s námi po všechny dny.
Prosíme tě, posiluj nás
v našem úsilí o spravedlnost, lásku a mír.

Modlitba křesťanů a celého stvoření

Chválíme tě, Otče, se všemi tvými tvory,
kteří vyšli z tvjí mocné ruky.
Jsou tvoji a plni tvé přítomnosti a něhy.
Buď pochválen!

Synu Boží, Ježíši,
tebou byly stvořeny všechny věci.
Přijal jsi podobu v Mariině mateřském lůně,
stal ses součástí této země
a díval ses na tento svět lidskýma očima.
Nyní jsi živý v každém tvorů
slávou svého vzkříšení.
Buď pochválen!

Duchu Svatý, jenž svým světlem
směřuješ tento svět do Otcovy lásky
a provázíš sténání stvoření,
i ty žiješ v našich srdcích,
abys nás vedl k dobru.
Buď pochválen!

Pane, Bože Trojjediný,
úžasné společenství nekonečné lásky,
nauč nás o tobě rozjímat
v kráse veškerenstva,
kde všechno mluví o tobě.
Probud' naši chválu a naši vděčnost
za každou bytost, kterou jsi stvořil.
Daruj nám milost, abychom se cítili vnitřně spojeni
se vším, co existuje.

Bože lásky, ukaž nám naše místo
na tomto světě,
kde jsme nástroji tvé lásky
vůči všem bytostem této země,
protože ani jedna z nich není tebou zapomenuta.
Osviť ty, kdo vládnuou mocí a penězi,
aby neupadali do hříchu lhostejnosti,
milovali obecné dobro, podporovali slabé,
a pečovali o svět, který obýváme.
Chudí i země křičí:
Pane, ujmi se nás svojí mocí a svým světlem,
chraň každý život
a připravuj mu lepší budoucnost,
aby přišlo tvoje království
spravedlnosti, pokoje, lásky a krásy.
Buď pochválen!
Amen.

*Dáno v Římě u Svatého Petra, 24. května 2015,
na den Slavnosti seslání Ducha Svatého,
ve třetím roce mého pontifikátu*

Franciscus

Paulinky – logo, které vyjadřuje specifický apoštolát
Dcer sv. Pavla, kongregace, jejímž úkolem je hlásat evangelium
sdělovacími prostředky.

OBSAH

ÚVOD: LAUDATO SI´	6
<i>Nic z tohoto světa nám není lhostejné</i>	6
<i>Spojení toutéž starostí</i>	9
<i>Svatý František z Assisi</i>	11
<i>Moje výzva</i>	13
KAPITOLA PRVNÍ: CO SE DĚJE NAŠEMU DOMOVU	17
I. Znečištění a klimatická změna	18
<i>Znečištění, odpady a kultura typu „použij a vyhod“</i>	18
<i>Klíma jako obecné dobro</i>	20
II. Otázka vody	23
III. Ztráta biodiverzity.....	25
IV. Zhoršení kvality lidského života a sociální úpadek	31
V. Globální nerovnost.....	33
VI. Nedostatečnost reakcí.....	37
VII. Různost názorů.....	41
KAPITOLA DRUHÁ: EVANGELIUM STVOŘENÍ.....	43
I. Světlo, které nabízí víra.....	43
II. Moudrost biblických příběhů	44
III. Tajemství veškerenstva	52
IV. Poselství každého tvora v harmonii veškerého stvoření	56
V. Univerzální společenství.....	60
VI. Společné určení dober	62
VII. Ježíšův pohled.....	64
KAPITOLA TŘETÍ: LIDSKÝ KOŘEN EKOLOGICKÉ KRIZE	67
I. Technologie: kreativita a moc.....	67
II. Globalizace technokratického paradigmatu	70
III. Krize a důsledky moderního antropocentrismu	76
<i>Praktický relativismus</i>	80

<i>Nezbytnost hájit práci</i>	81
<i>Biologické inovace na základě výzkumu</i>	85
KAPITOLA ČTVRTÁ: INTEGRÁLNÍ EKOLOGIE	90
I. Environmentální, ekonomická a sociální ekologie.....	90
II. Kulturní ekologie.....	94
III. Ekologie všedního života.....	96
IV. Princip obecného dobra	101
V. Mezigenerační spravedlnost.....	102
KAPITOLA PÁTÁ: JAK SE ZORIENTOVAT A JAK JEDNAT	105
I. Dialog o životním prostředí vedený v mezinárodní politice	105
II. Dialogem k nové národní a lokální politice.....	112
III. Dialog a transparentnost v rozhodovacích procesech.....	116
IV. Politika a ekonomika v dialogu za lidskou plnost.....	119
V. Světová náboženství v dialogu s vědami.....	125
KAPITOLA ŠESTÁ: EKOLOGICKÁ VÝCHOVA A SPIRITUALITA	128
I. Zaměřit se na jiný styl života	128
II. Vychovávat ke smlouvě mezi lidstvem a životním prostředím	131
III. Ekologická konverze	135
IV. Radost a pokoj	138
V. Občanská a politická láska	142
VI. Svátostná znamení a sváteční odpočinek.....	144
VII. Trojice a vztah mezi tvory	148
VIII. Královna všeskerého stvoření.....	149
IX. Z druhé strany Slunce	150
<i>Modlitba za naši Zemi</i>	152
<i>Modlitba křesťanů a celého stvoření</i>	153